

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

А. В. Андрушко

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ
В ЗАКЛАД З НАДАННЯ
ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ**

Монографія

Ужгород – 2019

УДК 343.43

А 66

Рецензенти:

БУРДІН Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

ВОЗНЮК Андрій Андрійович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ;

ПИСЬМЕНСЬКИЙ Євген Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.

Монографія присвячена проблемним питанням кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК України). Прослідковано еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність за вказане посягання. Висвітлено основні фактори, які обумовили встановлення кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Розглянуто зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за даний злочин. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 151 КК України. Досліджено проблемні аспекти диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, а також питання встановлення покарання за цей злочин. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення ст. 151 КК України.

Видання може бути корисним для науковців, викладачів юридичних вищих навчальних закладів та факультетів, студентів, аспірантів, працівників правоохоронних і судових органів, усіх, кого цікавлять проблеми кримінального права.

*Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Ужгородського національного університету
(протокол № 3 від 11 листопада 2019 р.)*

ISBN 978-617-7692-72-9

© Андрушко А. В., 2019
© Видавництво «РІК-У», 2019

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Загальні засади кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги	7
1.1. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги	7
1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги.....	38
1.3. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги за законодавством зарубіжних держав	67
Розділ 2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги.....	79
2.1. Об'єкт незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги	79
2.2. Об'єктивна сторона незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги	124
2.3. Суб'єкт і суб'єктивна сторона незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги.....	151
Розділ 3. Окремі питання кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги	165
3.1. Проблемні аспекти диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги.....	165
3.2. Покарання за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги	185
Висновки	191
Список використаних джерел.....	199

ВСТУП

Згідно з ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 28 Основного Закону гарантує кожному право на повагу до його гідності, а ст. 29 закріплює право на свободу та особисту недоторканність.

Виходячи із вказаних конституційних норм, кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за найбільш небезпечні посягання на зазначені цінності, тим самим підтверджуючи їх значущість як для конкретного індивіда, так і для суспільства загалом. Серед діянь, відповідальність за які передбачена розділом III «Злочини проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України, – незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151).

У правозастосовній практиці цей злочин трапляється рідко, однак недооцінювати його суспільну небезпеку не варто. Як відомо, в Радянському Союзі примусова госпіталізація до спеціальних психіатричних лікарень застосовувалась для боротьби з інакомислячими. Нині ж незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги може вчинятися задля заволодіння нерухомістю потерпілого, з метою усунення «зайвої» людини тощо.

Попри те, що до офіційної статистичної звітності вказане діяння потрапляє щороку, жодного випадку засудження за цей злочин упродовж 2013–2019 рр. не зафіксовано. Більше того, за увесь зазначений період жодній особі не було вручено повідомлення про підозру у його вчиненні. Існують достат-

ні підстави для того, аби стверджувати, що відповідний стан речей значною мірою пояснюється недосконалою редакцією ст. 151 КК України.

Проблемам кримінально-правової протидії незаконному поміщенню в заклад з надання психіатричної допомоги у юридичній літературі приділяється небагато уваги. Серед науковців, які цікавились вказаним питанням, необхідно назвати О.Є. Амосова, Ю.М. Аргунову, М.І. Бажанова, А.О. Байду, В.І. Борисова, С.В. Бородіна, І.А. Вартилицьку, В.К. Грищука, С.Ф. Денисова, К.В. Євстіфєєву, А.О. Жинкіна, В.І. Зубкову, Г.О. Зубова, В.О. Корнієнка, М.Ю. Карасьову, І.В. Кирилюка, Я.Г. Лизогуба, К.О. Марахтанову, О.С. Наумову, А.С. Політову, Г.А. Решетнікову, М.Р. Снахову, Є.Л. Стрельцова, І.М. Тяжкову, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка та ін. Доводиться, однак, констатувати, що дане питання розглядається переважно на рівні підручників та науково-практичних коментарів. Наскільки авторіві відомо, жодного монографічного дослідження, присвяченого проблемам кримінальної відповідальності за цей злочин, не було опубліковано не тільки в Україні, а й в державах, кримінальне законодавство яких встановлює відповідальність за вказане вище діяння. Відтак дискусійними на сьогодні є більшість питань відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги.

Метою цієї роботи є комплексна розробка питань кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, а також формулювання на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на удосконалення ст. 151 КК України.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

- прослідкувати еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги;
- висвітлити основні фактори, які обумовили встановлення кримінальної відповідальності за вказане посягання;

- розглянути особливості кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги за законодавством зарубіжних держав;
- проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 151 КК України;
- дослідити проблемні аспекти диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги;
- розглянути проблемні питання встановлення покарання за вказаний злочин;
- на підставі проведеного дослідження сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення ст. 151 КК України.

Своїм приємним обов'язком вважаю висловити щире подяку рецензентам дослідження – доктору юридичних наук, професору **Бурдіну Володимирі Миколайовичу**, доктору юридичних наук, доценту **Вознюку Андрію Андрійовичу** та доктору юридичних наук, професору **Письменському Євгену Олександровичу**. Слова щирої вдячності за змістовні дискусії адресує також кандидату юридичних наук, доценту **Примаченку Віталію Федоровичу**.

Усвідомлюю, що окремі з викладених у роботі висновків є дискусійними, а тому буду вдячний за зауваження та пропозиції, які прошу надсилати за адресою: andrushko525@gmail.com

Розділ 1.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ В ЗАКЛАД З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

1.1. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги

У кримінально-правовій літературі іноді стверджується, що відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги була встановлена лише у 1988 р.¹ Насправді ж протидіяти вказаному посягання законодавець почав значно раніше.

Вперше відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги була передбачена в главі 26 «Про злочинні діяння проти особистої свободи» Кримінального уложення 1903 р. (п. 1 ст. 500). Тодішній законодавець розглядав вказане діяння в якості кваліфікованого виду

¹ Див., наприклад: Бычков С.Н. Уголовно-правовая характеристика незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ). *Актуальные проблемы современной науки. Секция «Право и правоприменение»: сборник материалов международной научно-практической конференции, 8 мая 2015 г.* Тамбов: Изд-во Першина Р.В., 2015. С. 253; Зайдиева Д.Я. Уголовно-правовая охрана личной свободы человека: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. С. 79; Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 52; Уголовное право России. Особенная часть: учебник / под ред. Ф.Р. Сундурова, М.В. Талан. Москва: Статут, 2012. С. 94.

позбавлення особистої свободи. Цей злочин полягав у поміщенні особи, «завідомо неодержимої душевною хворобою»², в божевільню («больницу умалишенных»). При цьому уложення диференціювало відповідальність за вказане діяння залежно від тривалості перебування особи в такому закладі. Винний у позбавленні особистої свободи, що тривало до одного тижня, карався ув'язненням у виправному будинку на строк до трьох років. Якщо ж відповідне позбавлення особистої свободи перевищувало тиждень, то винного могли ув'язнити у виправному будинку на строк понад три роки. Караним визнавався також замах на цей злочин³.

Після більшовицького перевороту 1917 р. радянська влада не відмовилась від кримінально-правової протидії таким посяганням. В КК УСРР 1922 р. також існувала стаття, яка встановлювала відповідальність за «поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової особи з корисливих чи інших особистих спонукань» (ст. 161)⁴. Вказане діяння законодавець визнав найтяжчим порівняно з іншими злочинами проти свободи особи – за його вчинення суд міг призначити покарання у виді позбавлення волі на строк не менше п'яти років, тоді як, скажімо, за незаконне позбавлення свободи без обтяжуючих обставин винному загрожувало позбавлення волі строком до одного року⁵. Порівняно з дореволюційним законодавством

² Безпідставним є твердження А.В. Волошина про те, що з тексту даної статті випливає ніби «не мало значення, був потерпілий психічно здоровим чи у нього були певні психічні відхилення» (Волошин А.В. Незаконное помещение в психиатрический стационар: историко-правовой анализ. *Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация. Научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора А.Н. Красикова (20-21 марта 2003 года)* / под ред. Б.Т. Разгильдиева. Саратов: Издательство СГАП, 2003. С. 122).

³ Уголовное уложение. Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1903. С. 99.

⁴ Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. Харьков: Изд. Наркомюста УССР, 1922. С. 53.

⁵ Не можемо погодитись з М.Ю. Карасьовою, котра відповідне рішення законодавця пояснює «редакційною помилкою», доказом чого, на її погляд, є істотне пом'якшення покарання за цей злочин в наступному радянському КК (Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы лич-

зміст відповідної кримінально-правової норми зазнав певних змін: тепер законодавець не диференціював відповідальність за вказане діяння залежно від тривалості перебування потерпілого в лікарні для душевнохворих, а також вказував на корисливі чи інші мотиви, що визнавались обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони аналізованого посягання. Відповідно до буквального тлумачення тексту зазначеної норми кримінальна відповідальність наставала лише в тому разі, якщо винний усвідомлював, що потерпілий є завідомо психічно здоровим. Ця вказівка у вітчизняному законодавстві збереглася аж до сьогодні.

КК УСРР 1927 р. також встановлював відповідальність за «поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової людини з корисливих або інших особистих спонукань» (ст. 156), однак передбачав за це діяння менш суворе покарання – у виді позбавлення волі на строк до трьох років⁶.

На відміну від попередніх кримінальних законів, КК УРСР, прийнятий 28 грудня 1960 р. і введений в дію 1 квітня 1961 р., уже не передбачав самостійної кримінально-правової норми про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню⁷. Вказаний факт пояснюється згортанням демократичних процесів, що почалися в Радянському Союзі після смерті Сталіна, прагненням радянської влади зберегти, дещо модифікувавши, механізми тиску на осіб, які заявляли про

ности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. С. 22). На нашу думку, визнання розгляданого посягання найбільш небезпечним серед злочинів проти свободи особи не було помилкою тогочасного законодавця, а засвідчувало розуміння ним реальної суспільної небезпеки поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової особи з корисливих чи інших особистих спонукань. Пізніше ж радянський законодавець змінив свою позицію (згодом взагалі декриміналізував це діяння), що можна пояснити поступовим розгортанням практики каральної психіатрії в СРСР.

⁶ Уголовный кодекс УССР. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1942. С. 40.

⁷ Кримінальний кодекс Української РСР. Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 грудня 1962 року. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. 138 с.

свою незгоду з політикою, що проводилась в державі. Відтак режим перейшов від прямих сталінських репресій до «витонченіших» методів боротьби з інакомислячими, зокрема шляхом оголошення їх психічно хворими з наступною ізоляцією від суспільства в спеціальних психіатричних лікарнях⁸. За таких умов, зрозуміло, стаття про кримінальну відповідальність за розглядуване діяння видавалась в законодавстві зайвою.

Вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати радянську практику використання психіатрії в немедичних цілях, що не лише дозволить збагнути трансформацію окреслених вище законодавчих підходів, а й дасть змогу краще зрозуміти сутність та небезпеку розглядуваного посягання.

Передовсім варто зауважити, що використання каральної психіатрії не було «винаходом» радянської влади. З каральною метою вона використовувалась ще в Російській імперії. Перший відомий випадок оголошення інакомислячих божевільними зафіксований наприкінці XVIII ст., коли психічно хворим був оголошений етнічний українець, унтер-офіцер Іван Руденко, який у 1794 р. подав начальству рапорт про рішучу відмову вбивати беззбройних людей на вулицях зайнятої Суворовим Варшави⁹.

У 1825 р. жертвою каральної психіатрії став граф Матвій Дмитрієв-Мамонов, який відмовився присягати новому імператору Миколі I. За таку зухвалість колишній герой російсько-французької війни був оголошений божевільним («помешанным от самолюбия и славолубия»). За наказом Миколи I Дмитрієва-Мамонова ув'язнили в його маєтку та застосували до нього примусове лікування (зокрема, лили на голову крижану воду та цілодобово тримали зв'язаним), яке мало на меті

⁸ Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. С. 26–27.

⁹ Богомолец О. Аби не збожеволіти... *Українська правда. Блоги*. 19 вересня 2016 р. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bogomolec/57dff8b8c8bd5/>; Глузман С. Політика і психіатрія. *LB.ua*. 5 августа 2013 г. URL: http://lb.ua/society/2013/08/05/217058_politika_psihiatriya.html

або домогтися від нього покаяння, або ж дійсно довести арештанта до божевілля. Внаслідок такого лікування граф невдовзі дійсно збожеволів¹⁰.

Випробуваний на Дмитрієві-Мамонові метод виявився дієвим і відтоді самодержавною владою застосовувався неодноразово. Найвідомішим випадком, поза сумнівом, є оголошення божевільним російського філософа Петра Чаадаєва. Прочитавши його «Філософічні листи», опубліковані в 1836 р., імператор Микола I зробив висновок, що «содержание оной [статьи] – смесь дерзостной бессмыслицы, достойной умалишенного». Указом самодержця «ненависнику Росії» Чаадаєву призначили примусове психіатричне лікування і протягом року він перебував під наглядом лікаря та поліції. Через рік філософа оголосили «зціленим», але заборонили йому писати і публікувати свої праці¹¹.

Однак широкого розповсюдження розглядуваний спосіб боротьби з інакодумцями набув саме в радянський період.

У перші роки радянської влади випадки політичного зловживання психіатрією були поодинокими. Відомою жертвою такого зловживання була російська революціонерка, одна з лідерів Партії лівих соціалістів-революціонерів (есерів) Марія Спиридонова, засуджена революційним трибуналом у зв'язку з виступом цієї партії проти більшовиків 6 липня 1918 р. Після того, як Спиридонова зуміла втекти з ув'язнення, її знову заарештували і за пропозицією тодішнього наркома внутрішніх

¹⁰ Див., наприклад: Альтшуллер М.Г., Лотман Ю.М. М.А. Дмитриев-Мамонов. Биографическая справка / Поэты 1790–1810-х годов. Ленинград: Советский писатель, 1971. С. 719–720. URL: https://rvb.ru/18vek/poety/1790_1810/03bio/40dmitriev-mamonov.htm; Вострышев М.И. Потомок Мономаха. Граф Матвей Александрович Дмитриев-Мамонов (1788–1863). *ВикиЧтение*. URL: <https://history.wikireading.ru/78007>; Жирнов Е. «Не знаю, как я все это перенес». *Коммерсантъ. Власть*. 12 февраля 2007 г. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/741690>;

¹¹ Див., наприклад: Тарасов Б.Н. Чаадаев. Москва: Молодая гвардия, 1986. С. 309–310, 330–331; Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 3; Подрабинец А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 15–16.

справ Фелікса Дзержинського ізолювали в психіатричній лікарні. В записці своєму підлеглому Самсонову Дзержинський 19 квітня 1921 р. розпорядився: «Надо снести с Обухом и Семашкой [відомі медичні функціонери того часу – А.А.] для помещения Спиридоновой в психиатрический дом, но с тем условием, чтобы оттуда ее не украли или не сбежала. Охрану и наблюдение надо было бы организовать достаточную, но в замаскированном виде. Санатория должна быть такая, чтобы с нее трудно было бежать и по техническим условиям. Когда найдете таковую и наметите конкретный план, доложите мне»¹². Після того, як підходящий «санаторій» знайшовся, Спиридоновій поставили діагноз: «Істеричний психоз, стан тяжкий, такий, що загрожує життю»¹³. На думку дослідників, визнання лідерки есерів божевільною було спробою більшовиків дискредитувати політичного суперника¹⁴.

Варто зауважити, що невдовзі після приходу до влади більшовики прийняли нормативні акти, які, по суті, створили юридичне підґрунтя для застосування каральної психіатрії. Йдеться про інструкцію Народного комісаріату юстиції від 8 червня 1918 р. «Про освідчування душевнохворих»¹⁵, та затверджені Народним комісаріатом охорони здоров'я і Народним комісаріатом юстиції «Положення про психіатричну експертизу» від 8 травня 1919 р. та Постанову «Про судово-медичних

¹² Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 48.

¹³ Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 49.

¹⁴ Блох С., Рэддауэй П. Диагноз: инакомыслие. *Карта. Российский независимый исторический и правозащитный журнал*. 1996. № 13-14. С. 56–57; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 22.

¹⁵ Постановление Наркомюста РСФСР от 08.06.1918 «Об освидетельствовании душевно-больных (Инструкция)» / *КонсультантПлюс*. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=17278#014211111566300738>

експертів»¹⁶ від 24 жовтня 1921 р. З цього часу експерти отримали право давати висновки про осудність чи неосудність особи, хоча що саме слід розуміти під цими поняттями зазначено не було. По суті, єдиною причиною неосудності визнавалась наявність в особи психічного захворювання.

Зауважимо також, що 23 липня 1918 р. Народний комісаріат юстиції прийняв постанову «Про позбавлення свободи як про захід покарання і про порядок його відбування (Тимчасова Інструкція)»¹⁷. У цій інструкції до місць позбавлення волі віднесено «карально-лікувальні заклади для поміщення арештантів з помітно вираженими психічними дефектами». Вочевидь, саме ця інструкція була застосована до Марії Спиридонової та інших перших жертв радянської каральної психіатрії.

КК УСРР 1922 р. (ст. 17) передбачав, що покаранню не підлягають особи, які вчинили злочин у стані хронічної душевної хвороби або тимчасового розладу душевної діяльності, чи, взагалі, в такому стані, коли особа не могла давати собі звіт у своїх діях, а так само й ті, хто хоч і діяв у стані душевної рівноваги, але захворів на душевну хворобу до моменту постановлення або приведення вироку до виконання. До таких осіб могли застосовуватись лише заходи соціального захисту, вказані у ст. 46 КК (поміщення в заклад для розумово чи морально дефективних або примусове лікування).

Майже аналогічні положення містилися у ст. 10 КК УСРР 1927 р. Другий радянський КК, який діяв аж до 1 квітня 1961 р., вказував, що заходи соціального захисту судово-виправного характеру не можуть бути застосовані до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння в стані хронічної душевної хвороби чи тимчасового розладу душевної діяльності, або в іншому

¹⁶ Постановление Народного Комиссариата Здравоохранения и Народного Комиссариата Юстиции «О судебно-медицинских экспертах (Положение)» от 24.10.1921 / Исторические материалы. URL: <http://istmat.info/node/46945>

¹⁷ Постановление Наркомюста РСФСР от 23.07.1918 «О лишении свободы, как о мере наказания, и о порядке отбывания такового (Временная Инструкция)» *КонсультантПлюс*. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=d oc&base=ESU&n=18561#029624133137527164>

хворобливому стані, якщо ці особи не могли давати собі звіт у своїх діях чи керувати ними, а так само й до тих осіб, котрі хоч і діяли в стані душевної рівноваги, але до моменту постановлення вироку захворіли на душевну хворобу. До таких осіб могли бути застосовані лише медичні заходи. До заходів соціального захисту медичного характеру КК 1927 р. відносив примусове лікування та поміщення в медико-ізоляційні заклади (ст. 23).

Розглядаючи радянський період розвитку кримінального законодавства в частині, яка стосується осудності та неосудності, В.М. Бурдін слушно зазначає, що цей період характеризується надмірною заполітизованістю законодавства. В цей час усі положення, які стосувалися диференціації причин неосудності, були відкинуті, натомість залишили лише одну – психічні захворювання. Тим самим «вирішення питання про осудність чи неосудність особи, по суті, перевели з юридичної площини в площину судової психіатрії, надавши експертам право давати відповідні висновки». В.М. Бурдін підкреслює, що це рішення штучно створило ще одну проблему, яка стосувалася компетенції експертів-психіатрів у вирішенні питання про осудність чи неосудність особи¹⁸. Від себе додамо, що в реальній практиці того часу все залежало не стільки від професійної компетентності психіатрів, скільки від їхньої заангажованості та порядності. У спеціальній літературі не бракує прикладів того, як тодішні психіатри, усвідомлюючи абсурдність поставленого колегами діагнозу, під їхнім тиском погоджувалися з ним. Лікареві-психіатру, що посмів би оспорити поставлений обвинуваченому у «контрреволюційному злочині» діагноз, та засумнівався б у необхідності його госпіталізації до психіатричної лікарні, загрожувала серйозна небезпека. Варто також мати на увазі, що наполягаючи на осудності пацієнта, психіатр міг, можливо, досягти ще гіршого для цієї людини наслідку – її розстрілу чи від-

¹⁸ Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 70–71; Бурдін В. Осудність та неосудність у кримінальному праві: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 248.

правлення до таборів. За таких обставин навряд чи варто дивуватися тому, що в тоталітарному Радянському Союзі практика каральної психіатрії існувала протягом десятиліть.

У страші для СРСР 1930-ті роки практика використання психіатрії для розправи над інакомислячими почастишала. Саме в 30-ті роки минулого століття виникла ідея створити спеціальні тюремні психіатричні лікарні (ТПЛ), які перебували б у підпорядкуванні НКВС. Дослідники проблеми стверджують, що ця ідея вперше була реалізована в Казані, де у січні 1939 р. створили спеціальне відділення для «політичних» при звичайній психлікарні, а через кілька місяців Лаврентій Берія перевів всю Казанську психіатричну лікарню в пряме підпорядкування НКВС. З цього часу вона використовувалась винятково в політичних цілях. Радянські громадяни скеровувались до цієї лікарні у позасудовому порядку, за рішенням Особливої наради при НКВС. Територію Казанської лікарні оточили муром, над яким натягнули колючий дріт, по периметру поставили вишки. Медикаментозне лікування до «хворих» майже не застосовували, мабуть, через дефіцит психотропних препаратів. Основними засобами «лікування» були електрошокова терапія і «камзол» (гамівна сорочка). На початку 50-х років минулого століття в Казанській ТПЛ утримувались близько тисячі осіб¹⁹. Серед пацієнтів цієї лікарні був і перший президент Естонії Костянтин Пятс, поміщений туди з політичних причин у 1941 р.²⁰

¹⁹ Див., зокрема: Алпаут Р. Казанские традиции карательной психиатрической медицины. *Idel.Realiu*. 24 мая 2019 г. URL: <https://www.idelreal.org/a/29961177.html>; Блох С., Рэддауэй П. Диагноз: инакомыслие. *Карта. Российский независимый исторический и правозащитный журнал*. 1996. № 13-14. С. 57–58; Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 28; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 26–27; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 51–52.

²⁰ Ван Ворен Р. Психиатрия как средство репрессий в постсоветских странах. *Вестник Ассоциации психиатров Украины*. 2013. № 5. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/37543#prettyPhoto/0/>; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 29.

В 1940–1950-х рр. в Радянському Союзі відкрили й інші ТПЛ (згодом ТПЛ перейменували на психіатричні лікарні спеціального типу): Ленінградську, Томську, Сичевську, Чистопольську та ін. (всі на території РРФСР)²¹.

У Науково-дослідному інституті судової психіатрії ім. В.П. Сербського (м. Москва), який у 1930-х рр. перетворився на монопольний й фактично безконтрольний орган, що здійснював судово-психіатричні експертизи у всіх найважливіших справах, у 1938 р. було створене спеціальне відділення, куди поміщались підслідні, які обвинувачувались у контрреволюційній діяльності. Потрібно підкреслити, що Інститут судової психіатрії ім. В.П. Сербського, чимало співробітників якого були офіцерами КДБ²², відігравав ключову роль у радянській політиці репресивної психіатрії і надалі²³. Серед найодіозніших високопоставлених прихильників практики використання психіатрії в політичних цілях – співробітники інституту Д.Р. Лунц, А.В. Снежневський та Г.В. Морозов, які особисто брали участь в експертних комісіях, що обстежували політичних інакомислячих, після чого останніх відправляли на примусове лікування до спеціальних психлікарень. Відомо немало випадків, коли лікарі-психіатри, що працювали в таких лікарнях, добре розуміли абсурдність поставленого в Інституті судової психіатрії ім. В.П. Сербського діагнозу, однак зарадити ситуації фактично ніяк не могли. Показовою є історія вченого-геофізика Миколи Самсонова, котрий у 1956 р. представив в ЦК КПРС

²¹ Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 25–26.

²² Савенко Ю. Психиатрия и государственная безопасность. *КГБ: вчера, сегодня, завтра. V Международная конференция (11-13 февраля 1995 г.)*. Москва, 1996. С. 227–232. URL: <http://grigoryants.ru/kgb-vchera-segodnya-zavtra/v-konferenciya/>

²³ Див., зокрема: Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 82–84, 121–131; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 72–73, 99–101; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 99–113, 152.

статтю під назвою «Думки вголос», в якій закликав повернутись до ленінських принципів управління державою. Невдовзі після відправки до ЦК цього тексту вченого заарештували, висунувши йому обвинувачення в антирадянській діяльності. В процесі слідства Самсонова піддали психіатричній експертизі. Комісія, яку очолював професор Торубаров з Інституту судової психіатрії ім. В.П. Сербського, оголосила геофізика психічнохворим і таким, що не відповідає за свої вчинки. Самсонова перевели до Ленінградської ТПЛ, де він пробув до вересня 1964 р. За твердженнями дослідників, психіатри цієї лікарні не сумнівалися в тому, що Самсонов психічно здоровий, однак радили йому визнати надісланий в ЦК текст «плодом хворої уяви». Таке визнання, запевняли вони, «свідчило б про його одужання». Після того, як Самсонов протягом двох років вперто відмовлявся визнати, що був хворий під час написання «Думок вголос», йому пригрозили ін'єкціями аміназину. Коли вченому дійсно стали вводити аміназин і загальний стан його здоров'я погіршився, Самсонов підписав заяву, в якій визнавав, що був у той час душевно хворим²⁴.

Після короткої хрущовської «відлиги»²⁵ в СРСР почалася нова хвиля використання репресивної психіатрії. XX з'їзд КПРС, засудивши культ особи Сталіна та організовані ним масові репресії, відкрив шляз, через який хлинув потік усних та друкованих виступів, в яких не лише розкривалися нові факти звірств сталінського режиму, але й часом давалась критична оцінка самих основ радянського тоталітарного устрою. Повіривши у зміни, люди почали відкрито виступати проти різних зловживань влади, вимагати створення демократичних інститутів. 19 грудня 1956 р. ЦК КПРС, занепокоений такою активністю, розіслав партійним організаціям листа, в якому вказувалось на «неприпустимість жодного послаблення, коли

²⁴ Блох С., Рэддауэй П. Диагноз: инакомыслие. *Карта. Российский независимый исторический и правозащитный журнал*. 1996. № 13-14. С. 63.

²⁵ Навіть в цей час практика каральної психіатрії в Радянському Союзі не припинялась, хоча спершу й була засуджена керівництвом держави.

йдеться про усвідомлену антирадянську діяльність ворожих елементів». У зв'язку з цим Верховний Суд СРСР обговорював питання про видання керівного роз'яснення судам, у якому визначалися б чіткі мотиви для засудження інакомислячих²⁶. Основна проблема полягала в тому, як переконати суспільство, що політичних в'язнів у Радянському Союзі більше не буде.

Ідеологічне обґрунтування доцільності використання репресивної психіатрії здійснив сам перший секретар ЦК КПРС М.С. Хрущов. У газеті «Правда» від 24 травня 1959 р. було надруковано його статтю, в якій, зокрема, містилось таке твердження: «Злочин – це відхилення від загальноприйнятих норм поведінки у суспільстві, що нерідко викликається розладом психіки людини. Чи можливі захворювання, психічні розлади в комуністичному суспільстві серед окремих людей? Мабуть, можливі. Якщо це можливо, то можливі й проступки, властиві людям з ненормальною психікою. <...> й зараз є люди, котрі борються з комунізмом, але в таких людей, вочевидь, явно не в нормі психічний стан»²⁷. Відомо також, що в 1959 р. Хрущов заявив про те, що лише душевнохворі можуть бути не згідні зі світлими перспективами побудови комунізму²⁸. Оскільки такі незгідні існували й вони апріорі були душевнохворими, то з'явилась потреба в розправі над ними – засобами психіатрії.

Таким чином, зловживання психіатрією в Радянському Союзі ґрунтувалось на уявленні про те, що люди, які не вірять у світлі перспективи побудови комунізму в СРСР і налаштовані проти існуючого режиму, є психічно хворими, оскільки

²⁶ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 39–40.

²⁷ Блох С., Рэддауэй П. Диагноз: инакомыслие. *Карта. Российский независимый исторический и правозащитный журнал*. 1996. № 13-14. С. 62.

²⁸ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 40; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 143.

логічного пояснення тому, через які причини особа виступає проти найкращої соціально-політичної системи в світі, за визначенням бути не може.

У прийнятому 28 грудня 1960 р. КК УРСР, так само, як і в кримінальних кодексах інших союзних республік, статті про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню вже не містилося. На переконання сучасної дослідниці К.А. Авдєєвої, декриміналізація даного діяння начебто була зумовлена «відсутністю широкого поширення випадків поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової людини»²⁹. Варто зауважити, що подібні аргументи, ще до декриміналізації розглядуваного діяння, наводились радянськими дослідниками. Так, авторитетний психіатр Г.В. Зеневич у своїй статті, опублікованій в 1959 р., писав: «У зв'язку з цим необхідно торкнутися статті 148 КК РРФСР, що передбачає кримінальну відповідальність за поміщення в психіатричну лікарню з корисливих спонукань³⁰ завідомо здорової людини. Низка авторів свого часу висловлювалась за відміну цієї та аналогічних статей кримінальних кодексів союзних республік, мотивуючи це тим, що дана стаття є лише відлунням старих забобонів, заснованих на недовірі до лікарні та її персоналу, які не мають сьогодні реального підґрунтя. Судовий досвід засвідчує, що дана стаття не має практичного значення. Поміщення в психоневрологічну лікарню сьогодні немислиме

²⁹ Авдеева Е.В. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях: ретроспективный анализ законодательной регламентации и правоприменения. *Юридический мир*. 2015. № 5. С. 37–41. URL: <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=5002>; Авдеева Е.В. Эволюция законодательства, регламентирующего незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 21 січня 2015 р.). Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. С. 149.

³⁰ Звертає на себе увагу те, що Г.В. Зеневич згадав лише про корисливі спонукання, тоді як законодавець вказував й на «інші особисті спонукання», через які в лікарню для душевнохворих могла бути поміщена завідомо здорова людина.

без огляду лікарями-спеціалістами, і якщо до честі російських психіатрів, як писав В.П. Осипов, випадки поміщення здорових людей в заклади для душевнохворих і утримання їх там не мали місця в минулому, то тим більше це виключається сьогодні»³¹. Відповідне обґрунтування нині сприймається як професійний цинізм лікаря-психіатра. «Зникнення» розглядуваної статті з КК УРСР та кримінальних кодексів інших союзних республік чітко співпало з початком нової хвилі використання репресивної психіатрії в Радянському Союзі. Таким чином, факт декриміналізації незаконного поміщення в психіатричну лікарню пояснюється не відсутністю таких діянь в об'єктивній дійсності, а зовсім іншими причинами: за умов масштабного використання каральної психіатрії в СРСР стаття про кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню видавалась в законодавстві зайвою і радянський законодавець вирішив не включати це діяння до переліку кримінально караних. Мають рацію дослідники, які зазначають: «Застосування до лікарів-психіатрів, що діяли за замовленням каральних органів, цієї статті складно собі уявити, її, швидше за все, прибрали просто про всяк випадок»³².

Стаття 12 КК УРСР 1960 р. передбачала, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану. До такої особи за призначенням суду могли застосовуватись примусові заходи медичного характеру. Крім того, вказувалось, що не підлягає покаранню також особа, яка вчинила злочин у стані

³¹ Зеневич Г.В. Об обязательном лечении психически больных. *Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова*. 1959. Т. 59. Вып. 9. С. 1121. / Цит. за: Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 62.

³² Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 52.

осудності, але до винесення судом вироку захворіла на душевну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До такої особи за призначенням суду також могли бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після одужання вона могла підлягати покаранню.

До примусових заходів медичного характеру ст. 13 КК УРСР 1960 р. зараховувала: поміщення в психіатричну лікарню загального типу, поміщення в психіатричну лікарню спеціального типу, передачу на опікування родичам чи опікунам при обов'язковому лікарському нагляді. Обираючи той чи інший примусовий захід медичного характеру, суд мав зважати на вид душевного захворювання особи, характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого нею діяння.

Примусове лікування в психіатричній лікарні загального типу могло застосовуватись судом щодо душевнохворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого ним суспільно небезпечного діяння потребував тримання в лікарні і лікування в примусовому порядку. Поміщення в психіатричну лікарню спеціального типу могло застосовуватись судом щодо душевнохворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого ним суспільно небезпечного діяння являв собою особливу небезпеку для суспільства. Вказувалось, що особи, поміщені в психіатричну лікарню спеціального типу, мали триматися в умовах посиленого нагляду, що виключало б можливість вчинення ними нового суспільно небезпечного діяння³³.

Варто зауважити, що психіатричні лікарні загального типу підпорядковувались Міністерству охорони здоров'я, тоді як психіатричні лікарні спеціального типу – Міністерству внутрішніх справ³⁴.

³³ Кримінальний кодекс Української РСР. Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 грудня 1962 року. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. С. 7–8.

³⁴ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 45.

Як відомо, КК УРСР 1960 р. передбачав відповідальність за низку «політичних» злочинів. На практиці найчастіше застосовувалась ст. 62, яка під загрозою покарання забороняла агітацію або пропаганду, здійснювану з метою підриву чи ослаблення радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту.

У разі, якщо цей чи будь-який інший «політичний» злочин було вчинено «душевнохворою особою», розплатою ставало поміщення її в психіатричну лікарню спеціального типу.

Необхідно також зазначити, що в розглядуваний період було прийнято низку інших нормативних актів, які полегшили використання психіатрії в немедичних цілях. Так, наприклад, у ст. 197 Кримінально-процесуального кодексу УРСР, прийнятого 28 грудня 1960 р., вказувалось, що постановою про призначення судово-психіатричної експертизи не оголошується обвинуваченому в тих випадках, коли його психічний стан робить це неможливим³⁵. Таким чином, посилаючись на психічний стан обвинуваченого, слідчий, який приховав від нього відповідну постанову, фактично самовільно констатував психічне нездоров'я людини і в разі «помилки» не ніс за це жодної відповідальності. При цьому ігнорувалося те, що, за аналогією з презумпцією невинуватості, жоден обвинувачений не може вважатися душевнохворим доти, доки кваліфікована медична судово-психіатрична комісія не ухвалить про це обґрунтованого висновку, жоден обвинувачений не може вважатися неосудним доти, доки суд не прийме відповідного рішення³⁶. Очевидно, що вказана норма позбавляла осіб, стан психічного здоров'я яких

³⁵ Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

³⁶ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 46; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 54.

слідчим визнавався незадовільним, і які не знали про призначення стосовно них судово-психіатричної експертизи, важливих прав, наданих їм процесуальним законом, та полегшувала визнання здорової людини психічно хворою. Таким чином, ст. 197 Кримінально-процесуального кодексу УРСР була важливою ланкою каральної медицини. Потрібно підкреслити, що в такому вигляді аналізоване положення залишалось незмінним аж до набрання чинності нового Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р.

Чималий інтерес становить також Інструкція про невідкладну госпіталізацію психічно хворих, що становлять суспільну небезпеку, затверджена 10 жовтня 1961 р. Міністерством охорони здоров'я СРСР та узгоджена з Прокуратурою СРСР і Міністерством охорони громадського порядку РРФСР³⁷. Згодом вона неодноразово перевидавалась (з незначними змінами) для відомчого користування³⁸. Інструкція передбачала, що за наявності явної небезпеки психічно хворого для оточуючих або для самого себе органи охорони здоров'я мають право без згоди самого хворого та його родичів чи опікунів (в порядку невідкладної психіатричної допомоги) помістити його в психіатричний стаціонар. Протягом доби після госпіталізації хворий мав бути оглянутий спеціальною комісією у складі трьох лікарів-психіатрів, які повинні були визначити обґрунтованість його госпіталізації та необхідність подальшого перебування в стаціонарі. Психіатри мали вирішувати не лише суто медичні питання, що стосувалися діагнозу та глибини розладу психіки, а й визначити, чи конкретна особа становить суспільну небезпеку. Так, в інструкції вказувалось, що основним показником для обов'язкової госпіталізації є суспільна небезпека хворого,

³⁷ Инструкция по неотложной госпитализации психически больных, представляющих общественную опасность от 10 октября 1961 г. № 04-14-32 / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 180–181.

³⁸ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 52.

зумовлена такими особливостями його хворобливого стану: а) психомоторне збудження при схильності до агресивних дій; б) неправильна поведінка, зумовлена наявністю психічного розладу (галюцинації, маячення, синдром психічного автоматизму, синдроми розладу свідомості, патологічна імпульсивність), якщо вона супроводжується різко вираженою афективною напруженістю і прагненням до реалізації; в) систематизовані маячні синдроми з хронічним прогресивним перебігом, якщо вони визначають суспільно небезпечну поведінку хворих; г) іпохондричні маячні стани, що зумовлюють неправильне, агресивне ставлення хворого до окремих осіб, організацій, установ. У документі окремо підкреслювалось, що «перераховані вище хворобливі стани, які таять в собі безсумнівну суспільну небезпеку, можуть супроводжуватись зовні правильною поведінкою та дисимуляцією [тобто приховуванням, запереченням своєї хвороби – А.А.]». Крім того, зазначалося, що перераховані в інструкції показання до невідкладної госпіталізації не є вичерпними, а становлять собою лише перелік хворобливих станів, які трапляються найчастіше. У разі, якщо родичі чи опікуни хворого заперечували проти його госпіталізації або ж чинили їй опір, місцеві органи міліції, за поданням лікарів-психіатрів, зобов'язувались сприяти медичним працівникам у невідкладній госпіталізації психічно хворих³⁹.

У 1971 р. з'явилась Інструкція Міністерства охорони здоров'я СРСР № 06-14-43 від 26 серпня 1971 р., яка була узгоджена з Прокуратурою СРСР та МВС СРСР⁴⁰. Ця інструкція замінила попередню (від 10 жовтня 1961 р.) і в основних своїх положеннях повторювала її зміст. О.П. Подрабінек вказував, що

³⁹ Инструкция по неотложной госпитализации психически больных, представляющих общественную опасность от 10 октября 1961 г. № 04-14-32 / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 180–181.

⁴⁰ Инструкция Министерства здравоохранения СССР от 26.VIII.1971 г. № 06-14-43 (Согласована с Прокуратурой СССР и МВД СССР) / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 177–179.

ця інструкція була розрахована передовсім для застосування в політичних цілях, адже дозволяла з метою «запобігання небезпечним діям психічно хворих» госпіталізувати їх в психлікарню, уникнувши судового розгляду та зайвого «шуму»⁴¹.

Масштабна практика каральної психіатрії в Радянському Союзі стала можливою завдяки багатьом іншим чинникам. Необхідно, зокрема, підкреслити, що в СРСР практикувалось примушування лікарів-психіатрів до співробітництва з державною владою, шантаж і прямий тиск на фахівців, які ухилялися від співробітництва з каральними органами⁴². В таких умовах виклик системі сміли кинути одиниці. Відомо, приміром, що у 1971 р. київський психіатр Семен Глузман підготував незалежну заочну судово-психіатричну експертизу в справі генерала Петра Григоренка й зробив висновок про те, що останній є психічно здоровим, тим самим довівши незаконність застосованих проти нього методів психіатричного лікування. За таку «зухвалість» Глузман невдовзі був заарештований і засуджений за ст. 62 КК УРСР на сім років позбавлення волі в таборі суворого режиму та трьох років заслання⁴³.

Дослідники зазначають, що на практиці нерідко мало місце ігнорування припису про обов'язкову участь захисника при розгляді в суді справи про застосування примусових заходів медичного характеру. Іноді захисники, виступаючи в судовому засіданні, не тільки не висували жодного захисного аргументу, але й просили для свого підзахисного того ж, що й прокурор – примусового лікування в спеціальній психіатричній лікар-

⁴¹ Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 65.

⁴² Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 122–123.

⁴³ Див., зокрема: Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 128, 221; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 60, 128–129; Шаповал Ю.І. Глузман Семен Фішельович / Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30476

ні⁴⁴. Зафіксовано випадки, коли суди приймали рішення про застосування примусових заходів медичного характеру без попереднього проведення судово-психіатричної експертизи. Таке рішення приймалося лише на тій підставі, що обвинувачений раніше лікувався в психіатричній лікарні. Більше того, «лікування» нерідко призначалось ще до закінчення експертизи, тобто до того, як було констатовано наявність в особі психічної хвороби⁴⁵.

Відповідно до Інструкції про порядок застосування примусового лікування та інших заходів медичного характеру щодо психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні діяння, хворі, що перебували в психіатричній лікарні на примусовому лікуванні, періодично, не рідше одного разу на шість місяців, підлягали огляду лікарською комісією для визначення їхнього психічного стану та можливості постановки перед судом питання про зміну чи припинення примусового заходу медичного характеру (п. 23)⁴⁶. Утім, вказане положення повсюдно порушувалось. Майже у всіх спеціальних психіатричних лікарнях огляд пацієнтів комісією лікарів-психіатрів відбувався не раніше, ніж через 7–9 місяців⁴⁷.

В Інструкції про здійснення судово-психіатричної експертизи в СРСР вказувалось, що строк стаціонарної експертизи не міг перевищувати тридцять днів і лише в складних випадках, як виняток, він міг бути продовжений (п. 23)⁴⁸. На

⁴⁴ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 49, 50; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 57.

⁴⁵ Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 61–62.

⁴⁶ Инструкция о порядке применения принудительного лечения и других мер медицинского характера в отношении психически больных, совершивших общественно опасные деяния от 14 февраля 1967 г. / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 190–191.

⁴⁷ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 51.

⁴⁸ Инструкция о производстве судебно-психиатрической экспертизы в СССР от 27 октября 1970 г. / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 185.

практиці ці вимоги часто порушувались і на стаціонарній експертизі без достатніх підстав перебували протягом двох-трьох місяців⁴⁹.

Найбільших масштабів використання психіатрії для боротьби з інакомислячими набуло в брежневські часи. Так, якщо у 1956 р. зафіксовано найнижчий рівень заповнення Казанської та Ленінградської лікарень (324 і 384 пацієнти відповідно), то у 1970 р. в Казанській лікарні перебувало вже 752 особи, в Ленінградській – 853, а всього в спецлікарнях МВС СРСР – 3350 пацієнтів⁵⁰. Наявних в СРСР спеціальних психіатричних лікарень (СПЛ) бракувало, тому в цей час будуються нові: в 1965 р. СПЛ відкривається в Черняхівську, у 1966 р. – в Мінську, в 1968 р. – у Дніпропетровську, у 1970 р. – в Орлі⁵¹. Всього на теренах Радянського Союзу існувало 16 спецлікарень, що підпорядковувались Міністерству внутрішніх справ СРСР⁵². Відомо, однак, що інакомислячих направляли на лікування не лише в СПЛ, а й в психіатричні лікарні загального типу⁵³.

⁴⁹ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 51.

⁵⁰ Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 150.

⁵¹ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 57; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 33.

⁵² Куфрик Б. У вас – марення реформаторства і маніакальний синдром! Як в часи СРСР лікували інакодумство. *Експрес*. 27 березня 2019 р. URL: <https://expres.online/history/u-vas-marenyya-reformatorstva-i-maniakalnyy-sindrom-yak-v-chasi-srsr-likovali-inakodumstvo>; Політичний «безум». Нідерландський советолог Роберт ван Ворен про репресивну психіатрію в СРСР та її видозміни, що дожили до нашого часу [спілкувалася Ганна Трегуб]. *Український тиждень*. 8-14 березня 2013 р. № 10 (278). С. 22; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 186.

⁵³ Зайцев Ю. Каральна психіатрія – брутальний інструмент розправи з опонентами комуністичного режиму (1970–1980): На прикладі Ганни Михайленко. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2017. Вип. 30. С. 317; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 186.

За даними Роберта ван Ворена, генерального секретаря організації «Глобальна ініціатива в психіатрії», яка займається проблемами зловживань та реформ у психіатрії, в Радянському Союзі близько третини всіх дисидентів були запроторені в спеціальні психіатричні лікарні⁵⁴. Серед найвідоміших інакомислячих, поміщених на «лікування» в психлікарні: Петро Григоренко, Володимир Буковський, Жорес Медведєв, Леонід Плющ, Микола Плахотнюк, Віктор Некипелов, Наталія Горбаневська, Віктор Файнберг, Ганна Михайленко, Анатолій Лупиніс, Йосип Тереля, Валерія Новодворська, Володимир Клебанов, Ярослав Кравчук та ін.

Інакомислячим, які обстежувались експертами-психіатрами, здебільшого ставився діагноз «уповільнена (рос. – «вялотекущая») шизофренія», який був запропонований академіком Андрієм Снежневським. Згідно з теорією Снежневського, шизофренія є набагато поширенішою, ніж вважалося раніше, однак у багатьох недужих ця хвороба може протікати повільно й розвиватися непомітно. Снежневський та його послідовники переконували, що конкретними симптомами «уповільненої шизофренії» є переоцінка «хворим» важливості власної особистості, прагнення до реформаторства, схильність до ідеологічних роздумів, підвищена активність, пошук ним правди і т. ін.⁵⁵ Будь-які ідеї, які розходились із комуністичними

⁵⁴ Політичний «безум». Нідерландський советолог Роберт ван Ворен про репресивну психіатрію в СРСР та її видозміни, що дожили до нашого часу [спілкувалася Ганна Трегуб]. *Український тиждень*. 8-14 березня 2013 р. № 10 (278). С. 22.

⁵⁵ Див., наприклад: Глузман С. Вялотекущая шизофрения. *LB.ua*. URL: http://society.lb.ua/position/2013/10/28/236286_vyalotekushchaya_shizofreniya.html; Буковський В., Глузман С. Краткое пособие по психиатрии для инакомыслящих / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 586–588; Політичний «безум». Нідерландський советолог Роберт ван Ворен про репресивну психіатрію в СРСР та її видозміни, що дожили до нашого часу [спілкувалася Ганна Трегуб]. *Український тиждень*. 8-14 березня 2013 р. № 10 (278). С. 23; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 151–152; Широкова І.В. Каральна психіатрія у СРСР: наука на службі у державі (1960–1980). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2012. Т. 130. С. 35.

догмами, кваліфікувались як «реформаторські», а захоплення ними – як «охопленість» та «паранояльність», що у підсумку дозволяло стверджувати про неосудність носія подібних ідей. Так, приміром, відомий дисидент, харків'янин В.І. Файнберг був визнаний неосудним комісією Інституту судової психіатрії ім. В.П. Сербського у складі Г.В. Морозова, Д.Р. Лунца та Я.Л. Ландау у зв'язку з «порушенням громадського порядку на Червоній площі» (цим вичерпувався опис в акті № 35/с від 10 жовтня 1968 р. його правопорушення). Психічний стан Файнберга, що привів до рішення про його неосудність, описаний у документі так: «Із захопленням та великим захватом висловлює ідеї реформаторства стосовно вчення класиків марксизму, виявляючи при цьому явно завищену самооцінку і непохитність у своїй правоті. Водночас у його висловлюваннях про сім'ю, батьків та сина виявляється емоційна холодність. У відділенні інституту при зовні впорядкованій поведінці можна відмітити безпечність, байдужість до себе і оточуючих. Він зайнятий гімнастикою, обтиранням, читанням книг і вивченням літератури англійською мовою. Критичне ставлення до свого стану та ситуації, що склалася, у нього явно недостатнє»⁵⁶. Цього, таким чином, виявилось достатньо, аби визнати дисидента, котрий протестував проти вторгнення радянських військ у Чехословаччину в серпні 1968 р., неосудним та запроторити його на чотири роки в Ленінградську спеціальну психіатричну лікарню.

Поміщаючи інакомислячих в спеціальні психіатричні лікарні і представляючи їхні переконання як переконання людей психічно хворих, влада намагалася уникнути судового розгляду і можливого розголосу не лише всередині країни, а й за кордоном⁵⁷. При цьому, виправдовуючи свої вчинки, радянські пси-

⁵⁶ Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 153–154.

⁵⁷ Широкова І.В. Каральна психіатрія у СРСР: наука на службі у держави (1960–1980). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2012. Т. 130. С. 34.

хіатри запевняли, що їхні дії насправді є гуманними, оскільки «злочинець» розглядається ними радше як хворий, якого слід лікувати, аніж як злочинець, що підлягає покаранню⁵⁸. Вочевидь, примусове лікування в спеціальній психлікарні мало на меті ізолювати людину, тим самим завадивши подальшому поширенню нею небезпечних поглядів серед «нестійких» членів суспільства, «зламати» її фізично і морально, дискредитувати її погляди, примусити стати покірним «гвинтиком системи».

Відомий психіатр і правозахисник Семен Глузман відзначає, що до неугодних дисидентів, визнаних психічно хворими, в спеціальних психлікарнях застосовувались нелюдські методи впливу. Інакомислячих «лікували» шоковою терапією, нейролептиками, побоями, позбавленням можливості повноцінного спілкування з нормальними людьми (двох дисидентів в одній камері ніколи не розміщували). Строк «лікування» інакодумців повністю залежав від КДБ⁵⁹. Хоча термін перебування в спеціальних лікарнях, як правило, не перевищував двох-трьох років, траплялися випадки, коли необґрунтоване перебування в таких закладах тривало 20 років. Немало дисидентів упродовж свого життя скеровувались на таке «лікування» неодноразово⁶⁰. За ініціативою медичних працівників пацієнтів спецлікарень нерідко визнавали недієздатними, що означало повне їх позбавлення фактично всіх громадянських прав⁶¹. Позаяк тоталітарний режим не припускав інакодум-

⁵⁸ Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 122.

⁵⁹ Глузман С. Вялотекущая шизофрения. *LB.ua*. URL: http://society.lb.ua/position/2013/10/28/236286_vyalotekushchaya_shizofreniya.html. Див. також: Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 234; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 90–92.

⁶⁰ Глузман С. Психиатрические рефлексии. *LB.ua*. URL: http://society.lb.ua/position/2013/02/04/187934_psihiatricheskie_refleksii.html

⁶¹ Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 157, 194.

ства, яке суперечило самій суті тоталітаризму, то, як зазначає Б.Є. Захаров, усі інакодумці мали бути знищені чи зламані, або, в ідеальному варіанті, спочатку повністю зламані, а потім знищені⁶².

Ганебна практика каральної психіатрії врешті стала предметом уваги міжнародного співтовариства психіатрів⁶³. На VI конгресі Всесвітньої психіатричної асоціації (ВПА) в Гонолулу (1977 р.) прийнято резолюцію, яка засуджувала зловживання психіатрією в політичних цілях у СРСР. Крім того, ВПА створила «Комітет з розслідування випадків зловживання психіатрією». В СРСР такі дії назвали «наклепницькою кампанією, спрямованою на звинувачення радянських психіатрів» і проігнорували всі запити організації. Використання психіатрії в політичних цілях не припинилось: чимало дисидентів все ще перебували в психлікарнях. Утім, певні висновки в Радянському Союзі було зроблено: аби уникнути міжнародної критики, увагу поступово переключили на менш відомих дисидентів, тоді як більш відомих частіше поміщали в табори і тюрми⁶⁴.

Усвідомивши безуспішність зробленого кроку, міжнародне співтовариство психіатрів вирішило позбавити Всесоюзне наукове товариство невропатологів і психіатрів членства у ВПА. Відповідне питання мали розглянути у 1983 р. на VII конгресі

⁶² Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. С. 13.

⁶³ Підозри про можливе використання в СРСР психіатрії у політичних цілях на Заході почали з'являтися лише у 1960–1970 рр. (Блох С., Рэддауэй П. Диагноз: инакомыслие. *Карта. Российский независимый исторический и правозащитный журнал*. 1996. № 13-14. С. 57, 63; Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 41; Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 33).

⁶⁴ Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 55, 74–75; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 168; Широкова І.В. Позиція західної медичної спільноти щодо каральної психіатрії в СРСР (1960–1980-ті рр.). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2013. Т. 143. С. 39–40.

ВПА у Відні. Розуміючи, що ситуація складається не на його користь, Всесоюзне наукове товариство невропатологів і психіатрів надіслало виконавчому комітету ВПА гнівного листа, в якому повідомило, що не бажає більше чути необґрунтовані звинувачення та образи і відкликає своє членство в асоціації⁶⁵. Архівні документи свідчать, що у цей час використання психіатрії в репресивних цілях не лише продовжувалось, а й набирало обертів. Так, якщо у 1979 р. на примусовому лікуванні в Ленінградській спеціальній психлікарні перебувало 854 особи, то у 1980 р. – 915, у 1985 р. – 1059, у 1986 р. – 1181⁶⁶. Зауважимо також, що у 1988 р. в СРСР на психіатричному обліку перебувало 10 мільйонів громадян, тобто 2,5% від всього населення⁶⁷.

В період перебудови радянське керівництво поступово збагнуло, що продовження практики каральної психіатрії суперечить його заявам про прагнення СРСР інтегруватися у світове співтовариство. Слід також підкреслити, що дотримання прав людини у сфері психіатрії було однією з умов Заходу для зняття економічних санкцій з СРСР⁶⁸. Під тиском міжнародного співтовариства радянське керівництво пішло на конкретні кроки, спрямовані на відхід від практики використання психіатрії в політичних цілях. Так, в 1988 р. у відання Міністер-

⁶⁵ Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 77; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 180–184; Широкова І.В. Позиція західної медичної спільноти щодо каральної психіатрії в СРСР (1960–1980-ті рр.). *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки*. 2013. Т. 143. С. 40.

⁶⁶ Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 185.

⁶⁷ Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 234.

⁶⁸ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 115; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 192.

ства охорони здоров'я СРСР було передано 16 психіатричних лікарень спеціального типу, окремі з них взагалі ліквідували⁶⁹. З психіатричного обліку зняли 776 тисяч осіб⁷⁰. 5 січня 1988 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла «Положення про умови та порядок надання психіатричної допомоги»⁷¹, тим самим запровадивши певні правові гарантії надання психіатричної допомоги в Радянському Союзі. Того ж року з КК УРСР прибрали згадки про психіатричні лікарні спеціального типу. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 р. запроваджувалась нова система примусових заходів медичного характеру. До таких заходів належали: 1) поміщення в психіатричну лікарню зі звичайним наглядом; 2) поміщення в психіатричну лікарню з посиленням наглядом; 3) поміщення в психіатричну лікарню з суворим наглядом⁷².

Крім того, в кримінальне законодавство повернули статтю про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню⁷³. Кримінальна відповідальність за розглядуване

⁶⁹ Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва, 2004. С. 115; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 186, 192.

⁷⁰ Зайцев Ю. Каральна психіатрія – брутальний інструмент розправи з опонентами комуністичного режиму (1970–1980): На прикладі Ганни Михайленко. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2017. Вип. 30. С. 334; Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 192.

⁷¹ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 5 января 1988 г. «Об утверждении положения об условиях и порядке оказания психиатрической помощи» / Библиотека нормативно-правовых актов СССР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14517.htm

⁷² Указ Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1988. № 8. Ст. 212.

⁷³ М.І. Хавронюк вважає, що приводом до криміналізації вказаного діяння стало «не що інше, як громадська думка» (Хавронюк Н.І. Поводи, причини, умови і способи криміналізації общественно опасных деяний. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Международной научно-практической конференции (29-30 января 2004 г.)*. Москва, 2004. С. 449).

діяння була запроваджена Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 р., відповідно до якого глава III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» Особливої частини КК УРСР була доповнена ст. 123-2 «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню»⁷⁴. Диспозиція вказаної статті визначала розглядуване діяння таким чином: «Поміщення в психіатричну лікарню завідомо психічно здорової особи». Відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню у ст. 123-2 КК УРСР не була диференційована. Санкція вказаної статті передбачала, що згадане вище діяння «карається позбавленням волі на строк до двох років або виправними роботами на той же строк з позбавленням права займати певні посади або займатись певною діяльністю на строк від одного року до трьох років чи без такого». Вказана стаття залишалась незмінною до моменту прийняття чинного на сьогодні КК України.

Зауважимо, що за даними В.В. Голіни та В.С. Батиргарєєвої, у 1990–1992 рр. офіційно було зареєстровано 117 злочинів, передбачених ст. 123-2 КК, тоді як за період з 1993 по 2000 р. – жодного⁷⁵. Інформації про кількість засуджених за незаконне поміщення в психіатричну лікарню за вказаний період відшукати, на жаль, не вдалося⁷⁶.

⁷⁴ Указ Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1988. № 8. Ст. 212.

⁷⁵ Голина В.В., Батыргареева В.С. Проблемы борьбы с преступлениями против личной свободы человека в Украине. *Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб.* Харків, 2001. Вип. 49. С. 134. Див. також: Лысодед А.В. Актуальные криминологические проблемы преступлений против свободы, чести и достоинства личности. *Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб.* Харків, 2006. Вип. 81. С. 128.

⁷⁶ І.Я. Сенюта, покликаючись на звіт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2002 р., згадує про конкретний випадок притягнення до відповідальності завідувача відділення Харківської психіатричної лікарні, який у 90-х рр. поставив особі неправдивий діагноз (шизофренія), у зв'язку з чим останню незаконно госпіталізували до психлікарні, де утримували протягом трьох років. Наступні неодноразові експертизи цієї хвороби у пацієнтки не виявили. Зазначений випадок був на особливому контролі Спеціального комітету зі злов-

Таким чином, наявність кримінально-правової заборони незаконного поміщення в психіатричну лікарню у перших радянських кодексах була декларативною. Згодом же радянський законодавець взагалі відмовився від статті про кримінальну відповідальність за вказане діяння, а використання психіатрії в каральних цілях з метою знищення політичного інакомислення набуло масового характеру. Повернення законодавцем відповідної статті до КК УРСР у 1988 р. ознаменувало собою й відхід від практики каральної психіатрії.

Після проголошення Україною незалежності постало питання про підготовку і прийняття нового кримінального законодавства, яке б відповідало тогочасним реаліям, оскільки чинний на той час КК 1960 р., попри численні внесені в нього зміни та доповнення, містив чимало архаїзмів, прогалин і суперечностей, не відповідав новим соціально-політичним та економічним умовам існування країни. П.Л. Фріс слушно наголошує на тому, що не можна було будувати незалежну суверенну державу на законодавчому фундаменті іншої, антагоністичної їй за принципами побудови й існування, країни⁷⁷.

Першим проектом закону про кримінальну відповідальність після проголошення незалежності нашої держави став проект КК, підготовлений робочою групою вчених під керівництвом доктора юридичних наук, професора В.М. Смітєнка⁷⁸. Цей проект був опублікований для широкого обговорення у 1993 р. і 15 травня 1998 р. поданий як альтернативний офіційному (розроблений за дорученням Кабінету Міністрів

живань Всесвітньої психіатричної асоціації (Сенюта І. Правове регулювання надання психіатричної допомоги в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 45. С. 25).

⁷⁷ Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія / за заг. ред. М.В. Костицького. Київ: Атіка, 2005. С. 112; Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. С. 140.

⁷⁸ Див. детальніше: Андрушко А.В. Злочини проти волі, честі та гідності особи в проекті Кримінального кодексу України, підготовленому під керівництвом професора В.М. Смітєнка. *Право та державне управління*. 2018. № 1 (30). Том 1. С. 176–182.

України) Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю⁷⁹.

У контексті нашого дослідження інтерес становить ст. 166 аналізованого проекту КК України, яка передбачає відповідальність за незаконне поміщення у психіатричну лікарню або інший спеціальний лікувальний заклад. Звертає на себе увагу насамперед назва цієї статті, а також диспозиція її ч. 1, адже у них йдеться про незаконне поміщення не лише у психіатричну лікарню, а й в інший спеціальний лікувальний заклад. Вочевидь, під «іншим спеціальним лікувальним закладом» розробники проекту мали на увазі будь-який інший, окрім психіатричної лікарні, психіатричний заклад. Варто звернути увагу також на те, що розглядуваний проект КК України передбачав самостійну норму про примусове лікування завідомо здорової людини (ст. 167). Судячи з усього, розробники проекту КК України у ст. 167 мали на увазі примусове лікування завідомо здорової людини в іншому (непсихіатричному) медичному закладі.

Якщо у ст. 123-2 КК 1960 р. відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню не диференціювалася, то у ст. 166 розглядуваного проекту КК України розробники виокремили кваліфікований склад даного посягання: посилену відповідальність встановлювалась за незаконне поміщення у психіатричну лікарню або інший спеціальний лікувальний заклад, якщо це діяння спричинило розпад сім'ї, психічне захворювання потерпілого або його самогубство. Зазначимо, що перераховані наслідки вказаного діяння науковці нині трактують як різновиди спричинених ним тяжких наслідків (саме така, більш ємка за змістом, кваліфікуюча ознака була запропонована розробниками урядового проекту КК України)⁸⁰.

⁷⁹ Проект Кримінального кодексу України № 1029-1, зареєстрований 15 травня 1998 р. / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3885

⁸⁰ Андрушко А.В. Диференціація кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2015. Вип. 35. Частина II. Том 3. С. 52–53.

Незаконне поміщення у психіатричну лікарню або інший спеціальний лікувальний заклад завідомо здорової людини аналізований проект КК України пропонував карати позбавленням волі на строк до двох років, штрафом до сімдесяти (у попередній редакції – до п'ятнадцяти) мінімальних розмірів заробітної плати, позбавленням права займатися лікарською діяльністю на строк до трьох років. Те саме діяння, вчинене при обтяжуючих обставинах, мало каратися позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, позбавленням права займатися лікарською діяльністю на строк до п'яти років.

5 квітня 2001 р. Верховна Рада України прийняла чинний на сьогодні КК України, в якому було передбачено відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151). На відміну від ст. 123-2 КК 1960 р., у новому КК йшлося про поміщення завідомо психічно здорової особи не в психіатричну лікарню, а в психіатричний заклад. Обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність за цей злочин, було визнано спричинення ним тяжких наслідків. Санкція ч. 1 ст. 151 передбачала за вчинення даного діяння покарання у виді арешту на строк від трьох до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Санкція ч. 2 ст. 151 встановлювала покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

За період після прийняття чинного на сьогодні КК України до ст. 151 зміни не вносились, якщо не брати до уваги заміну Законом від 14 листопада 2017 р. словосполучення «психіатричний заклад» словосполученням «заклад з надання психіатричної допомоги»⁸¹.

⁸¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» від 14 листопада 2017 р. № 2205-VIII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2205-19#n7>

1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги

Майже три десятиліття, які минули з часу розпаду Радянського Союзу, істотно змінили суспільно-політичні та соціально-економічні реалії. Масштабне використання психіатрії в політичних цілях залишилось в минулому. У зв'язку з цим, вочевидь, постає питання про доцільність існування кримінально-правової заборони незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги в сучасних умовах.

Для відповіді на поставлене питання необхідно зупинитися на тих факторах, які б дали змогу підтвердити або заперечити обґрунтованість існування кримінальної відповідальності за вказане діяння. Вважаємо, що до таких факторів слід віднести історичні, соціальні, нормативні та кримінологічні чинники.

Історичні фактори, які обумовили встановлення кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, докладно розглянуті автором у першому підрозділі цієї роботи, тому вважаємо за можливе не повторюватись.

Соціальні фактори. Підкреслимо, що за кількістю психічних розладів Україна посідає перше місце в Європі⁸². Станом на червень 2019 р. на обліку системи охорони психічного здоров'я через розлади психіки та поведінки перебували понад 1,6 млн. осіб, 30 тисяч постійно знаходяться на лікуванні в психіатричних стаціонарах. При цьому експерти наголошують, що статистика показників захворюваності на психічні розлади в Україні не відповідає реальному стану речей⁸³. Біль-

⁸² Україна посідає перше місце у Європі щодо захворюваності на психічні розлади. УНІАН. 10 жовтня 2017 р. URL: <https://www.unian.ua/health/country/2179904-ukrajina-posidaє-pershe-mistse-u-evropi-za-pokaznikami-psihičnih-rozladiv-minsotspolitiki.html>

⁸³ На психіатричному обліку перебуває понад 1,6 мільйона українців, 700 тисяч – через алкоголь. *Укрінформ*. 25 червня 2019 р. URL: <https://www.ukrinform.com>

шість психічних розладів залишаються невиявленими⁸⁴.

Надання кваліфікованої психіатричної допомоги особам, які страждають на психічні розлади, – важливе завдання сучасної психіатрії. Доводиться, однак, констатувати, що історія психіатрії – це далеко не тільки досягнення. Існуюча в СРСР практика примусового «лікування» інакомислячих залишила велику «чорну пляму» на цій галузі медицини. Попри відхід від використання психіатрії в політичних цілях, випадки госпіталізації до закладів з надання психіатричної допомоги осіб, які такої госпіталізації не потребують, все ж мають місце і сьогодні. Більше того, за оцінками фахівців, йдеться про системну і довготривалу відповідну практику, вкорінену ще з радянських часів. Так, вітчизняний лікар-психіатр Юрій Закаль у 2009 р. стверджував, що 30–40% пацієнтів вітчизняних психлікарень – це люди, які б не мали там знаходитись⁸⁵. Про 30% «умовно зайвих людей» в психіатричних лікарнях нині каже й Семен Глузман⁸⁶.

Існуюча на сьогодні в Україні система надання психіатричної допомоги в основних своїх рисах зберегла особливості і стандарти радянської психіатрії. Звичайно, за кілька десятиліть, що минули відтоді, коли психіатрія активно використовувалась в політичних цілях, відбулися деякі позитивні зміни. Так, наприклад, прийнятий у 2000 р. Закон України «Про психіатричну допомогу» визначив підстави та порядок госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги. Водночас значна частина цих закладів до сьогодні залишається напівзакритими, а по суті режимними, об'єктами, де

ua/rubric-society/2727725-na-psihiatricnomu-obliku-perebuvae-ponad-16-miljona-ukrainciv-700-tisac-cerez-alkogol.html

⁸⁴ Прес-реліз до Всесвітнього дня психічного здоров'я 2018 р. / Асоціація психіатрів України. URL: <http://www.ukrpsychiatry.org/index.php/allcategories-uk-ua/2-uncategorised/105-01-10-2018-vsесvitnij-den-psikhichnogo-zdorov-ya-world-mental-health-day-u-2018-r>

⁸⁵ Чому в Україні важко перестати бути «психом». ZIK. 16 червня 2009 р. URL: http://zik.ua/news/2009/06/16/chomu_v_ukraini_vazhko_perestaty_but_psyhom_184635

⁸⁶ Реформа психіатрії від Скалецької: Що треба змінити в Україні, і чим допоможе нам досвід Литви. Depo.ua. 19 листопада 2019 р. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/psikhiatriya-201911191065954>

порушення прав пацієнтів є звичним явищем. Про зазначене ганебне явище громадськості стає відомо здебільшого після цілеспрямованого моніторингу таких закладів уповноваженими особами⁸⁷. Йдеться, у тому числі, й про випадки незаконного тримання у них осіб, які б не мали там перебувати. Так, у вересні 2018 р. Міністерство охорони здоров'я повідомляло, що в Українській психіатричній лікарні з суворим наглядом (м. Дніпро) утримували шість іноземців, і лише в одному випадку про це був поінформований консул відповідної країни, як того вимагає законодавство. Також у вказаній лікарні, в якій у радянські часи примусово «лікували» інакомислячих, перебували чотири пацієнти, щодо яких суд кілька місяців перед тим прийняв рішення про їх переведення з цього закладу, однак цього не було зроблено⁸⁸. Про факти незаконного утримання пацієнтів в цій лікарні ще раніше повідомляли монітори Національного превентивного механізму⁸⁹. Слід по-

⁸⁷ Див., наприклад: Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 257–258; Колесникова Н. Психлікарні та психоневрологічні інтернати: тортури замість допомоги. *Центр інформації про права людини*. 22 жовтня 2015 р. URL: https://humanrights.org.ua/material/psihlikarni_ta_psihonevrologichni_internati_torturi_zamist_dopomogi; Коваленко Н., Шерстюк Н. У психоневрологічних інтернатах порушують права людини. *Радіо Свобода*. 25 серпня 2010 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2137282.html>; Пекло по той бік паркану: що коїться в психіатричних лікарнях. *Znaj.ua*. 7 вересня 2017 р. URL: <https://znaj.ua/investigation/peklo-po-toj-bik-parkanu-sho-koitysya-v-psyhiatrychnyh-likarnyah>; Як порушують права людини у психіатричній лікарні? Юрист УГСПЛ здійснила моніторинговий візит до психіатричної лікарні з суворим наглядом / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 25 жовтня 2018 р. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/yak-porushuyut-prava-lyudyny-u-psyhiatrychnij-likarni/>

⁸⁸ Незаконне утримання пацієнтів та умови перебування, що мають ознаки приниження гідності та тортур, – що викрила реорганізація Дніпровської психіатричної лікарні / Міністерство охорони здоров'я України. 20 вересня 2018 р. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/nezakonno-utrimannja-pacientiv-ta-umovi-perebuvannja-scho-majut-oznaki--prinizhennja-gidnosti-ta-tortur---scho-vikriila-reorganizacija-dniprovskoi-psyhiatrichnoi-likarni>

⁸⁹ Курманова Т. «Страх породив це чудовисько». Що буде з психлікарнею суворого режиму в Дніпрі. *Дзеркало тижня*. 7 грудня 2018 р. URL: https://dt.ua/SOCIUM/strah-porodiv-ce-chudovisko-296413_.html

годитись з І.В. Кирилюком, який зазначає, що закритість психіатричних лікарень сприяє тому, що ззовні їх працівників ніхто не контролює, доступ туди представників правозахисних організацій ускладнений; розповсюджена ж кругова порука в цих закладах стає однією з причин безкарності осіб, винуватих у вчиненні протиправних діянь⁹⁰.

Більшість лікарів-психіатрів, що працюють у закладах з надання психіатричної допомоги, – це особи пенсійного та передпенсійного віку⁹¹, які навчалися та починали працювати ще в радянські часи. Молодь не поспішає заступати на їхнє місце, адже робота ця, зрозуміло, є складною, стресовою, а заробітна плата – мізерною. Та й можливості для «додаткових заробітків», які, ні для кого не секрет, стали звичними в інших галузях медицини, тут менші. Низькооплачувана праця лікаря, поза сумнівом, є фактором, що може спонукати його до протиправної поведінки у професійній сфері діяльності⁹².

З огляду на сумнозвісне минуле та неоднозначне сьогоднішнє, без перебільшення, йдеться про репутацію психіатрії як такої, реноме усього психіатричного співтовариства. Ні для кого не секрет, що пересічні громадяни побоюються психіатрів і рідко звертаються за психіатричною допомогою навіть у випадку гострої на те потреби. Згідно з даними, що їх наводить С.Ф. Глузман, із всіх жителів України, у яких в результаті спеціального дослідження була виявлена серйозна психіатрична патологія, лише 20% звертались за допомогою до лікаря-психіатра⁹³. Причина такого стану речей полягає не лише в малограмотності населення у цьому питанні та в існу-

⁹⁰ Кирилюк І.В. Злочинність у сфері психіатрії: особливості, детермінанти та шляхи запобігання. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3 (22). С. 144.

⁹¹ Глузман С. Психіатрическая земля. *LB.ua*. 26 сентября 2016 г. URL: http://lb.ua/society/2016/09/26/346186_psihiatricheskaya_zemlya.html

⁹² Андрушко А.В. Незаконне поміщення у психіатричний заклад: основні детермінанти та напрями запобігання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6 (15). С. 149.

⁹³ Глузман С. Сколько стоит плохое лечение? *LB.ua*. 25 ноября 2011 г. URL: http://lb.ua/society/2011/11/25/125547_skolko_stoit_plohoe_lechenie.html

ючих стереотипах, пов'язаних із соціальною стигматизацією психічних захворювань. Взнаки даються також пережитки радянського минулого, коли психіатрія виконувала репресивні функції. Відновлення репутації вітчизняної психіатрії у суспільній свідомості – важлива й, вочевидь, довготривала справа. Вагомою, зокрема, видається роль професійного середовища у забезпеченні етико-деонтологічних норм і підтриманні високого рівня кваліфікації психіатрів⁹⁴. Однак не обійтися наразі й без кримінально-правових засобів протидії можливим зловживанням психіатрією.

Нормативні фактори. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 28 Основного Закону гарантує кожному право на повагу до його гідності, а ст. 29 закріплює право на свободу та особисту недоторканність.

Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. встановлює підстави та порядок госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги осіб, які страждають на психічний розлад⁹⁵. Передбачені у вказаному законі підстави та процедура госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги спрямовані на те, щоб до такого закладу не поміщались особи, які такої госпіталізації не потребують.

Зауважимо, що останніми роками (а передовсім 14 листопада 2017 р.) до вказаного закону внесено важливі зміни, покликані забезпечити захист прав і свобод осіб, які страждають на психічні розлади, стояти на заваді необґрунтованій госпіталізації їх до закладів з надання психіатричної допомоги⁹⁶.

⁹⁴ Краснов В.Н. [Рец. на:] Александровский Ю.А. История отечественной психиатрии. М.: «ГЭОТАР-Медиа», 2013. Т. 1-3. *Социальная и клиническая психиатрия*. 2014. Т. 24. Вып. 2. С. 108.

⁹⁵ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

⁹⁶ На те, що низка положень Закону України «Про психіатричну допомогу», котрі зазнали змін останніми роками, не відповідає європейським стандартам з прав людини, свого часу неодноразово звертав увагу Європейський суд з прав

Йдеться, зокрема, про забезпечення доступу до суду особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, або її захисника чи іншого законного представника, у разі якщо така особа за своїм станом здоров'я не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву; надання особі, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, права звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я та про необхідність застосування до неї примусових заходів медичного характеру; зобов'язання адміністрації закладу з надання психіатричної допомоги, в якому перебуває особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, а також адміністрації кримінально-виконавчої установи, якщо примусові заходи медичного характеру застосовуються до особи за місцем відбування покарання, забезпечити безперешкодну можливість обстеження особи обраним нею незалежним лікарем-психіатром на території закладу з надання психіатричної допомоги або кримінально-виконавчої установи відповідно, тощо.

У зв'язку з наведеним варто зазначити, що вказані вище вимоги на практиці нерідко ігноруються. Так, наприклад, моніторами Національного превентивного механізму проти катувань та жорстокого поводження в Україні констатується продовження практики «проведення судових засідань щодо продовження або зміни видів примусових заходів медичного характеру без участі осіб, до яких вони застосовані»⁹⁷.

людини (див.: Гудима Д. Обмеження прав психічнохворих у практиці Європейського суду з прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників ювілейного X Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12-13 грудня 2014 року):* у 2-х частинах. Львів, 2015. Частина I. С. 173–200; Гудима Д. Практика Європейського суду з прав людини щодо госпіталізації психічнохворих: уроки для України. *Право України*. 2015. № 10. С. 87–96).

⁹⁷ Черноусов А., Кобзін Д., Щербань С., Мартиненко О. Національний превентивний механізм проти катувань та жорстокого поводження (НПМ) в Україні. Оцінка діяльності. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2018. С. 57.

Підкреслимо, що навіть реформовані положення розглядуваного закону містять чималі резерви для можливих зловживань. Передовсім варто зазначити, що у рішенні від 1 червня 2016 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України положення третього речення ч. 1 ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» у взаємозв'язку з положенням ч. 2 цієї статті стосовно госпіталізації особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна за рішенням лікаря-психіатра без судового контролю⁹⁸. Дане рішення Конституційного Суду України, поза сумнівом, було важливим та прогресивним. 14 листопада 2017 р. Верховна Рада України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» внесла зміни до ч. 1 ст. 13 вказаного закону, котрі мали б привести положення законодавства у сфері надання психіатричної допомоги у відповідність до цього рішення. У шостому реченні ч. 1 ст. 13 розглядуваного закону вказано, що «особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, яка за станом свого здоров'я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду, госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги за рішенням (згодою) органу опіки та піклування, яке ухвалюється не пізніше 24 годин з моменту звернення до цього органу законного представника зазначеної особи і може бути оскаржено відповідно до закону, у тому числі до суду»⁹⁹. У рішенні від 20 грудня 2018 р. Конституційний Суд України ви-

⁹⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 / Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>

⁹⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» від 14 листопада 2017 р. № 2205-VIII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2205-19#n81>

знав викладене вище положення таким, що не відповідає Конституції України. Суд слушно зазначив, що «аналіз положень шостого речення частини першої статті 13 Закону дає підстави стверджувати, що недієздатну особу, яка за станом свого здоров'я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену згоду, госпіталізують до закладу з надання психіатричної допомоги за рішенням (згодою), ухваленим органом опіки та піклування, тобто без рішення суду. Отже, запровадивши Законом № 2205 зазначене правове регулювання, законодавець насправді дозволив недобровільну госпіталізацію недієздатних осіб без рішення суду, через відсутність якого у цих правовідносинах Конституційний Суд України Рішенням від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 визнав таким, що не відповідає вимогам статей 3, 8, 29, 55 Основного Закону України, подібне положення Закону в первинній редакції (Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III). Повторно запровадивши правове регулювання з тим самим недоліком, Верховна Рада України порушила вимогу частини другої статті 8 Основного Закону України, за якою закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». У цьому рішенні Конституційний Суд України ще раз підтвердив юридичну позицію, викладену ним у рішенні від 1 червня 2016 р., та встановив такий порядок виконання цього рішення: до законодавчого врегулювання питання забезпечення судового контролю за госпіталізацією недієздатної особи, яка за станом свого здоров'я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду, до закладу з надання психіатричної допомоги така госпіталізація можлива лише за рішенням суду¹⁰⁰. Доводиться констатувати, що Верховна Рада України досі не

¹⁰⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 20 грудня 2018 р. № 13-р/18 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#n37>

привела положення Закону України «Про психіатричну допомогу» у відповідність до цього рішення.

Недостатньо чіткими й однозначними є окремі терміни (зокрема, оціночні поняття «тяжкий психічний розлад», «безпосередня небезпека для неї чи оточуючих» тощо), які вживаються в цьому законі й мають значення для встановлення підстав для госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Мають рацію дослідники, котрі підкреслюють, що з огляду на наявний криміногенний потенціал у цій сфері законодавство повинно максимально відповідати вимогам повноти, чіткості та недвозначності¹⁰¹, інакше вже на цьому етапі створюються умови для різного роду зловживань¹⁰².

У ст. 16 Закону України «Про психіатричну допомогу» вказано, що особа, яку було госпіталізовано до закладу з надання психіатричної допомоги за рішенням лікаря-психіатра на підставах, передбачених ст. 14 цього закону¹⁰³, підлягає обов'язковому протягом 24 годин з часу госпіталізації огляду комісією лікарів-психіатрів закладу з надання психіатричної допомоги для прийняття рішення про доцільність госпі-

¹⁰¹ У цьому контексті варто, однак, зауважити, що Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «Ракевич проти Росії» (п. 32) вказав, що «для законодавця необов'язково вичерпно визначати поняття “небезпека” [йдеться про «безпосередню небезпеку для оточуючих» – А.А.], оскільки неможливо в законі визначити весь перелік можливих умов, котрі можуть являти собою таку загрозу» (Решение Европейского суда по правам человека по делу Rakevich v. Russia (Ракевич против России) от 28 октября 2003 г. / Stichting Justice Initiative. URL: <https://www.srji.org/resources/search/30/>)

¹⁰² Кирилук І.В. Злочинність у сфері психіатрії: особливості, детермінанти та шляхи запобігання. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3 (22). С. 145.

¹⁰³ У ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» вказано, що «особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до закладу з надання психіатричної допомоги без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє або виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність».

талізації. У випадках, коли госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку визнається доцільною, представник такого закладу, в якому перебуває особа, протягом 24 годин з часу госпіталізації направляє до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про госпіталізацію особи до такого закладу в примусовому порядку на підставах, передбачених ст. 14 даного закону¹⁰⁴. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що на момент звернення представника закладу з надання психіатричної допомоги до суду із заявою про госпіталізацію особи до вказаного закладу в примусовому порядку на підставах, передбачених ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу», вона вже знаходиться в такому закладі, в якому не лише утримується, а й, «у разі потреби», піддається примусовому лікуванню ще до винесення відповідного рішення суду та набрання ним чинності (ч. 4 ст. 16 Закону України «Про психіатричну допомогу» встановлює, що до винесення судом рішення лікування може проводитись за рішенням лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів))¹⁰⁵. Слід підкреслити, що вказане положення національного законодавства несумісне з положеннями п. «е» ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, про що вже зазначалося в спеціальній літературі¹⁰⁶. Має рацію Д.А. Гудима, який зазначає, що відповідні положення чинного законодавства мають бути змі-

¹⁰⁴ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

¹⁰⁵ Варто погодитись з М.М. Ковтуном, на переконання якого зазначена обставина особливо актуалізує розглядувану проблему (Ковтун Н.Н. Стационарная судебно-психиатрическая экспертиза по уголовным делам и гарантии прав граждан при оказании психиатрической помощи. *Государство и право*. 1997. № 3. С. 68). Вочевидь, є всі підстави вважати, що застосування до особи великої дози сильних антипсихотичних препаратів (нейролептиків, транквілізаторів) уже невдовзі здатне «розсіяти сумніви» у доцільності її госпіталізації.

¹⁰⁶ Гудима Д. Обмеження прав психічнохворих у практиці Європейського суду з прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників ювілейного X Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12-13 грудня 2014 року): у 2-х частинах*. Львів, 2015. Частина I. С. 193.

нені як з урахуванням гіпотетичної потреби у наданні в примусовому порядку негайної психіатричної допомоги, так і з урахуванням реальних можливостей національних судів щодо організації та строків розгляду таких справ¹⁰⁷.

Важливою гарантією від необґрунтованого поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку має слугувати розгляд цього питання судом. Закон України «Про психіатричну допомогу» (ч. 3 ст. 16) передбачає, що до заяви (у ній повинні бути викладені підстави госпіталізації особи до вказаного закладу в примусовому порядку, передбачені ст. 14 цього закону), яку представник закладу з надання психіатричної допомоги, в котрому перебуває особа, протягом 24 годин направляє до суду, додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність такої госпіталізації. Разом з тим, доводиться констатувати, що вказана законодавча гарантія є по суті формальністю, адже, як справедливо підкреслюють дослідники проблеми, суд здебільшого не має жодних підстав не довіряти цьому висновку¹⁰⁸. Таким чином, якщо лікарі-психіатри доведуть, що особа, яку госпіталізували до закладу з надання психіатричної допомоги, для прикладу, виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих (навіть якщо насправді це не так!), суд, вочевидь, прийме рішення про доцільність подальшої госпіталізації такої особи¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Гудима Д. Обмеження прав психічнохворих у практиці Європейського суду з прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників ювілейного X Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12-13 грудня 2014 року): у 2-х частинах.* Львів, 2015. Частина I. С. 193.

¹⁰⁸ Герасимчук В. Карательная психиатрия в 21-ом веке. *LB.ua.* 19 апреля 2011 г. URL: http://lb.ua/society/2011/04/19/93288_karatelnaya_psihiatriya_v_21om_v.html

¹⁰⁹ Дослідники підкреслюють, що у більшості судових рішень відсутні посилання на об'єктивні докази, чому саме суд вважає, що особа потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку (Сказко І. Судовий розгляд справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 217).

У ч. 5 ст. 16 Закону України «Про психіатричну допомогу» вказано, що керівник закладу з надання психіатричної допомоги зобов'язаний негайно повідомити про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку членів її сім'ї, інших родичів або її законного представника. Разом з тим необхідно визнати, що зазначене положення навряд чи може слугувати надійною гарантією недопущення незаконної госпіталізації особи до вказаного закладу, адже лікарі-психіатри можуть діяти у співучасті з родичами, які таким чином прагнуть позбутися, наприклад, члена своєї сім'ї.

Однією з юридичних гарантій реалізації положень Закону України «Про психіатричну допомогу» є КК України, який, маючи своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань (ч. 1 ст. 1), передбачив кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151). Аналіз ст. 151 КК України дозволяє стверджувати, що вона не суперечить положенням Конституції України та міжнародно-правових актів (Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., Конвенції про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування від 28 березня 1997 р., Декларації про права розумово відсталих осіб від 20 грудня 1971 р., Принципів захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги від 17 грудня 1991 р., Гавайської декларації II від 10 липня 1983 р. та ін.).

Дослідження нормативних факторів, на наш погляд, дає змогу не тільки встановити відповідність ст. 151 КК України системі правових норм, що так чи інакше стосуються надання психіатричної допомоги, а й (з огляду на викладені нижче

причини) з'ясувати доцільність збереження самостійної статті про відповідальність за розглядуване діяння.

Варто зазначити, що кримінальні кодекси Королівства Данія (§ 261), Литовської Республіки (ст. 146) та Республіки Болгарія (ст. 142а) розглядають незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги в якості кваліфікованого (КК Королівства Данія) або ж особливо кваліфікованого (КК Литовської Республіки та КК Республіки Болгарія) складу незаконного позбавлення свободи¹¹⁰. Відповідний підхід вказаних законодавців, з одного боку, засвідчує розуміння ними підвищеної суспільної небезпеки незаконного поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги порівняно з основним складом незаконного позбавлення свободи, з іншого ж – ставить закономірне питання про доцільність виокремлення у вітчизняному кримінальному законі самостійної статті про відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, яка є спеціальною нормою щодо ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини».

Одразу зауважимо, що існування значної кількості спеціальних норм у законі про кримінальну відповідальність наврод чи виправдане. Має рацію Ю.В. Баулін, коли підкреслює, що «надмірне захоплення спеціальними складами злочинів часто призводить до необґрунтованої конкуренції загальної й спеціальної кримінально-правових норм, яка негативно відбивається на практиці застосування КК»¹¹¹. Разом з тим у деяких випадках заперечувати необхідність існування спеціальних норм неправильно.

На наш погляд, у розглядуваному випадку конкуренція норм є цілком виправданою. Як зазначає О.К. Марін, утворення спеціальних норм, що конкурують із загальними, є фактом

¹¹⁰ Див.: Андрушко А.В. Кримінально-правова протидія використанню психіатрії в немедичних цілях: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 14. Том 2. С. 71.

¹¹¹ Баулін Ю.В. Сучасне кримінальне право України: підсумки, тенденції, перспективи розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 23. С. 36.

об'єктивним, а в ряді випадків також і доцільним. Законодавець розробляє детальніші нормативні приписи на підставі вже створених загальних норм, наприклад, для посилення боротьби з деякими видами злочинів, які вважаються найбільш небезпечними в даний момент, або для того, щоб звернути увагу правозастосовних органів на відмінність характеру і ступеня суспільної небезпечності деяких видів діянь¹¹². Своєю чергою Д.С. Азаров зазначає, що «спеціальні норми створюються, переважно, в тому разі, коли ознаки передбачених ними злочинів є доволі специфічними та (або) суспільна небезпека таких злочинів істотно відрізняється від небезпеки посягань, передбачених загальними нормами»¹¹³. Крім того, О.К. Марін слушно наголошує на тому, що кримінальні закони створюються не лише для юристів – вони мають виховне та превентивне значення; «простий і зрозумілий текст закону, який встановлює відповідальність за конкретні діяння, зміст яких “ясний” для будь-якого громадянина, має важливе профілактичне значення». З огляду на це поряд із загальними нормами у деяких випадках доцільною є поява нових законів, що підкреслюють суспільну небезпечність тих чи інших форм поведінки¹¹⁴.

Як видається, діяння, яке полягає у поміщенні до закладу з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи, виокремлено законодавцем у самостійну статтю насамперед зважаючи на особливості його об'єктивної сторони, зокрема, специфічне (!) місце, куди незаконно поміщається особа, а також з огляду на спеціальний суб'єкт розглядуваного діяння. Порівняння ж санкцій статей 146 і 151 КК України засвідчує, що з точки зору вітчизняного законодавця більшою суспільною небезпекою характеризується не незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, а незакон-

¹¹² Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Монографія. Київ: Атіка, 2003. С. 30.

¹¹³ Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): монографія. Київ: Атіка, 2007. С. 199.

¹¹⁴ Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Монографія. Київ: Атіка, 2003. С. 32.

не позбавлення волі або викрадення людини. Така позиція законодавця відверто дивує. Вважаємо, що суспільна небезпека розглядуваного посягання явно перевищує суспільну небезпеку «звичайного» незаконного позбавлення волі. Відповідний висновок пов'язаний з низкою чинників: окрім позбавлення можливості вільно обирати місце свого перебування та розпоряджатися собою, незаконно поміщена в заклад з надання психіатричної допомоги особа вимушена перебувати там із людьми, котрі справді мають тяжкі психічні розлади. Психічно здоровій особі безпідставно ставиться діагноз, у зв'язку з яким її госпіталізують до вказаного закладу, і через який до неї можуть застосовуватись спеціальні медикаменти. Необхідно брати до уваги й інші чинники, про які детальніше йтиметься у підрозділі 2.1. Нагадаємо також, що КК УСРР 1922 р. поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової особи з корисливих чи інших особистих спонукань розглядав в якості найтяжчого злочину проти свободи особи. Таким чином, слід підкреслити, що підхід вітчизняного законодавця, який передбачає менш суворі покарання за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, ніж за незаконне позбавлення волі, є незрозумілим і хибним. Видається, що дана ситуація є яскравим прикладом безсистемності та неузгодженості санкцій у вітчизняному кримінальному законі, порушенням правил пеналізації злочинів.

О.К. Марін підкреслює, що поява конкуруючих норм має бути пов'язана з певними причинами політичного та юридичного характеру, можливо, навіть зумовлюватися певною соціальною необхідністю¹¹⁵. На наш погляд, у розглядуваному випадку ці вимоги дотримані. Вище зазначалося, що відновлення у кримінальному законодавстві статті про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню було пов'язане з вимогами світового співтовариства, з реакцією останнього на радянську політику використання психіатрії в

¹¹⁵ Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Монографія. Київ: Атіка, 2003. С. 33.

політичних цілях. Не випадково відповідальність за вказане діяння передбачена на сьогодні здебільшого у кримінальних кодексах пострадянських держав. Виняток становлять лише Данія та Болгарія (колись соціалістична), котрі, як зазначалося, якраз і розглядають незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги в якості кваліфікуючої (чи особливо кваліфікуючої) ознаки незаконного позбавлення свободи. Таким чином, *самостійна стаття про відповідальність за незаконне поміщення до вказаного закладу наявна в кримінальному законодавстві тих держав, які свого часу були республіками Радянського Союзу, і де вчинення відповідних діянь й на сьогодні не є чимось неймовірним*. У цьому контексті заслуговує на увагу той факт, що Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки, прийнятий 6 червня 2001 р., на відміну від Кримінального кодексу Естонії в редакції від 17 травня 1992 р. (ст. 124-2)¹¹⁶, вже не виокремлює відповідного самостійного складу злочину¹¹⁷. Вочевидь, у найрозвинутішій на сьогодні колишній республіці Радянського Союзу необхідність у такій статті просто «відпала». Що ж стосується сучасної України, то, на жаль, доводиться констатувати, що *в нашій країні ще не відбулися такі незворотні зміни, які б об'єктивно унеможливили вчинення розглядуваних посягань*. Варто погодитись з Робертом ван Вореном, який підкреслює, що вітчизняна «психіатрія як професія наразі далека від повного відновлення після руйнівного радянського періоду і надто відстає від світових стандартів у розумінні й дотриманні прав людини та професійної етики»¹¹⁸. Вважаємо, що

¹¹⁶ Уголовный кодекс Эстонской Республики / науч. ред. и перевод с эстонского В.В. Запелалова, вступ. статья канд. юрид. наук, доц. СПбГУ Н.И. Мацнева. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. С. 121.

¹¹⁷ Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 6 июня 2001 (по состоянию на 01.07.2019) / Jurist aitab. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.07.2019.pdf>

¹¹⁸ Ван Ворен Р. Психиатрия как средство репрессий в постсоветских странах. Вестник Ассоциации психиатров Украины. 2013. № 5. URL: <http://www.mif.ua.com/archive/article/37543#prettyPhoto/0/>

досягнення вагомих результатів у цій сфері можливе лише за умови модернізації системи надання психіатричної допомоги на основі європейських стандартів. Серед іншого, необхідно сприяти проведенню регулярного моніторингу ситуації з дотриманням прав людини у відповідних закладах, скоротити кількість ліжок у психіатричних лікарнях і розширити використання амбулаторної психіатричної допомоги, забезпечити заклади з надання психіатричної допомоги сучасними ефективними медикаментами. Зрозуміло, що для цієї реформи потрібні чималі кошти, однак їх слід відшукати, інакше про вирішення проблеми навряд чи можна говорити всерйоз.

Вирішальне значення для вирішення питання про доцільність збереження статті про кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги мають **кримінологічні фактори**, серед яких – суспільна небезпечність та відносна поширеність таких посягань.

У спеціальній літературі визнається, що основною підставою криміналізації певного діяння є його суспільна небезпечність¹¹⁹, яка, як відомо, полягає в тому, що воно або заподіює

¹¹⁹ Див., зокрема: Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. С. 80; Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гізімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 454; Голіна В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3 (82). С. 110; Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: монографія. Харків: Право, 2013. С. 175; Кузнецова Н.Ф. Значение общественной опасности деяний для их криминализации и декриминализации. *Государство и право*. 2010. № 6. С. 67–75; Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. С. 216; Панов М. Кримінальна відповідальність: поняття, принципи, підстава. *Право України*. 2012. № 8. С. 255; Пашченко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. С. 168; Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 105–107; Хавронюк Н.И. Поводы, причины, условия и способы криминализации общественно опасных деяний. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Международной научно-практической конференции (29-30 января 2004 г.)*. Москва, 2004. С. 449.

істотну шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або ж містить реальну можливість заподіяння такої шкоди. Суспільна небезпечність діяння визначається передовсім значущістю тих суспільних відносин, цінностей, на які воно посягає, а також тими наслідками, котрі настають в результаті його вчинення. Діяння, що полягає у поміщенні в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи, посягає на такі фундаментальні цінності, як свобода, честь та гідність особи¹²⁰. Рівень соціальної значущості вказаних цінностей підтверджує необхідність їх належної кримінально-правової охорони.

Характеризуючи фактор відносної поширеності розглядуваного діяння, насамперед підкреслимо, що питома вага усіх злочинів проти волі, честі та гідності особи в загальній структурі злочинності зовсім невелика і не сягає навіть 0,2%. Так, з 487133 зареєстрованих у 2018 р. кримінальних правопорушень злочини проти волі, честі та гідності особи склали всього лиш 882 (0,18%). Серед діянь, акумульованих у розділі III Особливої частини КК України, найпоширенішими є незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК), а також торгівля людьми (ст. 149 КК). За період з 2013 по жовтень 2019 р. в Україні зареєстровано 5075 випадків незаконного позбавлення волі або викрадення людини та 1381 випадок торгівлі людьми¹²¹.

Що ж стосується розглядуваного діяння, то у правозастосовній практиці воно трапляється доволі рідко. Так, за 2013 рік органами прокуратури обліковано 11 випадків незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, у 2014 зареєстровано 6, у 2015 – 16, у 2016 – 13, у 2017 – 6, у 2018 – 12, за 10 місяців 2019 р. – 17 вказаних злочинів. Таким

¹²⁰ Див. детальніше: Андрушко А.В. Об'єкт незаконного поміщення в психіатричний заклад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 7. С. 173–174.

¹²¹ Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2019 рр. / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

чином, всього за вказаний період обліковано 81 випадок вчинення вказаного діяння. Варто відмітити, що незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги – злочин, який фіксується частіше, аніж такі діяння проти волі, честі та гідності особи, як підміна дитини (ст. 148 КК) та експлуатація дітей (ст. 150 КК), котрі до офіційної статистичної звітності потрапляють ще рідше. Так, за вказаний вище період органами прокуратури обліковано лише 4 випадки підміни дитини та 52 випадки експлуатації дітей. Кількість зареєстрованих фактів незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги майже тотожна чисельності облікованих випадків захоплення заручників (всього за період з 2013 по жовтень 2019 р. в Україні обліковано 85 таких злочинів). Варто при цьому зауважити, що у 2016–2019 рр. органами прокуратури зафіксовано чисельну перевагу випадків незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги над випадками захоплення заручників. Так, у 2016 р. обліковано лише 7 захоплень заручників, у 2017 – 3, у 2018 – 6, за 10 місяців 2019 р. – 7 таких злочинів. Те саме можна сказати й про таке діяння, як використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (всього за період з 2016 по жовтень 2019 р. зареєстровано 32 вказаних посягання)¹²².

Таким чином, порівняно з іншими злочинами проти волі, честі та гідності особи, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги за кількістю зареєстрованих випадків займає не останнє місце. Варто, однак, підкреслити, що ситуація виглядає зовсім по-іншому, якщо навести інші значущі показники. За увесь зазначений вище період (тобто з 2013 по жовтень 2019 р.) жодній особі не було вручено повідомлення про підозру у вчиненні даного злочину. За цим показником незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги тотожне підміні дитини, за вчинення

¹²² Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2019 рр. / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

якої за вказаний період жодній особі також не було вручено повідомлення про підозру. Зауважимо також, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень жодного вироку, ухваленого у відповідних кримінальних провадженнях (за ст. 151 КК України), станом на грудень 2019 року немає.

Відповідний стан речей, на наш погляд, пояснюється в тому числі й недосконалою редакцією ст. 151 КК України. Про її недоліки докладно йтиметься у наступних розділах цієї роботи. Наразі ж звернемо увагу на те, що законодавець вказує: незаконним поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги є поміщення в такий заклад *завідомо психічно здорової особи*. Зазначимо, що двоє опитаних автором слідчих Національної поліції України, котрі свого часу розслідували розглядуване посягання, вказали, що однією з причин, через яку провадження не було доведено до логічного завершення, стала складність доказування того, що для лікарів-психіатрів, котрі прийняли рішення про примусову госпіталізацію особи, було очевидним, що вона є *завідомо психічно здоровою*¹²³. Підкреслимо також, що особа може бути й *завідомо психічно нездоровою*, однак не потребувати госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги.

Варто зауважити, що розглядуваний злочин рідко реєструється й в інших державах, кримінальне законодавство яких передбачає відповідальність за відповідне діяння. Так, згідно з даними, які наводить К.В. Авдєєва, за період з 1997 по 2001 р. у Російській Федерації було зареєстровано 38 випадків незаконного поміщення в психіатричний стаціонар (ст. 128 КК РФ), а за період з 2006 по 2013 р. – 26 таких злочинів. Упродовж 2009–2012 рр. за ст. 128 КК РФ було засуджено четверо осіб. У той же час дослідниця визнає, що реальний стан речей, який

¹²³ Необхідно погодитись з К.О. Марахтановою, яка вважає, що лікаря-психіатра складно притягнути до кримінальної відповідальності за поставлений діагноз, оскільки психічний розлад може мати різну динаміку і у певні періоди часу не проявлятися; тому лікар-психіатр свою «помилку» може виправдати (Марахтанова Е.А. Преступления против свободы личности: вопросы законодательной регламентации и квалификации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Самара, 2006. С. 210).

відображений в ЗМІ, відрізняється від офіційного¹²⁴. У цьому контексті зазначимо, що останнім часом правозахисники вголос заговорили про відновлення в путінській Росії радянської практики каральної психіатрії. Репресивна психіатрія у цій державі наразі не застосовується масово (порівняно з радянським часом) і найчастіше обмежується примусовими експертизами, однак тенденція оголошення інакомислячих психічнохворими є небезпечною¹²⁵. Тривожні сигнали, як відомо, надходять й з території анексованого Росією Криму, де каральна психіатрія застосовується окупаційною владою до кримськотатарських активістів¹²⁶.

¹²⁴ Авдеева Е.В. Механизм уголовно-правового регулирования свободы личности в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск, 2013. С. 101; Авдеева Е.В. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях: ретроспективный анализ законодательной регламентации и правоприменения. *Юридический мир*. 2015. № 5. С. 37–41. URL: <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=5002>; Авдеева Е.В. Эволюция законодательства, регламентирующего незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 21 січня 2015 р.). Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. С. 150.

¹²⁵ Див., наприклад: Ван Ворен Р. Психіатрія як інструмент приборкання у пострадянських країнах. *Архів психіатрії*. 2015. № 2 (81). С. 54–56; Джанполадова Н. «Судье удобно сказать: он невменяемый». *Радио Свобода*. 12 октября 2016 г. URL: <http://www.svoboda.org/a/28048272.html>; Джанполадова Н. Чи повертається каральна психіатрія в Росію? *Радио Свобода*. 13 жовтня 2016 р. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/28051281.html>; Кириллова К. Карательная психиатрия: как в России борются с инакомыслием. *Крым. Реалии*. 12 сентября 2016 г. URL: <http://ru.krymr.com/a/27981326.html>; Масюк Е. Укол «Мадам Депо». В учреждении ФСИН вернулась карательная психиатрия. *Новая газета*. 18 августа 2018 г. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/08/18/77533-ukol-madam-depo>; Резунков В. Карательная психиатрия современной России. *Крым. Реалии*. 5 января 2017 г. URL: <https://ru.krymr.com/a/28214079.html>; Чиков П., Гайнутдинов Д. Политическая психиатрия в России. Доклад группы «Агора». *Медиазона*. 11 октября 2016 г. URL: <https://zona.media/article/2016/11/10/agora-psychiatry-report>

¹²⁶ Див., наприклад: В окупованому Криму кримськотатарського активіста помістили до психлікарні. *ТСН*. 30 червня 2018 р. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-okupovanomu-krimu-krimskotatarskogo-aktivista-pomistili-do-psihihikarni-1179333.html>; В окупованому Криму п'ятеро політв'язнів знаходяться у психіатричній лікарні. *ЗІК*. 23 вересня 2019 р. URL: https://zik.ua/news/2019/09/23/v-okupovanomu-krymu-pyatero-polityvazniv_znahodyatsya_u_psyhiatrychniy_1652553; Ільмі Умеров на волі після психлікарні:

У розглядуваному контексті необхідно підкреслити, що незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги – злочин, якому притаманний високий рівень латентності. У фундаментальному дослідженні феномену латентної злочинності, здійсненому колективом кримінологів на чолі з професором С.М. Іншаковим, незаконне поміщення в психіатричний стаціонар віднесено до високолатентних злочинів (коефіцієнт латентності – 42). Серед усіх інших діянь, відповідальність за які передбачена в КК Російської Федерації, вищий коефіцієнт латентності мають лише такі злочини, як незаконне полювання (46,8), порушення правил охорони водних біологічних ресурсів (58,3), примушування давати показання (60), давання хабара (70) та одержання хабара (75)¹²⁷. Навряд чи варто сумніватися в тому, що в Україні стан речей подібний. Причинами цього є недосконалість чинного кримінального законодавства і законодавства, що регулює підстави та порядок надання психіатричної допомоги, відсутність належного зовнішнього та внутрішнього контролю за діяльністю закладів з надання психіатричної допомоги, кругова порука лікарів-психіатрів тощо¹²⁸.

Наявні у нашому розпорядженні дані дозволяють стверджувати, що в сучасній Україні розглядуваний злочин вчиняється переважно з корисливих мотивів (насамперед задля заволодіння чужою нерухомістю). І.В. Кирилюк, здійснивши свого часу

Це було одне велике катування. *Главком*. 8 вересня 2016 р. URL: <http://glavcom.ua/digest/ilmi-umerov-na-voli-pislya-psihlikarni-ce-bulo-odne-velike-katuvannya-371408.html>; «Каральну психіатрію» застосували вже до дев'ятох кримських татар. *Українформ*. 30 грудня 2016 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-krim/2149081-karalnu-psihiatriu-zastosovali-vze-do-devyatoh-krimskih-tatar.html>; Хотин Р. Проти незгодних в окупованому Криму застосовують каральну психіатрію (світова преса). *Радіо Свобода*. 28 березня 2017 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28395925.html>

¹²⁷ Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности: монография / под ред. С.М. Иншакова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. С. 625.

¹²⁸ Акимова С.Ю. Латентная преступность в сфере психиатрии. *Организованная преступность, терроризм, коррупция в их проявлениях и борьба с ними*. Москва, 2005. С. 194–200; Кирилюк І.В. Злочинність у сфері психіатрії: особливості, детермінанти та шляхи запобігання. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3 (22). С. 140.

спеціальне кримінологічне дослідження злочинності у сфері психіатрії, дійшов висновку про існування в Україні своєрідного «бізнесу», який полягає в тому, що у визнаних недієздатними осіб забирають житло, яке згодом продають, а виручені кошти привласнюють. В таких оборудках, за даними цього дослідника, беруть участь різні особи, психіатри ж, зрозуміло, виконують ключову роль¹²⁹. Про поширеність такої практики в Україні писав також Роберт ван Ворен¹³⁰. «Загрозливою епідемією» назвав ситуацію з відбиранням майна у пацієнтів психіатричних закладів президент Асоціації психіатрів України С.Ф. Глузман¹³¹.

Зазначимо, що внаслідок прогресуючої моральної деградації значної частини населення трапляються випадки, коли окремі особи заради власної вигоди готові позбутися навіть найближчих, здавалось би, людей шляхом госпіталізації їх до закладів з надання психіатричної допомоги. Показовим є наступний приклад, про який у 2011 р. повідомляли авторитетні вітчизняні ЗМІ. Житель Вінницької області Карпенко, 1941 р. н., передав свій бізнес синові й розділив будинок з колишньою дружиною, однак майнові спори в сім'ї не припинялись. Карпенко хотів продати свою частину будинку й виїхати на проживання до сестри, однак сім'ю такий варіант категорично не влаштував – почався судовий розгляд, на його частину будинку наклали арешт. Паралельно було розпочато кримінальне провадження у зв'язку з тим, що Карпенко нібито надав суду документи з піддробленим підписом. У рамках кримінального провадження його викликали до слідчого, в кабінеті якого Карпенка вже чекали лікарі-психіатри, причо-

¹²⁹ Кирилук І.В. Злочинність у сфері психіатрії: особливості, детермінанти та шляхи запобігання. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3 (22). С. 142.

¹³⁰ Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 258; Ван Ворен Р. Психіатрія як інструмент приборкання у пострадянських країнах. *Архів психіатрії*. 2015. № 2 (81). С. 56.

¹³¹ Бурлакова В. Над гніздом зозулі. Чому в українських психіатричних лікарнях не надають адекватної допомоги. *Український тиждень*. 8-14 березня 2013 р. № 10 (278). С. 21.

му чомусь з Київської обласної психіатричної лікарні № 1. Не виходячи з кабінету, вони постановили, що «Карпенко страждає і страждав у 2005 р. хронічним захворюванням у формі патологічного (паранойяльного) розвитку, у зв'язку з чим не міг і не може натепер усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними». Найцікавіше те, що ця ж експертиза «перейшла» у цивільну справу щодо розподілу будинку Карпенка, тільки уже під іншим номером. Діти Карпенка звернулись до суду з проханням визнати батька недієздатним та призначити йому опікунів. Чоловіка, вочевидь, порятувало лише те, що він звернувся за допомогою до Асоціації психіатрів України. Протягом тривалого обстеження незаангажовані психіатри не виявили в нього жодних психічних захворювань, підтвердили це й інші психіатричні експертизи. Діти Карпенка змушені були відкликати свою вимогу про визнання батька недієздатним¹³².

Розглядаючи зловживання психіатрією у незалежній Україні, Роберт ван Ворен зазначає, що в одному з відділень Київської психіатричної лікарні імені І.П. Павлова свого часу практикувалось тимчасове оголошення деяких пацієнтів психічно здоровими, а саме тих, хто володів нерухомістю, і раніше визнавався недієздатним. Причина такої дивної поведінки лікарів була доволі простою. Комісія змінювала діагноз на «психічно здоровий», пацієнта відвозили до нотаріуса, де він розпоряджався подарувати свою власність одному з лікарів. Після цього пацієнта відвозили назад до психлікарні, де повторно представляли комісії, яка знову визнавала його таким, що потребує госпіталізації. Таким чином київським лікарям вдалося заволодіти кількома квартирами в столиці. Ван Ворен підкреслює: те, що відбувалося в Києві, не було чимось незвичайним. Після проголошення незалежності аналогічні випадки мали місце й в інших містах України¹³³.

¹³² Герасимчук В. Карательная психиатрия в 21-ом веке. *LB.ua*. 19 апреля 2011 г. URL: http://lb.ua/society/2011/04/19/93288_karatelnaya_psihiatriya_v_21om_v.html

¹³³ Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 258.

У ЗМІ трапляється також інформація про випадки політично вмотивованого застосування психіатрії в Україні. Так, у січні 2011 р. Вінницька правозахисна група звернулася до урядів держав-членів Європейського Союзу з проханням обмежити можливість вільно подорожувати до країн ЄС для українських чиновників та співробітників правоохоронних органів, причетних до переслідувань правозахисників. У зверненні наголошувалось, що «у місті Вінниці прокуратура області намагається запроторити до психіатричної лікарні абсолютно здорову людину – профспілкового діяча та правозахисника Андрія Бондаренка, який відстоює права людей на виплату заробітної плати та захист інших трудових прав». 29 жовтня 2010 р. Апеляційний суд Вінницької області виніс ухвалу про призначення примусового психіатричного обстеження Андрію Бондаренку після того, як прокурор заявив, що той має «загострене усвідомлення своїх особистих прав і войовничу, наполегливу готовність відстоювати їх неадекватними способами» (як тут не згадати про «уповільнену шизофренію» – діагноз, який масово ставився інакомислячим в радянські часи! – А.А.). Від примусового поміщення в психіатричну лікарню опального правозахисника врятувало неправильне оформлення процесуальних документів. Варто зауважити, що цей інцидент привернув увагу авторитетної міжнародної правозахисної організації «Amnesty International». Коментуючи окреслену ситуацію, експерт вказаної організації Гезер Макгілл відзначила: «Існує велика вірогідність того, що примусове психіатричне обстеження Андрія Бондаренка прямо пов'язане з його професійною діяльністю профспілкового та правозахисного активіста»¹³⁴.

¹³⁴ Див., наприклад: Кузьо Т. Повернення до радянської каральної психіатрії? *Українська правда. Блоги*. 11 листопада 2010 р. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4cdc0db627631/>; Пархомчук Т. Відродження каральної психіатрії? *Дзеркало тижня*. 29 грудня 2010 р. № 49. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vidrozhennya_karalnoyi_psihiatriyi.html; Чернушенко Д.А. Стандарти ООН щодо забезпечення прав користувачів психіатричної допомоги. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 177.

Необхідно підкреслити, що справа Бондаренка – не єдиний відомий на сьогодні випадок зловживання психіатрією стосовно громадських активістів у сучасній Україні¹³⁵. За словами вітчизняного правозахисника Анатолія Руденка, «каральна психіатрія діє в Україні як організоване злочинне угруповання, яке виконує замовлення корумпованих чиновників, правоохоронців і політиків по знищенню активістів, які намагаються чинити опір системі»¹³⁶. Разом з тим цілком очевидно, що в сучасній Україні, на відміну від радянських часів, випадки використання репресивної психіатрії не є складовою державної політики¹³⁷. Потрібно також мати на увазі, що йдеться, як правило, не про довгострокову госпіталізацію до розглядуваних закладів, як у радянський період, а про «превентивні заходи», спрямовані передусім на те, аби залякати людину та змусити її припинити певну діяльність¹³⁸.

Варто зазначити, що бажання заволодіти чужим майном чи придушити чиесь інакомислення – не єдині причини, через які особа, котра не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги, може в ньому опинитися. Мотиви

¹³⁵ Див., наприклад: Ван Ворен Р. Психіатрія як інструмент приборкання у пострадянських країнах. *Архів психіатрії*. 2015. № 2 (81). С. 57; Басмат О. Каральна психіатрія знову повертається в Україну? *Українська правда*. 26 червня 2012 р. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/06/26/6967468/>; Каральна психіатрія в Україні? Справа Раїси Радченко. *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. 16 липня 2013 р. URL: <http://khrpg.org/index.php?id=1373972717>; Крупним планом: Чи існує в Україні каральна психіатрія? *Телеканал новин «24»*. 22 липня 2013 р. URL: http://24tv.ua/kрупnim_planom_chi_ishuye_v_ukrayini_karalna_psihiatriya_n354696; Мороз Д. Влада хоче закрити мені рота, запроторивши до психушки – Раїса Радченко. *Радіо Свобода*. 15 липня 2013 р. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/25047080.html>; Як позбутися людини, яка Вам заважає? Чи існує в Україні «каральна психіатрія»? *Телеканал ZIK*. 5 жовтня 2016 р. URL: <http://zik.ua/tv/video/59092>

¹³⁶ В Україні діє каральна психіатрія, яка знищує незручних владі людей? *UkrPress.info*. 21 грудня 2016 р. URL: <http://www.ukrpress.info/2016/12/21/v-ukrayini-die-karalna-psihiatriya-yaka-znischue-nezruchnih-vladi-lyudey/>

¹³⁷ Ван Ворен Р. Психіатрія як інструмент приборкання у пострадянських країнах. *Архів психіатрії*. 2015. № 2 (81). С. 54, 57–58.

¹³⁸ Ван Ворен Р. Психіатрія як інструмент приборкання у пострадянських країнах. *Архів психіатрії*. 2015. № 2 (81). С. 57.

тих, хто ініціював госпіталізацію, можуть бути різноманітними – помста, бажання позбутися родича чи сусіда тощо. Однак розглядувана проблема, як видається, набагато глибша. Є підстави стверджувати, що нерідко особи, які насправді не потребують госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги, опиняються в ньому з набагато «банальніших» причин. Вище відзначалося, що за оцінками самих же психіатрів, значна частина пацієнтів вітчизняних психлікарень – люди, яким насправді там не місце. В інших соціальних умовах чимало з цих людей могли б інтегруватися в сучасне суспільство, як це є в цивілізованих західних країнах¹³⁹. С.Ф. Глузман свого часу ділився емоційним враженням англійського дитячого психіатра від побаченого в київській психіатричній лікарні: «Не розумію, невже у вас епідемія шизофренії? У нас в усьому Сполученому Королівстві дитячих психіатричних ліжко-місць менше, ніж у вас лише в одній столиці!..»¹⁴⁰. С.Ф. Глузман підкреслює, що причиною такого стану речей є неефективна й дорога архаїчна система, яка залишилася від колишнього СРСР і яка намагається лікувати медикаментами те, що потребує соціально-реабілітаційних заходів¹⁴¹. Наголошує на цій проблемі також добре обізнаний з вітчизняними особливостями психіатричної допомоги Роберт ван Ворен¹⁴². Відійти від таких стандартів – нагальне завдання найближчого часу.

¹³⁹ У розглядуваному контексті варто зауважити: якщо у 2000 р. кількість психіатричних ліжко-місць в країнах ЄС становила 97,3 на 100 тис. населення, то в 2011 р. вона знизилась до 68,2 на 100 тис. населення (Гурович І.Я., Палсуев О.О., Висневская Л.Я. О показателях стационарной психиатрической помощи европейских стран в результате деинституционализации. *Социальная и клиническая психиатрия*. 2016. Т. 26. № 3. С. 87).

¹⁴⁰ Круглий стіл на тему «Українська психіатрія: із XIX століття в XXI». Вступне слово Л.Л. Денисової / Новини медицини та фармації. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/11014>

¹⁴¹ Глузман С. Епідемія ліжко-місць. Радянська психіатрія досі живе в Україні. *Український тиждень*. 6 серпня 2010 р. № 32 (145). URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/794>

¹⁴² Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 252.

Не зайве зауважити, що більшість професійних лікарів-психіатрів категорично заперечувала і продовжує заперечувати саму можливість поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи. Зазначимо, зокрема, що відповідну можливість категорично відкидали лікарі-психіатри, з якими з цього приводу доводилося спілкуватися авторові цих рядків. Більше того, нерідко психіатри наголошують, що після внесення до Закону України «Про психіатричну допомогу» згаданих вище змін до закладу з надання психіатричної допомоги проблематично госпіталізувати навіть особу, котра дійсно такої госпіталізації потребує. Разом з тим, як видається, одне не виключає іншого.

На думку О.С. Наумової, ст. 151 доцільно виключити з КК України¹⁴³. На наш погляд, аргументи, які наводить авторка на користь своєї позиції, не є переконливими. Так, наприклад, той факт, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень відсутні обвинувальні вироки за цією статтею, не свідчить про відсутність таких посягань в об'єктивній дійсності. Причинами відсутності судових рішень за ст. 151 КК України є, зокрема, специфіка психіатричної сфери, недосконалість чинної редакції ст. 151, складність доказування поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи. Так само непереконливим є апелювання авторки до законодавчого досвіду Данії та Болгарії, в кримінальних кодексах яких розглядуване діяння виступає кваліфікуючою ознакою незаконного позбавлення свободи¹⁴⁴, оскільки, як зазначалося вище, в Україні, як і в більшості інших пострадянських

¹⁴³ Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 125–127.

¹⁴⁴ Варто зауважити, що, пропонуючи нову редакцію ст. 146 КК України, О.С. Наумова не виокремлює відповідну кваліфікуючу ознаку (Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 196), тобто фактично прирівнює незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги до простого незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

держав, реальність інша, так само як іншими є й історичні та політичні передумови встановлення кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. О.С. Наумова стверджує, що без судового контролю поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи неможливе, що, своєю чергою, «фактично унеможлиблює кримінально-правову кваліфікацію за ст. 151 КК України»¹⁴⁵. Таке твердження прямо суперечить положенням Закону України «Про психіатричну допомогу», в якому чітко сказано, що госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги (у тому числі в примусовому порядку) здійснюється за рішенням лікаря-психіатра¹⁴⁶. Не може слугувати аргументом також той факт, що санкції ст. 146 передбачають більш суворі покарання, ніж санкції ст. 151 КК України. Як зазначалося вище, підхід законодавця, який передбачає менш суворі покарання за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, ніж за незаконне позбавлення волі, явно є хибним¹⁴⁷ і потребує корегування.

На наш погляд, не варто сумніватися, що в сучасних умовах завжди знайдуться особи, зацікавлені в тому, аби госпіталізува-

¹⁴⁵ Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 126.

¹⁴⁶ Необхідно підкреслити, що у разі госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, до проведення її огляду комісією лікарів-психіатрів для прийняття рішення про доцільність такої госпіталізації, а також до винесення судом відповідного рішення, ця особа вже обмежується в свободі пересування і протягом цього часу (тобто до винесення судом рішення) за рішенням лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів) може проводитися її лікування (ст. 16 Закону України «Про психіатричну допомогу»).

¹⁴⁷ Для обґрунтування своєї позиції О.С. Наумова цитує автора цих рядків, який раніше в одній із публікацій підкреслював хибність вказаної позиції законодавця (Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 126). З огляду на це підкреслимо, що контекст, у зв'язку з яким автор висловлював дане твердження, зовсім інший. Більше того, на наше переконання, відповідний підхід законодавця взагалі не може слугувати аргументом на користь виключення з КК України ст. 151, а є прикладом безсистемності та неузгодженості санкцій у вітчизняному кримінальному законі.

ти до закладу з надання психіатричної допомоги людину, котра такої госпіталізації не потребує. Практична психіатрія загалом є зоною ризику порушення основоположних прав і свобод людини, а тим більше в Україні, де ця сфера дотепер значною мірою зберегла радянські риси. Саме тому необхідною є самостійна кримінально-правова заборона, яка повинна слугувати пересторогою для тих, хто потенційно може вчинити це діяння. Вважаємо, що навіть попри свої недоліки, чинна на сьогодні ст. 151 КК України має чимале превентивне значення.

1.3. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги за законодавством зарубіжних держав

Стаття 151 КК України, яка передбачає відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, на практиці майже не застосовується, що пояснюється, зокрема, її недосконалістю. У зв'язку з цим варто звернути увагу на кримінальне законодавство зарубіжних держав, завдяки вивченню якого можна виявити як переваги, так і недоліки національного законодавства, запозичити кращий досвід для удосконалення чинного КК України¹⁴⁸. Вважаємо, що удо-

¹⁴⁸ Див., зокрема: Дудоров О.О., Каменський Д.В. Порівняльне кримінальне право та феномен глобалізації: у пошуках точок дотику. *Кримінально-правове забезпечення стало розв'язку України в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2017 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2017. С. 118–119; Красницький І.В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. С. 3; Лихова С.Я. Порівняльні дослідження в кримінальному праві України (аналіз та перспективи). *Порівняльно-правові дослідження*. 2011. № 1. С. 247; Музика А.А. Порівняльні кримінально-правові дослідження в Україні (сучасний етап). *Юридичний вісник України*. 26 квітня – 2 травня 2008 р. № 17; Панов М.І., Гуророва Н.О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 303; Рябчинська О.П. Значення порівняльно-правового методу в кримінально-правових дослідженнях. *Наука кримінального права в сис-*

сконалення чинної редакції ст. 151 КК України навряд чи можливе без вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії таким посяганням.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що самостійний склад незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги передбачений в кримінальних кодексах Азербайджанської Республіки (ст. 146)¹⁴⁹, Республіки Білорусь (ст. 184)¹⁵⁰, Республіки Вірменія (ст. 134)¹⁵¹, Грузії (ст. 149)¹⁵², Республіки Казахстан (ст. 127)¹⁵³, Киргизької Республіки (ст. 174)¹⁵⁴, Латвійської Республіки (ст. 155)¹⁵⁵, Республіки

темі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 244–245; Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. С. 8, 12, 28; Туляков В.О. Порівняльний метод у науці кримінального права. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1 (2). С. 29; Хавронюк М.І. Компаративний метод у сучасному кримінально-правовому дослідженні: мета застосування. Право.ua. 2017. № 1. С. 6; Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. С. 16.

¹⁴⁹ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353

¹⁵⁰ Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=Hk9900275>

¹⁵¹ Уголовный кодекс Республики Армения от 18 апреля 2003 г. (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальное Собрание Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>

¹⁵² Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс (с последующими изменениями и дополнениями) / Законодательный вестник Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>

¹⁵³ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252

¹⁵⁴ Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 г. № 19 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34350840

¹⁵⁵ Kriminālikums (Кримінальний кодекс Латвійської Республіки станом на 20.06.2019 р.) / LIKUMI.LV. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>

Молдова (ст. 169)¹⁵⁶, Республіки Таджикистан (ст. 133)¹⁵⁷, Російської Федерації (ст. 128)¹⁵⁸, Туркменістану (ст. 131)¹⁵⁹. При цьому слід зазначити, що КК Туркменістану у ст. 131 передбачає відповідальність за поміщення особи, котра не потребує відповідної форми лікування, не тільки до психіатричного стаціонару, а й до іншого лікувального закладу закритого типу.

Кримінальні кодекси Королівства Данія (ч. 2 § 261)¹⁶⁰, Литовської Республіки (ч. 3 ст. 146)¹⁶¹ та Республіки Болгарія (ч. 6 ст. 142а)¹⁶² розглядають незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги в якості кваліфікованого (КК Королівства Данія) або ж особливо кваліфікованого (КК Литовської Республіки та КК Республіки Болгарія) складу незаконного позбавлення свободи. Попри те, що болгарський, данський та литовський законодавці не виділяють окремої статті про кримінальну відповідальність за розглядуване діяння, вони все ж підкреслюють підвищену суспільну небезпеку незаконного поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги порівняно з основним складом незаконного позбавлення свободи.

¹⁵⁶ Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985-XV (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационная система «Континент». URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923

¹⁵⁷ Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 574 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325

¹⁵⁸ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (с последующими изменениями и дополнениями) / КонсультантПлюс. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/

¹⁵⁹ Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 г. № 222-I (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286

¹⁶⁰ Straffeloven (Кримінальний кодекс Королівства Данія станом на 17 вересня 2019 р.) / Retsinformation.dk. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209398>

¹⁶¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Кримінальний кодекс Литовської Республіки станом на 28 листопада 2019 р.). URL: http://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150

¹⁶² Наказателен кодекс (Кримінальний кодекс Республіки Болгарія станом на 22 жовтня 2019 р.) / Lex.bg. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529>

У більшості проаналізованих автором зарубіжних кримінальних законів стаття про відповідальність за розглядуване діяння міститься в главі (або ж розділі) Особливої частини КК, що об'єднує злочинні посягання на свободу (як варіант – особисту свободу), честь та гідність особи (кримінальні кодекси Латвійської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан, Російської Федерації, Туркменістану). У КК Азербайджанської Республіки відповідна глава має назву «Злочини проти свободи та гідності особи», у КК Киргизької Республіки – «Злочини проти особистої свободи людини».

Деякі законодавці не виокремлюють в КК самостійної глави, присвяченої злочинам проти свободи, честі та гідності особи. Так, у КК Грузії стаття про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню або утримання в психіатричній лікарні включена до глави XXIII «Злочини проти прав і свобод людини», в КК Республіки Казахстан – до глави I Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти особи».

Статті про відповідальність за незаконне позбавлення свободи, в яких кваліфікуючою ознакою виступає вчинення даного діяння шляхом поміщення психічно здорової особи до психіатричного стаціонару, які містяться в кримінальних кодексах Республіки Болгарія, Королівства Данія та Литовської Республіки, розміщені в розділі (главі) з назвою «Викрадення та незаконне позбавлення свободи» (КК Республіки Болгарія), «Злочини проти особистої свободи» (КК Королівства Данія) та «Злочини проти свободи людини» (КК Литовської Республіки). На наше переконання, безпосередній об'єкт незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги не варто зводити лише до свободи людини. Вважаємо, є всі підстави стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом розглядуваного діяння є свобода, честь та гідність особи, причому в їх сукупності, про що докладно йтиметься в наступному підрозділі цієї праці. З огляду на це

більш обґрунтованим видається підхід тих законодавців, які розміщують даний склад злочину у розділах (главах) з відповідною назвою.

Назва статей, що передбачають самостійну відповідальність за розглядуване діяння, здебільшого сформульована як «Незаконне поміщення в психіатричний стаціонар» (кримінальні кодекси Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки) або ж «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню» (кримінальні кодекси Азербайджанської Республіки, Латвійської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан). Стаття 134 КК Республіки Вірменія має назву «Незаконне поміщення чи утримання в психіатричному стаціонарі», а ст. 149 КК Грузії – «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню чи утримання в психіатричній лікарні». Варто також зазначити, що в кримінальному законодавстві Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та Республіки Таджикистан у диспозиціях відповідних норм згадується не лише про поміщення, а й про незаконне утримання особи в психіатричному стаціонарі¹⁶³. Вважаємо, що вказівка у назві статті, а також у диспозиції на те, що розглядуване діяння може бути вчинене не лише шляхом поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги, але й утримання її в ньому, заслуговує на увагу.

Чинна редакція ст. 128 КК Російської Федерації має назву «Незаконна госпіталізація до медичної організації, що надає психіатричну допомогу в стаціонарних умовах». У найбільш загальному вигляді сформульовано назву ст. 131 КК Туркменістану – «Примусове лікування завідомо здорової людини». Ті чи інші відмінності у назві статті, що передбачає відповідальність за розглядуване діяння, зумовлені найменуванням

¹⁶³ При цьому зауважимо, що законодавці Республіки Казахстан та Республіки Таджикистан акцентують на *незаконності* як поміщення в психіатричну лікарню, так і утримання в ній. Натомість законодавець Республіки Білорусь вказує на «поміщення в психіатричний стаціонар завідомо психічно здорової особи або незаконне утримання такої особи в психіатричному стаціонарі».

того закладу, куди незаконно поміщається особа. В ст. 151 КК України вказується, що завідомо психічно здорова особа поміщається в заклад з надання психіатричної допомоги, що не випадково, адже в Законі України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р., який визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою, використовується термін «заклад з надання психіатричної допомоги». Таким закладом є психіатричний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. Таким чином, цілком очевидно, що «психіатрична лікарня» є вужчим поняттям ніж «заклад з надання психіатричної допомоги»; окрім психіатричної лікарні існують й інші заклади, які надають психіатричну допомогу.

У розглядуваному контексті варто звернути увагу на те, що в ст. 131 КК Туркменістану встановлено відповідальність за поміщення особи, яка завідомо не потребує такої форми лікування, не лише в психіатричний стаціонар, а й в інший лікувальний заклад закритого типу. Подібна норма, нагадаємо, була запропонована також розробниками проекту КК України, підготовленого під керівництвом В.М. Смітєнка. Доцільність існування такої норми видається сумнівною, адже незаконне поміщення особи в непсихіатричний лікувальний заклад тягне за собою відповідальність за статтею про незаконне позбавлення волі.

В ч. 1 ст. 151 КК України вказано, що кримінально караним є поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги *завідомо психічно здоровій особі*, при цьому назва цієї статті – «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги». Шляхом тлумачення розглядуваної норми можемо дійти висновку, що *під незаконним поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги мається на увазі поміщення до вказаного закладу завідомо психічно здоровій особі*. Аналогічний підхід має місце в ч. 1 ст. 146 КК Азербайджанської Рес-

публіки, ч. 1 ст. 184 КК Республіки Білорусь¹⁶⁴, ч. 1 ст. 169 КК Республіки Молдова¹⁶⁵.

У кримінальних кодексах Республіки Вірменія (ч. 1 ст. 134), Грузії (ч. 1 ст. 149), Киргизької Республіки (ч. 1 ст. 174), Республіки Казахстан (ч. 1 ст. 127), Латвійської Республіки (ст. 155), Російської Федерації (ч. 1 ст. 128) диспозиція повторює (повністю чи з незначними відмінностями) назву статті, яка передбачає відповідальність за аналізоване діяння. Таким чином, законодавці вказаних держав формулюють диспозицію відповідної норми як бланкетну, відсилаючи для з'ясування змісту розглядуваного діяння до закону, який визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою. Такий підхід видається виправданим, адже, як зазначалося вище, особа може бути й *завідомо психічно нездоровою*, однак госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги не потребувати. Підкреслимо, що в Україні підстави та порядок госпіталізації особи до вказаного закладу встановлює Закон України «Про психіатричну допомогу»; порушення зазначених в ньому вимог слід визнавати *незаконною госпіталізацією* особи до закладу з надання психіатричної допомоги.

В диспозиції ч. 1 ст. 133 «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню» КК Республіки Таджикистан йдеться про незаконне поміщення до психіатричної лікарні *особи, яка не потребує такої форми лікування*, або незаконне утримання в ній.

¹⁶⁴ Білоруська дослідниця О.О. Коротич запропонувала замінити в ч. 1 ст. 184 КК Республіки Білорусь словосполучення «психічно здорової особи» юридичною конструкцією «особи, яка завідомо для винного не потребує за станом здоров'я госпіталізації та лікування в психіатричному стаціонарі» (Коротич Е.А. Уголовно-правовая охрана личной свободы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Минск, 2016. С. 4, 14).

¹⁶⁵ В ч. 1 ст. 169 КК Республіки Молдова, на відміну від ч. 1 ст. 146 КК Азербайджанської Республіки та ч. 1 ст. 184 КК Республіки Білорусь, сказано про «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню завідомо психічно здорової особи». Такий підхід молдовського законодавця видається некоректним, оскільки з диспозиції ч. 1 ст. 169 КК Республіки Молдова можна зробити висновок, що поміщення в психіатричну лікарню завідомо психічно здорової особи може бути й *законним*, що, зрозуміло, не так.

Подібне формулювання міститься в ч. 1 ст. 131 КК Туркменістану, де підкреслюється, що до психіатричного стаціонару чи до іншого лікувального закладу закритого типу поміщається *особа, яка завідомо не потребує такої форми лікування*¹⁶⁶. Наведені положення КК Республіки Таджикистан та КК Туркменістану заслуговують на увагу, оскільки вітчизняне кримінальне законодавство прямо не вказує на караність поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги осіб, які страждають на психічний розлад, але не потребують госпіталізації до такого закладу, що, на переконання автора, є серйозною прогалиною.

У більшості статей зарубіжних кримінальних кодексів, які передбачають відповідальність за розглядуваний злочин, відповідальність диференційована (окрім ст. 155 КК Латвійської Республіки). При цьому лише у ст. 146 КК Азербайджанської Республіки виділено не тільки кваліфікований, а й особливо кваліфікований склад даного злочину. У ч. 2 ст. 184 КК Республіки Білорусь передбачено аналогічну наявній у ч. 2 ст. 151 КК України єдину кваліфікуючу ознаку – спричинення розглядуваним діянням тяжких наслідків (при цьому білоруський законодавець, на відміну від вітчизняного, уточнює, що тяжкі наслідки настали з необережності). Киргизький законодавець також виокремлює єдину кваліфікуючу ознаку – спричинення незаконним поміщенням у психіатричний стаціонар з необережності тяжкої шкоди (ч. 2 ст. 174). Вказівка на необережне спричинення даним діянням смерті потерпілого чи інших тяжких наслідків як на кваліфікуючу (особливо кваліфікуючу) ознаку міститься у кримінальному законодавстві Азербайджанської Республіки (ч. 3 ст. 146), Республіки Вірменія (п. 3 ч. 2

¹⁶⁶ Варто погодитись з авторами, які, коментуючи ст. 131 КК Туркменістану, звертають увагу на неврахування законодавцем того, що незаконне поміщення в психіатричний стаціонар або в інший лікувальний заклад закритого типу може мати місце не тільки для лікування, але й під приводом проведення судово-психіатричної чи іншої судово-медичної експертизи (Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовному кодексу Туркменистана. Постатейный / под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. Ашхабад: Центр ОБСЕ в Ашхабаде, 2013. С. 252. URL: <https://www.osce.org/ru/ashgabat/117369?download=true>).

ст. 134), Грузії (п. «б» ч. 2 ст. 149), Республіки Казахстан (п. 4 ч. 2 ст. 127), Республіки Таджикистан (п. «в» ч. 2 ст. 133), Російської Федерації (ч. 2 ст. 128). Деталізація вказаної кваліфікуючої ознаки здійснена у ч. 2 ст. 169 КК Республіки Молдова, яка передбачає посилену відповідальність за незаконне поміщення до психіатричної лікарні завідомо психічно здорової особи, якщо це діяння спричинило з необережності: а) заподіяння тяжкого тілесного ушкодження чи іншої тяжкої шкоди здоров'ю; б) смерть потерпілого. Частина 2 ст. 131 КК Туркменістану передбачає посилену відповідальність за примусове лікування завідомо здорової людини, якщо вказане діяння спричинило з необережності смерть потерпілого чи тяжку шкоду його здоров'ю або інші тяжкі наслідки, тобто передбачає можливість настання інших тяжких наслідків, які не охоплюються смертю потерпілого чи спричиненням його здоров'ю тяжкої шкоди.

У ч. 2 ст. 146 КК Азербайджанської Республіки, п. 2 ч. 2 ст. 134 КК Республіки Вірменія, п. «а» ч. 2 ст. 149 КК Грузії, п. 2 ч. 2 ст. 127 КК Республіки Казахстан, п. «б» ч. 2 ст. 133 КК Республіки Таджикистан, ч. 2 ст. 128 КК Російської Федерації міститься вказівка на таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення розглядуваного діяння особою з використанням свого службового становища.

У п. 1 ч. 2 ст. 134 КК Республіки Вірменія, п. 1 ч. 2 ст. 127 КК Республіки Казахстан, п. «а» ч. 2 ст. 133 КК Республіки Таджикистан виокремлено таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення розглядуваного діяння з корисливих мотивів. В кримінальному законодавстві Республіки Казахстан передбачено посилену відповідальність не лише за вчинення даного діяння з корисливих спонукань, а й з мотивів «іншої особистої зацікавленості». На корисливі та інші особисті спонукання, але як на обов'язкову ознаку аналізованого діяння, нагадаємо, вказували й кримінальні кодекси УСРР 1922 та 1927 рр. Якщо вказівка на корисливий мотив в якості кваліфікуючої ознаки незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги заслуговує на певну увагу, то вказівка на іншу особи-

сту зацікавленість, на наш погляд, позбавлена сенсу, оскільки відповідна зацікавленість має місце чи не в кожному випадку вчинення даного діяння.

Тільки в КК Республіки Казахстан, який набрав чинності 1 січня 2015 р., міститься така кваліфікуюча ознака незаконного поміщення у психіатричний стаціонар, як вчинення цього діяння щодо завідомо неповнолітнього (п. 3 ч. 2 ст. 127).

Аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав засвідчує, що у санкціях ст. 151 КК України передбачені порівняно м'які покарання за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Так, якщо санкцією ч. 1 ст. 151 КК України передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років, то у санкції ч. 1 ст. 149 КК Грузії – на строк від трьох до шести років (до того ж не передбачено альтернативного позбавленню волі покарання), а в санкції ч. 1 ст. 133 КК Республіки Таджикистан – від одного до п'яти років (також не передбачено альтернативного позбавленню волі покарання). Два роки позбавлення волі як максимальний строк цього покарання за вчинення розглядуваного діяння передбачено лише у ст. 155 КК Латвійської Республіки. Санкція ч. 1 ст. 174 КК Киргизької Республіки встановлює максимальне покарання у виді позбавлення волі строком на два роки шість місяців. Більшість же законодавців у санкції частини статті, яка містить основний склад даного злочину, передбачають максимальний строк покарання у виді позбавлення волі у три роки (ч. 1 ст. 146 КК Азербайджанської Республіки, ч. 1 ст. 184 КК Республіки Білорусь, ч. 1 ст. 134 КК Республіки Вірменія, ч. 1 ст. 127 КК Республіки Казахстан, ч. 1 ст. 169 КК Республіки Молдова, ч. 1 ст. 128 КК Російської Федерації, ч. 1 ст. 131 КК Туркменістану).

Кримінальне законодавство Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Латвійської Республіки передбачає можливість призначення за вчинення даного діяння штрафу (у ч. 1 ст. 151 КК України цей вид покарання відсутній). Покарання у виді обмеження волі передбачено

санкціями ч. 1 ст. 184 КК Республіки Білорусь, ч. 1 ст. 127 КК Республіки Казахстан, ч. 1 ст. 128 КК Російської Федерації. Якщо в ч. 1 ст. 151 КК України максимальний строк обмеження волі сягає двох років, то у всіх перелічених державах суд має можливість призначити це покарання на строк до трьох років.

Покарання у виді виправних робіт, яке відсутнє в санкції ч. 1 ст. 151 КК України, передбачене у ч. 1 ст. 146 КК Азербайджанської Республіки, ч. 1 ст. 174 КК Киргизької Республіки та ч. 1 ст. 127 КК Республіки Казахстан, а у виді примусових (громадських) робіт (також відсутнє в санкції ч. 1 ст. 151 КК України) – в ч. 1 ст. 127 КК Республіки Казахстан та ч. 1 ст. 128 КК Російської Федерації.

Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (міститься в санкції ч. 1 ст. 151 КК України) передбачене в ч. 1 ст. 184 КК Республіки Білорусь, ч. 1 ст. 174 КК Киргизької Республіки, ст. 155 КК Латвійської Республіки, ч. 1 ст. 169 КК Республіки Молдова та ч. 1 ст. 131 КК Туркменістану. Якщо у ч. 1 ст. 151 КК України, ч. 1 ст. 169 КК Республіки Молдова та ч. 1 ст. 131 КК Туркменістану покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю передбачене на строк до трьох років, то в ч. 1 ст. 174 КК Киргизької Республіки та ст. 155 КК Латвійської Республіки – на строк до п'яти років.

Лише КК Литовської Республіки (ч. 3 ст. 146) передбачає за вчинення розглядуваного діяння покарання у виді арешту, яке міститься також у санкції ч. 1 ст. 151 КК України. Зауважимо, що вказаний вид покарання до 1 квітня 2013 р. був передбачений й у ст. 155 КК Латвійської Республіки¹⁶⁷.

Варто порівняти також санкції кваліфікованих складів незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допо-

¹⁶⁷ Див.: Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова и канд. юрид. наук Э.А. Саркисовой; перевод с латышского канд. юрид. наук А.И. Лукашова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. С. 171; Kriminālikums (Кримінальний кодекс Латвійської Республіки станом на 20.06.2019 р.) / LIKUMI.LV. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>

моги. Якщо максимальний строк позбавлення волі в санкції ч. 2 ст. 151 КК України сягає п'яти років, то за ч. 2 ст. 169 КК Республіки Молдова, ч. 2 ст. 128 КК Російської Федерації, ч. 2 ст. 131 КК Туркменістану – семи років, за ч. 3 ст. 146 КК Азербайджанської Республіки, ч. 2 ст. 134 КК Республіки Вірменія, ч. 2 ст. 127 КК Республіки Казахстан, ч. 2 ст. 133 КК Республіки Таджикистан – восьми років, за ч. 2 ст. 149 КК Грузії – дев'яти років. Але найбільший строк покарання у виді позбавлення волі за вчинення даного злочину передбачений ч. 2 § 261 КК Королівства Данія, який, як уже зазначалося, вказане вище діяння розглядає в якості кваліфікованого складу незаконного позбавлення свободи, – до 12 років ув'язнення. У всіх кваліфікованих складах розглядуваного злочину санкції містять покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства України та інших держав дозволяє поставити питання про можливість запозичення зарубіжного досвіду для удосконалення чинної редакції ст. 151 КК України. Так, зокрема, на серйозну увагу заслуговує досвід білоруського, вірменського, грузинського, казахстанського і таджицького законодавців, які у диспозиціях відповідних норм згадують не лише про незаконне поміщення, а й про незаконне утримання особи в психіатричному стаціонарі. Так само на увагу заслуговує вказівка у ч. 1 ст. 133 КК Республіки Таджикистан та ч. 1 ст. 131 КК Туркменістану на те, що в психіатричну лікарню поміщається особа, яка не потребує такої форми лікування. Крім того, проаналізований зарубіжний досвід становить інтерес в частині, що стосується доцільності посилення відповідальності за незаконне поміщення до зазначеного закладу.

Розділ 2.

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННОГО ПОМІЩЕННЯ В ЗАКЛАД З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

2.1. Об'єкт незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги

Проблема об'єкта злочину в науці кримінального права, як відомо, є однією з найбільш дискусійних¹⁶⁸. У юридичній літе-

¹⁶⁸ Див., зокрема: Андрушко П.П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. № 11 (134). С. 5–11; № 12 (135). С. 3–10; Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: монографія. Київ: Атіка, 2005. С. 9–31; Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 19–63; Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–15; Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. Харьков: Основа, 1994. С. 25–65; Грищук В.К., Ортинський В.Л. До питання про поняття об'єкта злочину в сучасній науці кримінального права. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2004. № 1. С. 30–37; Емельянов В.П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступления. *Право и политика*. 2002. № 10. С. 61–72; Емельянов В.П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 7–11; Зелінський А.Ф., Куц В.М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 148–154; Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: монографія. Дніпропетровськ:

ратурі одностайно визнається, що об'єкт злочину – це те, на що посягає особа, вчиняючи злочинне діяння¹⁶⁹. Однак питання про те, чому саме заподіюється або може бути заподіяно шкоду внаслідок вчинення злочину, залишається спірним. Як у радянські часи, так і сьогодні, більшість науковців визнає об'єктом злочину суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону і яким злочином заподіяно чи створено за-

Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.; Коржанський М., Коржанська О. Цінність суспільних відносин. *Право України*. 2006. № 12. С. 20–22; Костенко О., Ландіна-Виговська А. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105; Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. С. 239; Кривуля О.М., Куц В.М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 70–75; Лащук Є.В. Поняття і структура об'єкта злочину. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл. / за заг. ред. А.А. Музики*. Київ: КЮІ КНУВС, 2005. Вип. 10. С. 197–207; Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. С. 17–79; Матвійчук В.К. Загальнотеоретичні підходи до з'ясування об'єкта злочину. *Юридична наука*. 2012. № 8. С. 89–103; Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ: Атіка, 1999. С. 256; Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. С. 59–68; Стрельцов Є.Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 131–134; Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа, 1988. 198 с.; Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.; Тацій В.Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126–143; Трубников В.М. Нове універсальне поняття об'єкта злочину. *Наука і правоохорона*. 2009. № 1-2 (3-4). С. 85–89; Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 80–88; Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78; Фесенко Є. Объект преступления с точки зрения ценностной теории. *Уголовное право*. 2003. № 3. С. 71–73; Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Монографія. Київ: Атіка, 2004. С. 38–87; Фесенко Є.В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. *Адвокат*. 2003. № 6. С. 9–12; Чугуников І.І. Объект преступления в современной уголовно-правовой науке: традиции и новации. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 17. С. 314–347.

¹⁶⁹ Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ України, 2001. С. 62.

грозу заподіяння шкоди. Однак останнім часом вказана теорія активно критикується, у зв'язку з чим висунуто альтернативні концепції об'єкта злочину. Приміром, С.Б. Гавриш зазначає, що «суспільні відносини є категорією абстрактною, яку здебільшого підносять на рівень закону як елемент складу злочину швидше за політичними, ніж за правовими, міркуваннями». На його переконання, як би не доводилась теза, що злочином заподіюється шкода суспільним відносинам, у реальній дійсності нічого подібного не відбувається і відбутися не може. Можуть бути знищені матеріальні предмети, з приводу яких вчиняються злочини, зникнути явища, що викликали останні, проте суспільні зв'язки залишаться незмінними або ж будуть видозмінені нашою свідомістю, але не більше¹⁷⁰. Крім того, науковець підкреслює, що «на рівні конкретної норми КК законодавець не знає поняття “суспільні відносини” як об'єкт посягання, а практика їх ніяк не оцінює, керуючись виключно конкретними ознаками, описаними в даному нормативному розпорядженні»¹⁷¹. У зв'язку з цим С.Б. Гавриш пропонує іншу концепцію об'єкта злочину – «об'єкт злочину – правове благо». При цьому вказаний автор вважає за необхідне приєднатися до думки німецького вченого Біндінга, який під «правовим благом» розумів «усе те, що в очах законодавця має цінність як умова здорового існування суспільства»¹⁷². Благо, якому заподіюється шкода, називає об'єктом злочину також В.О. Навроцький¹⁷³.

Останнім часом в українській науці кримінального права активно розробляється ціннісна теорія об'єкта злочину. На думку

¹⁷⁰ Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 37.

¹⁷¹ Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 48.

¹⁷² Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 57.

¹⁷³ Навроцький В.О. Реторичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ: Атіка, 1999. С. 256.

Є.В. Фесенка, у працях якого вказана концепція знайшла найглибше обґрунтування, об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом цінності, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно заподіює шкоду або ж може її заподіяти¹⁷⁴. Визнаючи, що концепція об'єкта злочину як суспільних відносин відіграла позитивну роль у розвитку законодавства і кримінально-правової науки¹⁷⁵, Є.В. Фесенко підкреслює, що ця теорія не зовсім відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей, які бере під захист кримінальний закон. Суттєвим її недоліком, на переконання вченого, є певне перебільшення значення категорії «публічного» порівняно з категорією «приватного» у сфері соціального життя. У підсумку це призвело до того, що людина з її потребами, інтересами і правами відійшла на другий план¹⁷⁶. Крім того, науковець підкреслює, що суспільні відносини не є універсальною характеристикою об'єкта злочину. Приміром, цим поняттям не охоплюються такі особисті блага людини, як життя і здоров'я. Хоча збереження і захист цих благ забезпечуються системою відповідних суспільних відносин, право фізичного існування людини – це передовсім право суб'єктивно-індивідуальне¹⁷⁷. Видається, те ж саме можна сказати й про свободу, честь та гідність – цінності, поставлені під кримінально-правову охорону в розділі III Особливої частини КК України. До такого ж висновку дійшов П.С. Берзін, який слушно підкреслює, що йдеться про природні блага – невід'ємну цінність людини¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Київ: Атіка, 2004. С. 51. Див. також: Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України. Київ: Атіка, 2005. С. 31.

¹⁷⁵ Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Київ: Атіка, 2004. С. 39.

¹⁷⁶ Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Київ: Атіка, 2004. С. 46–47.

¹⁷⁷ Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Київ: Атіка, 2004. С. 46.

¹⁷⁸ Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: монографія. Київ: Атіка, 2005. С. 24–25.

На наш погляд, саме ціннісна теорія об'єкта злочину є оптимальною для визначення об'єкта злочинів проти волі, честі та гідності особи. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку *найвищою соціальною цінністю*. Необхідно також зауважити, що в загальноправовій літературі категорії волі (свободи), честі та гідності також прийнято розглядати крізь призму цінностей¹⁷⁹.

Проблема об'єкта злочинів проти волі, честі та гідності особи є дискусійною. У вітчизняній кримінально-правовій літературі родовий об'єкт злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України, визначають здебільшого як суспільні відносини, що забезпечують особисту волю, честь та гідність особи¹⁸⁰, або ж просто як волю, честь і гідність особи¹⁸¹.

¹⁷⁹ Див., наприклад: Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 62; Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 675–681; Грищук О.В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 164–166; Осядла М.В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 202 с.

¹⁸⁰ Див., наприклад: Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гзімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 607; Борисов В.І. Злочини проти волі, честі та гідності особи. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: (Лекція 6 та 7). Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. С. 7; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. С. 78; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 87; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одиссей, 2009. С. 51; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 378.

¹⁸¹ Див., наприклад: Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. С. 450; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 79; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 107; Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. С. 333.

При цьому зауважимо, що серед науковців немає єдиного підходу до класифікації злочинів, передбачених згаданим розділом Особливої частини КК України. Так, В.О. Корнієнко, класифікуючи відповідні діяння, до злочинів проти волі відносить ті, які передбачені статтями 147–149 та 151 КК. Діяння, передбачене ст. 150 КК, не обґрунтовуючи, однак, своєї позиції, вказаний автор відносить до злочинів проти честі та гідності особи¹⁸². М.І. Хавронюк у підручнику з особливої частини кримінального права не здійснює класифікації аналізованих злочинів, розглядаючи їх в межах параграфу «Окремі види злочинів проти волі, честі та гідності особи»¹⁸³. В.І. Борисов та В.А. Козак, виходячи із специфіки безпосередніх об'єктів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України, виділяють такі групи злочинів проти волі, честі та гідності особи: незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини та незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст.ст. 146–148, 151 КК); торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, експлуатація дітей та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст.ст. 149, 150, 150-1 КК)¹⁸⁴.

У розглядуваному контексті зазначимо, що після декриміналізації наклепу та образи окремі дослідники взагалі піддають сумніву той факт, що вітчизняний кримінальний закон забезпечує охорону честі та гідності особи¹⁸⁵. Приміром, П.П. Ан-

¹⁸² Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одиссей, 2009. С. 51.

¹⁸³ Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 80. Див. також: Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. С. 454.

¹⁸⁴ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. С. 79; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 88.

¹⁸⁵ Див., наприклад: Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. С. 48; Грищук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 106; Коржанський М.І.

друшко та С.Д. Шапченко задаються питанням: чи відповідає назва розділу III Особливої частини КК України його змісту? Узагальнивши окремі положення, наведені у юридичній літературі, вчені приходять до висновку, що повною мірою не відповідає, оскільки честь та гідність особи не є безпосередніми об'єктами жодного із злочинів, відповідальність за які передбачена розділом III Особливої частини КК України¹⁸⁶. До такого ж висновку прийшла О.О. Володіна, яка у зв'язку з цим підкреслює, що даний розділ доцільніше було б назвати «Злочини проти свободи особи»¹⁸⁷. О.М. Храмцов також вважає, що розділ III Особливої частини КК України хоча і називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи», не містить у собі жодного злочину, основним безпосереднім об'єктом якого є честь та гідність особи¹⁸⁸.

Більш узгодженою з даного питання є позиція російських науковців. Наприклад, Л.Л. Крутліков, здійснюючи класифікацію злочинів, передбачених главою 17 «Злочини проти свободи, честі та гідності особи» КК РФ, відповідно до двох основних видів об'єктів, які в сукупності складають родовий

Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. С. 73; Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джузи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 83; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 276; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джузи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 333; Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. С. 7; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 352; Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. С. 233.

¹⁸⁶ Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 597.

¹⁸⁷ Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. С. 48.

¹⁸⁸ Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. С. 233.

об'єкт даної глави, виділяє дві групи злочинів: злочини проти особистої (фізичної) свободи (сюди науковець відносить і розглядуване нами діяння) та злочини проти честі і гідності особи¹⁸⁹. Аналогічну класифікацію наводять С.В. Бородин¹⁹⁰, Л.В. Іногамова-Хегай¹⁹¹, А.В. Наумов¹⁹², С.І. Нікулін¹⁹³, О.І. Рарог¹⁹⁴, Т.М. Устінова¹⁹⁵ та ін. Відповідна класифікація зумовлена тим, що, на думку вказаних та інших дослідників, російське кримінальне законодавство дає можливість однозначно віднести одні діяння до злочинів проти особистої свободи, а інші – до злочинів проти честі та гідності особи (до таких традиційно відносять наклеп та образу¹⁹⁶, склади яких у вітчизняному кримінальному законі відсутні).

Виходячи із згаданої класифікації злочинів проти свободи, честі та гідності особи, у російській науці кримінального права майже однотайно визначається основний безпосередній об'єкт розглядуваного складу злочину як особиста (фізична) свобода людини¹⁹⁷, або ж як суспільні відносини, що охороня-

¹⁸⁹ Уголовное право России. Особенная часть: учебник / под ред. Ф.Р. Сундурова, М.В. Талан. Москва: Статут, 2012. С. 84.

¹⁹⁰ Курс российского уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва: Спарк, 2002. С. 201; Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. С. 73.

¹⁹¹ Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 77.

¹⁹² Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть. Москва: Юрид. лит., 2004. С. 111.

¹⁹³ Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учеб. / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. С. 322.

¹⁹⁴ Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 82.

¹⁹⁵ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. С. 87.

¹⁹⁶ Діяння, передбачене статтею 130 «Образа» КК РФ, наприкінці 2011 р. було декриміналізоване.

¹⁹⁷ Див., зокрема: Евстифеева Е.В. Проблемы применения уголовной ответственности за незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Вестник*

ють чи забезпечують таку свободу¹⁹⁸.

Наявність різних думок стосовно того, чи страждає внаслідок посягань, передбачених розділом III Особливої частини КК України, честь та гідність особи, зумовила різноманіття

Саратовской государственной юридической академии. 2014. № 6 (101). С. 164; Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. Москва: Норма, 2005. С. 209; Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. С. 126; Курс российского уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва: Спарк, 2002. С. 201, 208; Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть. Москва: Юрид. лит., 2004. С. 119; Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 97; Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 94; Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учеб. / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. С. 322; Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: ИНФРА-М, 2008. С. 87; Фомина В.Н. Актуальные вопросы уголовно-правовой оценки незаконного помещения в психиатрический стационар. *Актуальные вопросы российского права и проблемы правоприменения в условиях современности. Сборник научных статей по материалам межвузовской научно-практической конференции (Саратов, 16 декабря 2009 г.)*. Саратов: СГАП, 2009. С. 133; Халугина И.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево, 2012. С. 180; Яшков С.А. О субъекте преступления, предусмотренного ст. 128 УК РФ. *Расследование преступлений: проблемы и пути их решения: сборник научно-практических трудов. Выпуск 4*. Москва, 2014. С. 93.

¹⁹⁸ Див., наприклад: Авдеева Е.В. Механизм уголовно-правового регулирования свободы личности в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск, 2013. С. 112, 115; Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 104–105; Ануфриева Т.Н., Ходусов А.А. Уголовно-правовая защита прав и свобод личности: учебное пособие. Москва: Международный юридический институт, 2011. С. 113; Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 235; Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 77; Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. С. 73, 80; Энциклопедия уголовного права. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина – СПб ГКА, 2010. С. 89–90.

точок зору щодо основного безпосереднього об'єкта незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги у вітчизняній кримінально-правовій літературі. Так, професор В.І. Борисов зазначає, що безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину є воля особи, її гідність та недоторканність¹⁹⁹. Пізніше, коментуючи ст. 151 КК України, В.І. Борисов зазначив: «Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю особи, її гідність та недоторканність»²⁰⁰. На думку М.І. Хавронюка, основним безпосереднім об'єктом цього злочину є воля, честь та гідність особи²⁰¹. Аналогічну точку зору висловлювали М.І. Бажанов²⁰² і Я.Г. Лизогуб²⁰³. В.К. Грищук, Т.М. Луцький, О.Ф. Пасека і М.В. Самарчук вважають, що об'єктом аналізованого посягання є суспільні відносини з приводу забезпечення охорони волі, честі та гідності особи²⁰⁴. На думку В.Л. Ортинського, К.Б. Марисяка та Я.В. Ступника, основний безпосередній об'єкт цього злочину становлять суспільні відносини у сфері охорони волі, честі і гідності особи²⁰⁵. З точки зору С.Д. Шапченка, безпосе-

¹⁹⁹ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 431; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. С. 83; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92.

²⁰⁰ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 120.

²⁰¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455.

²⁰² Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2003. С. 74.

²⁰³ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 123.

²⁰⁴ Грищук В.К., Луцький Т.М., Пасека О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи: навч. посібник у схемах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 54.

²⁰⁵ Ортинський В.Л., Марисяк К.Б., Ступник Я.В. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 46.

реднім об'єктом розглядуваного злочину є фізична свобода та (або) особиста недоторканність людини²⁰⁶. Подібним чином основний безпосередній об'єкт аналізованого посягання визначила І.А. Вартилицька²⁰⁷. В.О. Корнієнко²⁰⁸ і В.І. Терентьев²⁰⁹ вважають, що об'єктом даного злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення фізичної свободи та особистісної недоторканності людини. На думку Т.В. Варфоломеевої, об'єктом незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги є воля людини, її гідність, недоторканність, а також здоров'я²¹⁰. З точки зору авторів Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України, підготовленого за редакцією М.О. Потебенька та В.Г. Гончаренка, об'єктом цього злочину «є не тільки фізична особиста свобода (воля) людини, а й її психічне здоров'я, що спеціально підкреслено в диспозиції ч. 1 ст. 151²¹¹»²¹². Дещо суперечливою є точка зору С.Ф. Денисова та Г.О. Зубова, котрі об'єктом розглядуваного діяння спершу називають свободу і здоров'я людини²¹³, а потім

²⁰⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 285; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 622.

²⁰⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 350.

²⁰⁸ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одісей, 2009. С. 58.

²⁰⁹ Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Николаев: Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2007. С. 97.

²¹⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

²¹¹ Навряд чи можна погодитись з тим, що в диспозиції ч. 1 ст. 151 КК України йдеться про психічне здоров'я людини як про безпосередній об'єкт розглядуваного діяння. Насправді у ній сказано про потерпілого від злочину – завідомо психічно здорову особу, яку поміщають в заклад з надання психіатричної допомоги.

²¹² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Коментарі до статей 109–447 Кримінального кодексу / під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Київ: Форум, 2001. С. 123.

²¹³ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 113.

вказують, що ним є воля, честь і гідність людини²¹⁴.

Таким чином, якщо одні науковці (переважно російські) переконані, що основним безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину є виключно і тільки особиста свобода людини, то інші, не аргументуючи, на жаль, власної позиції, називають ширший спектр цінностей, серед яких – честь, гідність, недоторканність особи та її здоров'я.

Особиста свобода людини є надзвичайно важливим благом і нормальною умовою розвитку особистості та суспільства в цілому. Не випадково в ч. 1 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., а також в статті 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. проголошено, що «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність». Виходячи з цього в Декларації закріплені положення про те, що «всі люди народжуються вільними та рівними в своїй гідності та правах» (ст. 1), «ніхто не повинен триматися в рабстві або в підневільному стані» (ст. 4), «ніхто не може піддаватися свавільному арешту, затриманню чи вигнанню» (ст. 9), «кожна людина має право вільно пересуватися і вибирати собі місце проживання в межах кожної держави» (ч. 1 ст. 13)²¹⁵. Право кожного на особисту свободу та недоторканність закріплено також Конституцією України (ст. 29).

Аналізуючи право на свободу, Р.О. Стефанчук зазначає, що одним із перших, хто обґрунтував необхідність його юридичного закріплення, був видатний англійський юрист У. Блекстоун, який писав, що право на особисту свободу (*the right of personal liberty*) полягає у можливості пересування, зміни ситуації чи руху будь-якої особи у будь-яке місце за власним бажанням без тюремного ув'язнення чи обмеження, які допустимі лише після належної законної процедури. Саме вказана

²¹⁴ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 114, 115, 116.

²¹⁵ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

ідея стала основним мотиватором для подальшого закріплення однойменного права в текстах основних міжнародно-правових актів, зокрема, ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також і в ст. 29 Конституції України²¹⁶.

Звертає на себе увагу той факт, що в міжнародних документах та в Конституції України йдеться про *свободу* людини, а у кримінальному законодавстві – про *волю* особи. Семантичний аналіз цих слів дає підстави для висновку, що вони близькі за значенням і навіть використовуються як синоніми. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови *воля* – «одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки; відсутність обмежень; свобода, незалежність»²¹⁷. *Свобода* – «відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень; воля; перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т. ін.; життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд; можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі»²¹⁸. Таким чином, як бачимо, слово «*воля*» у словнику визначається через відповідник «*свобода*» і навпаки. Водночас І.О. Рощина, проаналізувавши різні підходи до розуміння термінів «*воля*» та «*свобода*», дійшла висновку про їх нетотожність. Вказана авторка зазначає, що слово «*воля*» в абсолютній більшості джерел визначається як психічна, свідомість і доцільна діяльність людини, а також як функція мозку²¹⁹, у

²¹⁶ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 366.

²¹⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 202.

²¹⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1300.

²¹⁹ Рощина І. Проблема термінології у кримінальному праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 215.

зв'язку з чим робить висновок про абсолютну неправильність використання цього терміна в КК України²²⁰. Крім того, дослідниця слушно звертає увагу на те, що у всіх проаналізованих нею виданнях термін «свобода» перекладається з російської мови на українську і як «воля», і як «свобода», натомість з української мови на російську цей термін перекладають лише як «свобода»²²¹. Таким чином, можна зробити висновок, що слово «свобода» більш точно відображає зміст розглядуваної цінності, охоронюваної кримінальним законом. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне погодитись з тими дослідниками, які висловлюються за заміну у назві розділу III Особливої частини КК України слова «воля» на слово «свобода»²²².

Свобода є універсальною категорією, яка включає в себе різні її прояви. А.М. Колодій та А.Ю. Олійник слушно зазначають, що свобода людини є первинним поняттям у системі прав людини й громадянина²²³. Зауважимо, що окрім згаданого вище права на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), Конституція України гарантує кожному свободу пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15), право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36),

²²⁰ Рощина І. Проблема термінології у кримінальному праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 218–219.

²²¹ Рощина І. Проблема термінології у кримінальному праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 218.

²²² Див., наприклад: Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. С. 9, 48; Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 70–71; Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. С. 6.

²²³ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 163.

свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54).

Серед перерахованих складових свободи людини ключовою є свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання, проголошені в ст. 13 Загальної декларації прав людини, ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Обмеження свободи пересування є неприпустимим як з боку органів влади, так і з боку інших осіб (окрім винятків, прямо передбачених законом).

Разом з тим необхідно підкреслити, що зміст поняття свободи не обмежується лише свободою пересування та правом на вільний вибір місця проживання. У зв'язку з цим зазначимо, що у сучасній філософії існує чимало підходів до визначення розглядуваного поняття. Визначний англійський філософ Ісає Берлін у відомому есеї «Дві концепції свободи» писав: «Значення цього слова, так само як і деяких інших – щастя і доброти, природи і реальності – настільки багатозначове, що знайдеться небагато тлумачень, які виявляться для нього непридатними». Берлін зауважує, що існує понад двісті визначень слова «свобода», і ставить собі завдання розглянути два із них²²⁴. Відомий сучасний філософ Ларс Свендсен, своєю чергою, підкреслює, що «прикметна характеристика поняття свободи полягає у множинності його значень; воно охоплює, можливо, найбільше варіантів визначення, аніж будь-яке інше поняття. Це створює простір для істотних непорозумінь. Коли двоє людей дискутують про свободу, вони не обов'язково мають на увазі *одне й те ж саме* поняття. Навряд чи можна знайти якісь неупереджені засади, які б допомогли нам дати визначення, чим є “справжня” свобода. Визначення, що його дає поняттю “свобода” окрема людина, залежить від цінностей, яким вона надає значення»²²⁵. У літературі також висловлюється думка, що, враховуючи можливі варіації у розумінні

²²⁴ Берлін І. Две концепции свободы. URL: <http://kant.narod.ru/berlin.htm>

²²⁵ Свендсен Л.Фр.Г. Філософія свободи / пер. з норвезьк. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 26.

поняття свободи, вона може включати в себе щонайменше такі аспекти: 1) пізнання необхідного; 2) можливість вибору, наявність альтернативи; 3) захищеність від небажаних впливів (свобода від насильства, голоду, злидарства тощо); 4) свобода як відсутність зовнішніх обмежень («роблю, що забажаю»); 5) здатність досягнення цілей, самореалізація особистості²²⁶.

Давньогрецький філософ-софіст Алкідам (IV ст. до н.е.) заявляв, що Бог дав усім свободу, і природа нікого не зробила рабом²²⁷. Давньоримський юрист Флорентин (II ст. н.е.) вказував, що свобода – це природна властивість кожного робити будь-що, що йому корисно, якщо це не заборонено силою або правом. Таке визначення свободи знайшло своє закріплення у Кодексі Юстиніана²²⁸. Англійський філософ Дж. Локк вважав, що свобода полягає у можливості «слідувати моему власному бажанню у всіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від постійної, невизначеної, невідомої самовладної волі іншої людини»²²⁹. Видатний німецький філософ І. Кант писав: «Існує лише єдине вроджене право. Цим єдиним, первинним правом, що належить кожній людині через її людську природу, є свобода (незалежність від сваволі та примусу з боку іншої людини) тією мірою, якою вона може співіснувати зі свободою будь-якої іншої людини за загальним законом»²³⁰. Згідно з поглядами Дж. С. Мілля, особа є вільною, якщо вона могла діяти по-іншому, аніж зробила, враховуючи, що в неї була достатньо вагома причина для того, щоб діяти по-іншо-

²²⁶ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 362.

²²⁷ Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження. Львів: Край, 2009. С. 19.

²²⁸ Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: монографія. Хмельницький – Київ: Видавництво Сергія Пантюка, 2005. С. 280.

²²⁹ Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження. Львів: Край, 2009. С. 28.

²³⁰ Філософія прав людини / за ред. Ш. Г'осепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. Київ: Ніка-Центр, 2008. С. 140.

му²³¹. Філософ писав, що наше усвідомлення свободи полягає у тому, що «я відчуваю (або переконаний), що міг і навіть повинен був обрати іншу альтернативу, якщо б я цього бажав, тобто якщо б ця альтернатива була мені миліша, але не в тому, що я міг обрати одну альтернативу, коли віддавав перевагу іншій»²³². При цьому Мілль зазначав, що «єдина сфера поведінки людини, за яку вона несе відповідальність перед суспільством, – це те, що стосується інших. У сфері ж, що стосується лише неї самої, її незалежність, за правом, є абсолютною. Індивід має повне право вільно розпоряджатися собою, своїм власним тілом і розумом»²³³. Шотландський філософ Д. Г'юм виходив з того, що вільні дії – це ті дії, які викликані волею та бажанням особи. Г'юм стверджував, що свобода можлива, якщо ми розуміємо її як здатність діяти або не діяти згідно з рішенням власної волі. З огляду на це, на його думку, свободу можна розуміти як відсутність примусу, який суперечить бажанням особи²³⁴.

Сучасний норвезький філософ Ларс Свендсен підкреслює: «Свобода <...> вимагає відсутності примусу, коли примус означає, що дія здійснюється всупереч бажанню особи. Примус означає робити щось усупереч власному бажанню, тому що особі погрожують, позбавляють волі тощо. Свобода полягає у тому, щоб не бути фізично або психологічно *вимушеним* робити те, що робиш. <...> По суті, свобода є не чим іншим, як спроможністю вибирати діяльність так, як бажаєш – залежно від власної природи. Усе, що ти робиш, може бути визначеним

²³¹ Міл Дж.С. Про свободу: Есе / пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 19–20, 22; Свендсен Л.Фр.Г. Філософія свободи / пер. з норвезьк. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 111.

²³² Свендсен Л.Фр.Г. Філософія свободи / пер. з норвезьк. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 111.

²³³ Міл Дж.С. Про свободу: Есе / пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 19–20.

²³⁴ Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / за ред. та з передм. Е.К. Мосснера. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2003. С. 364–374; Свендсен Л.Фр.Г. Філософія свободи / пер. з норвезьк. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 83.

з моменту твого народження, але, утім, ти є вільним до тієї міри, що ти маєш змогу діяти згідно з власним бажанням. <...> Єдине, що може стати на заваді свободі, – це примус»²³⁵.

Сучасний німецький філософ Штефан Госепат, своєю чергою, зазначає, що «свобода цінується як здатність: 1) контролювати, наскільки можливо, своє власне життя, тобто жити згідно зі своїми переконаннями, бажаннями та цілями; 2) мати змогу переглядати свої переконання, бажання та цілі; 3) мати змогу обирати серед достатньої кількості альтернативних шляхів і можливостей, виключаючи при цьому зовнішній примус до того чи іншого способу життя»²³⁶.

Таким чином, визначаючи поняття свободи, філософи акцентують увагу передусім на можливості особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку та приймати рішення. «Будь-яке втручання у вибір чи у діяльність, у тому числі у формі кореляції вчинків на добро, сприймається як зазіхання на свободу»²³⁷.

Подібним чином визначають поняття свободи й правознавці. Так, професор П.М. Рабінович розуміє свободу як простір здійснення можливостей людської поведінки (діяльності)²³⁸. О.А. Лукашева зазначає, що свобода означає право людини самостійно визначати свої вчинки, розпоряджатися собою, своїм часом²³⁹. П.М. Рабінович та М.І. Хавронюк вважають, що «право

²³⁵ Свендсен Л.Фр.Г. Філософія свободи / пер. з норвезьк. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 81–82.

²³⁶ Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. Київ: Ніка-Центр, 2008. С. 140.

²³⁷ Мовчан В.С. Історія і теорія етики. Курс лекцій. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2003. С. 310.

²³⁸ Рабінович П.М. Правовість антропосоціальних явищ: філософські засади ідентифікації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 33. Подібним чином визначають свободу С.Ф. Денисов і Г.О. Зубов: «свобода – це міра можливої поведінки суб'єкта суспільних відносин» (Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Розуміння «свободи» і «волі» в сучасному національному праві та законодавстві. *Юридична наука*. 2016. № 10 (64). С. 11).

²³⁹ Права человека. Учебник для вузов / отв. ред. – член-корр. РАН, докт. юрид. наук Е.А. Лукашева. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М), 2001. С. 145.

на свободу (або власне свобода) – це можливість людини бути незалежною від інших людей, вільно здійснювати передбачені Конституцією і законами України права, проявляти свою волю у своїх висловлюваннях, вчинках і діяльності згідно з власними світоглядними уявленнями та переконаннями без будь-яких обмежень, якщо такі обмеження прямо не передбачені Конституцією і законами України. Свобода полягає і в тому, що тільки від власної волі людини залежить, чи обмежувати їй свої дії також нормами моралі, релігійними або корпоративними нормами»²⁴⁰. О.О. Пунда підкреслює, що «свобода відображає не тільки стан того, хто не перебуває в ув'язненні, у неволі, але й певну особисту незалежність, відсутність певних обмежень поведінки людини у найрізноманітніших сферах її діяльності. Особиста свобода – це можливість безперешкодно, незалежно від будь-кого (необмежено-вільно) розпоряджатись собою, своїми діями і вчинками, своїм часом. Право на особисту свободу – це відповідна міра можливої та юридично дозволеної поведінки громадянина щодо розпорядження собою, своїми вчинками та часом. <...> Право на особисту свободу – це гарантія захисту не тільки зовнішнього, але і внутрішнього світу людини, свобода формування та здійснення своїх намірів»²⁴¹.

Зауважимо також, що Конституційний Суд України у рішенні від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 підкреслив, що «серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не

²⁴⁰ Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посібник. Київ: Атіка, 2004. С. 121.

²⁴¹ Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: монографія. Хмельницький – Київ: Видавництво Сергія Пантюка, 2005. С. 282–283.

заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України»²⁴².

П.П. Андрушко та С.Д. Шапченко, звертаючи увагу на те, що вітчизняний законодавець вживає слово «воля» не лише у розділі III Особливої частини КК, а й у назві таких покарань, як позбавлення волі (рос. – лишение *свободы*) та обмеження волі (рос. – ограничение *свободы*), загальноприйняте розуміння яких не викликає різноманіття інтерпретацій, стверджують, що у вказаному розділі законодавець розуміє волю як фізичну свободу людини²⁴³. Ймовірно, це й справді так, але чи означає це, що таке розуміння волі повністю охоплює зміст безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 151 КК України?

На наш погляд, незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги посягає не лише на свободу її пересування. Має рацію О.С. Горелік, коли відзначає, що свободу особи тут слід розуміти «не тільки у вузькому фізичному сенсі, тобто свободу вибирати місцеперебування і пересуватися з одного місця в інше, але й значно ширше, в соціальному сенсі, як свободу перебувати в будь-якому місці в межах своєї країни, спілкуватися з іншими людьми і здійснювати ці можливості самостійно, за своєю волею, без примусу»²⁴⁴.

²⁴² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недеєздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 / Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>

²⁴³ Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 598.

²⁴⁴ Полный курс уголовного права: В 5 т. / под ред. А.И. Коробеева. Т. II: Преступления против личности. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. С. 412.

Таким чином, *під свободою людини, як основного безпосереднього об'єкта незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, слід розуміти не тільки свободу пересування, а й свободу особи приймати вольові рішення, робити вибір та розпоряджатися собою (конкретно – вільно приймати рішення про перебування у стаціонарному закладі з надання психіатричної допомоги); це також й свобода від тиску зовні з метою зміни поведінки особи.* Фізична свобода людини, таким чином, є лише одним із аспектів (елементів), хоч і найважливішим, свободи як більш широкої категорії.

Свобода людини тісно пов'язана з її недоторканністю, яка у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначається як «гарантія від усяких посягань з боку кого-небудь»²⁴⁵. Зауважимо, що окремі дослідники вважають, що право на свободу слід розглядати лише у сукупності з правом на особисту недоторканність²⁴⁶. Водночас більш переконливою видається позиція тих авторів, які вважають, що право на особисту свободу тісно пов'язане з правом на особисту недоторканність, але вони є окремими правами фізичної особи²⁴⁷. На думку П.М. Рабіновича та М.І. Хавронюка, право на особисту недоторканність треба розуміти як право людини на її тілесну, статеву і психологічну захищеність від будь-якого неправомірного посягання на її свободу, життя, здоров'я, честь і гідність, у тому числі право не бути свавільно позбавленим волі взагалі і шляхом незаконного затримання чи арешту – зокре-

²⁴⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 758.

²⁴⁶ Див., наприклад: Олійник В. Конституційне право на свободу та особисту недоторканність: поняття та характерні риси. *Право України*. 2000. № 12. С. 33–36; Права человека. Учебник для вузов / отв. ред. Е.А. Лукашева. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М), 2001. С. 145.

²⁴⁷ Див., наприклад: Грובה В.П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97–101; Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. С. 121–122; Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 367.

ма²⁴⁸. Р.О. Стефанчук також розглядає особисту недоторканність фізичної особи як збірне поняття, котре, на його переконання, включає в себе такі основні складові: а) фізичну (тілесну, соматичну) недоторканність; б) психічну недоторканність; в) моральну недоторканність²⁴⁹. З точки зору О.М. Ермолової, під поняттям «особиста недоторканність фізичної особи» слід розуміти недоторканність людської особистості як такої, як живої фізичної істоти²⁵⁰. Зрозуміло, що будь-які посягання на свободу людини обмежують її, не дають можливості особі повною мірою її реалізувати. Оскільки при незаконному поміщенні особи в заклад з надання психіатричної допомоги має місце недобровільна госпіталізація її до вказаного закладу без достатніх на те підстав, можна, звісно, твердити й про посягання на недоторканність цієї особи²⁵¹. Однак особиста недоторканність є доволі широким поняттям (навіть якщо мати на увазі лише тілесну та психічну недоторканність), яке, по суті, можна застосувати до будь-якого злочину проти особи. Тому для характеристики об'єкта розглядуваного діяння особиста недоторканність самостійного значення, на наш погляд, не має.

Мабуть, найбільш дискусійним є віднесення до основного безпосереднього об'єкта розглядуваного злочину честі та гідності особи. Аналіз юридичної літератури засвідчує, що одні науковці називають вказані цінності в якості основного без-

²⁴⁸ Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посібник. Київ: Атіка, 2004. С. 122.

²⁴⁹ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 376.

²⁵⁰ Ермолова О.Н. Нематериальные блага и их защита: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Саратов, 1998. С. 47.

²⁵¹ У розглядуваному контексті зауважимо, що В.П. Грובה, аналізуючи зміст ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка встановлює право кожного на свободу та особисту недоторканність, а також наголошує, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадків і відповідно до процедури, встановленої законом, робить слушний висновок, що «аналіз змісту цих випадків дає змогу переконатися, що вони більш пов'язані з категорією свободи», а не з категорією особистої недоторканності (Грובה В.П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97).

посереднього об'єкта²⁵², інші – в якості додаткового²⁵³, треті ж взагалі про них не згадують.

Перш ніж дати власну відповідь на дане питання, необхідно зазначити, що у спеціальній літературі нерідко констатується недостатність кримінально-правових засобів, спрямованих на захист честі та гідності особи. Так, скажімо, М.Й. Коржанський нарікав на те, що честь і гідність особи «мабуть, найменше захищені кримінальним законом», підкреслював, що «наше законодавство дивиться на честь та гідність особи, як на суспільні рудименти»²⁵⁴. О.М. Храмцов, своєю чергою, зазначає, що якщо життя і здоров'я людини, її недоторканність і безпека достатньо захищені кримінальним законом, то цього не можна сказати про честь та гідність²⁵⁵. При цьому звертає на себе увагу той факт, що вказані та інші дослідники, висловлюючи відповідну позицію, мають на увазі передовсім відсутність у чинному КК України статей про відповідальність за наклеп та образу²⁵⁶. Для прикладу, І.А. Вартилицька з

²⁵² Див., наприклад: Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2003. С. 74; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 123; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 120; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455.

²⁵³ Див., наприклад: Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 90; Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 106.

²⁵⁴ Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. С. 73.

²⁵⁵ Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. С. 233.

²⁵⁶ Див. детальніше: Андрушко А. Проблеми кримінально-правової охорони честі та гідності особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 268–272.

цього приводу прямо зазначає: «як свідчить аналіз елементів та ознак включених до нього (розділу III Особливої частини КК України – А.А.) складів злочинів, безпосереднім об'єктом кожного з них виступає лише воля (фізична свобода) особи. У контексті розглядуваних норм діяння, що посягають на честь і гідність особи, не віднесені законодавцем до кримінально караних. Такими є образа та наклеп, відповідальність за які не передбачена чинним кримінальним законодавством»²⁵⁷.

На наш погляд, зводити злочинні посягання на честь та гідність особи лише до наклепу та образи не варто, позаяк це не виправдано звужує саму сутність вказаних цінностей. Оскільки гідність людини апріорі уражається щоразу, коли вона (людина) є приниженою²⁵⁸, включення до кола злочинів, які на неї (гідність) посягають, лише наклепу та образи видається некоректним²⁵⁹. У розглядуваному контексті не зайве нагадати, що

²⁵⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джузи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 333; Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джузи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 83. Див. також: Гришук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 106; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 276.

²⁵⁸ Зауважимо, що законодавець неодноразово, однак в інших розділах Особливої частини КК України, згадує про приниження гідності, яке має кримінально-правове значення. Так, наприклад, у ст.ст. 116 та 123 причиною стану сильного душевного хвилювання визнано поведження, що принижує честь і гідність особи, у ч. 1 ст. 120 вказано, що доведення до самогубства може бути наслідком «систематичного приниження її людської гідності», у ч. 2 ст. 365 кваліфікуючою ознакою перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу визнано відповідні дії, що ображають особисту гідність потерпілого, у ч. 2 ст. 406 передбачено посилену відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, якщо таке діяння мало «характер знуцання або глумлення над військовослужбовцем». Про знуцання, прикладом якого може бути глузування над фізичними вадами потерпілого, йдеться також у ч. 2 ст. 373 КК України. У ст. 126-1 серед наслідків домашнього насильства згадано про психологічне страждання, у ч. 1 ст. 127 одним із наслідків катування визнано моральні страждання.

²⁵⁹ У цьому контексті варто зазначити, що до злочинів проти честі та гідності особи законодавці різних держав зараховують не тільки наклеп та образу. Так, приріом, в КК Молдови до таких злочинів віднесено катування, нелюдське або таке,

на безпосередню охорону гідності людини спрямовано низку міжнародно-правових актів, серед яких Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини тощо. Нагадаємо також, що жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання прямо забороняє Конституція України (ст. 28). Вже з назви згаданих міжнародно-правових актів та із наведеного конституційного положення з очевидністю випливає, що гідність людини страждає внаслідок певного (такого, що принижує гідність) поводження з нею.

У юридичній літературі висловлювалась точка зору про те, що будь-який злочин, який посягає на певні інтереси особи, посягає тим самим і на її гідність. Так, авторитетний вітчизняний правознавець П.М. Рабінович пише: «Піддрив, руйнація гідності людини – це неминучий супутник, соціальна “тінь” будь-чийого зазіхання на усяке право, оскільки й у таких випадках в потерпілого, зазвичай, виникають почуття приниженості, образи й інші негативні переживання, стан психічної пригніченості тощо. Щоправда, у цьому разі гідність вражається, так би мовити, опосередковано, стає непрямим об'єктом правопорушення»²⁶⁰. Загалом погоджуючись з наведеним твердженням, мусимо зауважити, що у вказаних випадках йдеться про опосередковане заподіяння шкоди, що визнає й сам учений. Для нашого ж дослідження інтерес становлять насамперед ситуації, коли вчинене особою діяння прямо посягає на гідність іншої людини.

що принижує гідність, поводження (ст. 166-1), в КК Грузії – нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження (ст. 144-3), в кримінальних кодексах Австрії (§ 113), Північної Македонії (ст. 175) і Сербії (ст. 95) – приниження гідності шляхом згадування про вчинення особою злочинного діяння або про засудження за нього в минулому (ст. 95), в КК Угорщини – принизливе ставлення до вразливих осіб (ст. 225).

²⁶⁰ Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. Львів: Світ, 2006. С. 175.

У розглядуваному контексті необхідно також зауважити, що окремі дослідники взагалі піддають сумніву виправданість включення злочинів проти свободи особи в один розділ Особливої частини КК зі злочинами проти честі та гідності особи. Приміром, Т.М. Нуркаєва зазначає: «Безумовно, обмеження фізичної свободи якоюсь мірою зачіпає гідність людини, але все ж це різні за значущістю конституційні права і свободи людини, що потребують самостійної кримінально-правової оцінки у випадку їх грубого порушення. Тому всі злочини проти свободи та особистої недоторканності доцільно виділити в самостійну главу Особливої частини КК РФ»²⁶¹.

Видається, що у розділі III Особливої частини КК України законодавець об'єднав злочини проти волі, честі та гідності особи тому, що вважає їх досить близькими, чи навіть такими, що перетинаються. У юридичній літературі неодноразово зверталася увага на тісний зв'язок між свободою та честю і гідністю особи. Так, наприклад, М.І. Хавронюк однозначно стверджує: «Кожна людина поважає себе і свої моральні принципи, і кожна людина є цінністю для суспільства. Якщо порушується її воля, то, як правило, не може не бути порушено і її честь та гідність»²⁶². С.В. Шевчук підкреслює: «Щоб реалізувати свою унікальність і закладену природою (чи Богом) творчу функцію, людина повинна мати можливість вільно діяти, не зазнавати у цьому довільних чи невиправданих обмежень, здійснювати самодіяльність тією мірою, якою вона не стане перепорою у такому самому вільному виборі іншої людини. Не можна говорити про гідне існування, якщо хтось постійно або навіть систематично змушений робити щось проти власної волі»²⁶³. Автори Науково-практичного коментаря до

²⁶¹ Нуркаєва Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 170.

²⁶² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 433.

²⁶³ Шевчук С. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. № 9. С. 33.

Кримінального кодексу України, підготовленого за редакцією М.О. Потебенька та В.Г. Гончаренка, вважають «очевидним те, що будь-яке злочинне посягання на волю особи принижує її честь або гідність»²⁶⁴. А.А. Арямов та В.С. Пономаренко, своєю чергою, підкреслюють, що «основним параметром змісту гідності є усвідомлення відсутності приниження та усвідомлення власної свободи. Зрозуміло, ні про яку гідність не може бути й мови в ситуації особистої несвободи й примусу»²⁶⁵.

На наш погляд, наведені висновки є достатньо переконливими. Зауважимо також, що категорії свободи і гідності в текстах міжнародно-правових актів нерідко вживаються поряд. Так, приміром, в преамбулі Загальної декларації прав людини вказується, що «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру»²⁶⁶. В преамбулі Хартії основних прав Європейського Союзу зазначається, що «Європейський Союз ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – гідності людини, свободі, рівності та солідарності»²⁶⁷. Водночас видається, що стосовно кожного конкретного діяння, передбаченого розділом III Особливої частини КК України, необхідно встановлювати механізм заподіяння ним шкоди не лише свободі, а й честі та гідності особи. Стосується це й розглядуваного у цій роботі злочину.

Поняття «гідність людини» інтенсивно використовується у низці фундаментальних міжнародно-правових актів. З проа-

²⁶⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Коментарі до статей 109–447 Кримінального кодексу / під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Київ: Форум, 2001. С. 108.

²⁶⁵ Арямов А.А., Пономаренко В.С. Механизм уголовно-правовой защиты чести и достоинства личности. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2010. С. 22; Энциклопедия уголовного права. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина – СПб ГКА, 2010. С. 435.

²⁶⁶ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

²⁶⁷ Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524

налізованих П.М. Рабіновичем та С.П. Рабіновичем 97 таких актів згадку про людську гідність містять 54 акти. Особливе значення у цьому аспекті має Загальна декларація прав людини 1948 р., яка спричинила засадничий ідейний вплив на розвиток міжнародного захисту прав людини. Людська гідність стала однією з центральних категорій міжнародно-правових актів саме через її закріплення у вказаному акті. Особливе місце у розглядуваному контексті належить також Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародному пакту про громадянські і політичні права. Визначальне місце у них посідає нормативне звернення до людської гідності: «всі права випливають з властивої людській особі гідності». З такого формулювання випливає кілька важливих висновків: а) людська гідність розглядається як джерело прав людини, тобто підноситься на рівень принципу права; б) людська гідність належить кожному, незалежно від її законодавчого закріплення; в) право людини на гідність випливає з принципу людської гідності²⁶⁸.

Попри величезне значення, яке відводиться розглядуваній категорії у міжнародно-правових актах, жоден з них не містить визначення поняття «людська гідність». Це зумовлює неоднозначне розуміння цього поняття і, як слушно підкреслює П.М. Рабінович, може призвести до його невиправдано звуженого тлумачення. Натомість чітке визначення у таких актах поняття «людська гідність» могло б слугувати формальною підставою для розширення можливостей забезпечення, охорони й захисту прав людини²⁶⁹.

У науковій літературі неодноразово робилися спроби розкрити поняття *людської гідності*. О.В. Грищук зазначає, що,

²⁶⁸ Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. Львів: Світ, 2006. С. 169–170. Див. також: Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 22–23.

²⁶⁹ Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. Львів: Світ, 2006. С. 171.

враховуючи його багатовимірність, лише з правової точки зору можна виокремити тлумачення людської гідності як: правової (моральної) ідеї, правової цінності, принципу права, права людини, інтересу людини, потреби людини, первинного блага, джерела прав людини, змісту прав людини та ін.²⁷⁰ При цьому більшість авторів підтримують подвійну природу людської гідності: як явища об'єктивного і загального для всіх людей (антропна гідність, гідність як цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як суб'єктивного права чи інтересу конкретної людини (гідність людини)²⁷¹. Інколи ж дослідники, описуючи сутність людської гідності, вживають декілька вказаних понять одночасно²⁷², що, зрозуміло, не може не призводити до певної плутанини. П.М. Рабінович вважає, що антропна гідність – це самоцінність людини як біосоціальної істоти – унікального родового суб'єкта, який уособлює найвищий рівень розвитку буття на Землі²⁷³. З точки зору О.В. Грищук, людська гідність як цінність – це самоцінність та суспільна значущість людини, що визначається існуючими рівнем суспільних відносин, загальносуспільними уявленнями про свободу, справедливість, рівність і є джерелом прав та

²⁷⁰ Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 16.

²⁷¹ Зауважимо, що на подвійний характер людської гідності у своєму рішенні від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018 вказав Конституційний Суд України: «людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» (Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>).

²⁷² Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 16, 18.

²⁷³ Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія I. Дослідження та реферати. Випуск 13. Львів: Світ, 2006. С. 175.

свобод людини²⁷⁴. Подібну дефініцію людської гідності пропонує й В.К. Грищук, який також підкреслює, що «джерелом людської гідності є природне право, а не позитивне, тому вона наділена абсолютним характером – наддержавність, незалежність від особливостей правового регулювання державою прав, свобод та обов'язків людини. <...> Людська гідність, за сутнісним проявом, має два нормативних критерії: а) позитивний – суб'єктивність (автономія) людини і б) негативний – заборона ставити людину в такі ситуації або поводитися з нею в такий спосіб, що заперечує її людську гідність»²⁷⁵.

Коли йдеться про *гідність конкретної людини*, то мається на увазі самооцінка, тобто внутрішня оцінка нею самої себе, власної цінності²⁷⁶. Як зазначає П.М. Рабінович, самооцінка – це судження біосоціального індивіда про міру наявності в нього тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні з певним еталоном, зразком, котрий формується суспільством або певною його групою (найчастіше – групою домінуючою). Така самооцінка буде тим правильнішою, достовірнішою, чим точніше вона відображатиме ту оцінку, яку дають цій людині інші люди, у відносинах з якими вона перебуває. Зважаючи на цю обставину можна робити висновок про істинність чи хибність самооцінки²⁷⁷. У цьому контексті В.В. Джузь також підкреслює, що «гідність виникає лише внаслідок соціалізації індивіда, в процесі якої йому як члену суспільства прищеплюються властиві для цього суспільства

²⁷⁴ Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 21.

²⁷⁵ Грищук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 99.

²⁷⁶ Див., наприклад: Грищук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 99; Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 21; Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. Львів: Світ, 2006. С. 174.

²⁷⁷ Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. Львів: Світ, 2006. С. 174. Див. також: Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 21.

моральні (етичні) імперативи, які виражають ставлення до індивіда з боку суспільства, і в цьому ставленні визнається цінність його особистості». На його переконання, гідність – це соціально зумовлена якість людини, якої немає у тваринному світі, з якого людина виокремилась внаслідок соціалізації²⁷⁸.

У кримінально-правовій літературі при визначенні гідності людини акцент також робиться на внутрішній оцінці нею самої себе, власної цінності. Так, наприклад, М.І. Хавронюк зазначає, що «гідність людини передбачає усвідомлення людиною як носієм сукупності певних моральних, світоглядних, професійних тощо якостей своєї суспільної цінності, що створює у неї підстави для самоповаги»²⁷⁹. Майже аналогічне визначення гідності людини наводять А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько²⁸⁰. З точки зору В.М. Підгородинського, гідність – це позитивна самооцінка людини²⁸¹.

Здійснений аналіз приводить до висновку про певну суперечність у поглядах науковців стосовно сутності гідності людини. З одного боку, слушно визнається абсолютність людської гідності як самоцінності людини, вказується, що вона є джерелом, фундаментом прав та свобод людини. З іншого ж – гідність окремої людини трактується як внутрішня оцінка нею самої себе, як усвідомлення нею певних позитивних якостей своєї суспільної цінності. Таке однобоке трактування сутності гідності людини викликає заперечення. Не зовсім зрозуміло чому розуміння гідності конкретної людини не виводиться з категорії людської гідності, як це має місце в проаналізованих вище міжнародно-правових актах. Видається, що *підхід, за якого гідність людини пов'язується лише з усвідомленням нею позитивних*

²⁷⁸ Дзунь В.В. Соціологія конституційного права: монографія. Кн. 1: Теоретико-методологічні основи. Київ: Ін Юре, 2015. С. 112.

²⁷⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 433.

²⁸⁰ Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. С. 333.

²⁸¹ Кримінальне право України: навч.-метод. посіб. / за ред. В.О. Тулякова. Одеса: Фенікс, 2011. С. 108.

якостей своєї суспільної цінності, що створює у неї підстави для самоповаги, схиляє до висновку, що гідність не притаманна, скажімо, немовлятам та особам, які страждають на тяжкі психічні розлади, тобто тим, хто не здатний здійснювати внутрішню оцінку самого себе, власної цінності. З таким категорично погодитись не можемо, оскільки заперечення гідності цих осіб прямо суперечить ідеї людської гідності. Зауважимо, що до такого ж висновку дійшов Федеральний Конституційний Суд Німеччини, який у своїх рішеннях вказав, що малолітні діти, особи, які потребують постійної чи тривалої допомоги, наприклад, психічно хворі, є індивідами з власною людською гідністю²⁸². Цей же суд підкреслив, що кожен володіє людською гідністю, незважаючи на індивідуальні властивості, фізичний або психічний стан, його дії, соціальний статус та відповідну тривалість його особистого людського життя. Людська гідність притаманна також і тому, хто не може діяти осмислено. Гідність не втрачається також внаслідок «негідної» антисоціальної поведінки особи, навіть якщо вона, як зазначив Федеральний Конституційний Суд Німеччини, у тяжкий та неприйнятний спосіб виступила проти всього того, що Основний Закон з його системою цінностей поставив під свій захист. Гідність за жодних обставин не може бути відібрана у людини²⁸³. Наведені висновки прямо пов'язані з тим, що вказаний суд гідність людини нерозривно пов'язує з людською гідністю (гідністю людства)²⁸⁴.

Вважаємо, що поняття гідності людини слід виводити з категорії людської гідності, тобто необхідно виходити з об'єктивної, а не суб'єктивної, сторони гідності. На наше переко-

²⁸² Шишкін В. Абсолютність права людської гідності (позиції Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччина). *Право України*. 2018. № 9. С. 70.

²⁸³ Шишкін В. Абсолютність права людської гідності (позиції Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччина). *Право України*. 2018. № 9. С. 60.

²⁸⁴ Шишкін В. Абсолютність права людської гідності (позиції Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччина). *Право України*. 2018. № 9. С. 60.

нання, кожна людина має гідність вже за самою ознакою приналежності до людського роду (незалежно від своїх індивідуальних якостей, соціального становища та професії). Зазначимо, що до подібного висновку дійшли окремі вітчизняні цивілісти. Так, Р.О. Стефанчук вказує, що попри подібність підходів до розуміння поняття гідності у національному та європейському праві, суттєво відмінними є акценти, які розставляє позитивне право щодо визначення правового режиму гідності. Якщо в національному цивільному праві перевага віддається охороні суб'єктивної сторони гідності, то в міжнародному праві на перше місце ставиться гідність об'єктивна. І саме останній підхід, на думку науковця, є більш переконливим та таким, що має суттєві переваги. По-перше, стосовно суб'єктивної сторони гідності не може виникати жодних суспільних відносин, оскільки вона за своїм змістом є самооцінкою, а отже єдиним суб'єктом, який формує її, є сам суб'єкт – носій цієї гідності. По-друге, право взагалі не спроможне впливати на суб'єктивну сторону гідності. Призначення права полягає у регулюванні та охороні суспільних відносин, а суб'єктивна сторона гідності у формі самооцінки є радше певним внутрішнім психологічним процесом, що не може бути об'єктивованим і тому є недосяжним для права. З огляду на це, на переконання Р.О. Стефанчука, розуміння гідності як певної об'єктивної цінності людини, яка до того ж має характер «вищої соціальної», є найбільш прийнятним для вітчизняного правозастосування²⁸⁵.

На наш погляд, гідність людини (Р.О. Стефанчук пропонує називати її «особистою гідністю») слід розуміти як об'єктивну цінність фізичної особи як біосоціальної істоти.

Виходячи зі значення цього блага, яке Конституцією України визнається найвищою соціальною цінністю²⁸⁶, і яке забез-

²⁸⁵ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 405. Див. також: Церковна А.О. Гідність і честь у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. С. 69.

²⁸⁶ С.П. Головатий переконаний, що припис ч. 1 ст. 3 Конституції України про людину та її гідність як «соціальну цінність» є яскравим прикладом «явної при-

печує відповідний ціннісний статус фізичній особі, необхідно говорити й про «мінімальний рівень поведження» із нею²⁸⁷. Зафіксоване в Основному Законі право на повагу до гідності має включати в себе й негативний аспект – вимогу від інших осіб не порушувати гідність іншої особи. Окрім існуючих цивільно-правових засобів захисту гідності особи, важливу роль у цьому зв'язку має відігравати й кримінальний закон, завданням якого, як відомо, є правове забезпечення охорони прав і свобод людини, а також запобігання злочинам.

Поняття честі у сучасній юридичній літературі традиційно трактується як добра, незаплямована репутація людини, її авторитет і чесне ім'я²⁸⁸. Так само вказане поняття визначається і у Великому тлумачному словнику сучасної української мови²⁸⁹. У філософській літературі підкреслюється, що категорія честі відображає соціальність людини – її належність до конкретного типу спільноти і усвідомлення себе суб'єктом життєвості, передовсім через належність до цієї спільноти²⁹⁰. В.В. Джузь зазначає, що «на відміну від поняття гідності, поняття честі людини ґрунтується не на принципі рівності всіх людей у моральному відношенні, а на їхній диференційованій оцінці залежно від соціального стану особистості, релігійної,

сутності в українському Засадиному Законі ідей та юридичних формул, що свого часу їх висунув марксизм та які було покладено в основу колишнього тоталітарного (комуністичного) режиму». На переконання науковця, людська гідність є цінністю, утім не соціальною (Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 678–679).

²⁸⁷ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 409.

²⁸⁸ Див., наприклад: Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 672; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Коментарі до статей 109–447 Кримінального кодексу / під заг. ред. М.О. Потєбенка, В.Г. Гончаренка. Київ: Форум, 2001. С. 108; Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. С. 333.

²⁸⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1600.

²⁹⁰ Мовчан В.С. Історія і теорія етики. Курс лекцій. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2003. С. 360.

расової, національної, класової, професійної й колективної належності або репутації»²⁹¹.

С.П. Головатий вказує, що дуже часто честь ототожнюють з гідністю (особливо коли йдеться про професійну честь)²⁹². І це не випадково, адже ці поняття мають спільне філософське підґрунтя, що спирається на високі моральні принципи. Разом із тим за своєю юридичною сутністю поняття «честь» та «гідність» відмінні одне від одного: якщо поняття «гідність» виконує засадничу роль у всій системі людських прав, то поняття «честь» до загальної категорії людських прав взагалі не належить²⁹³.

Зауважимо, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «честь» трактується також як «сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській та особистій поведінці»²⁹⁴. Таку дефініцію честі наводять й деякі науковці, пропонуючи виходити з неї при визначенні об'єкта злочинів, відповідальність за які передбачена розділом III Особливої частини КК України²⁹⁵. На наш погляд, для розглядуваних цілей зазначеному розумінню честі навряд чи можна віддати перевагу перед наведеним вище, адже, по-перше, непросто визначитись із змістовним наповненням сукупності вказаних моральних принципів, а по-друге, вкрай складно встановити механізм заподіяння шкоди честі в такому її аспекті.

²⁹¹ Джунь В.В. Соціологія конституційного права: монографія. Кн. 1: Теоретико-методологічні основи. Київ: Ін Юре, 2015. С. 113.

²⁹² Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови честь визначається, зокрема, як «громадська, станова, професійна і т. ін. гідність людини» (Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1600).

²⁹³ Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 672.

²⁹⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1600.

²⁹⁵ Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. С. 451; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 433; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 108.

На наш погляд, при вчиненні незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги страждає не лише свобода особи, що є безсумнівним, а й її честь та гідність. Така особа не тільки позбавляється конституційного права вільно обирати місце свого перебування, права розпоряджатися собою, обирати коло свого спілкування, вона відчуває глибокі фізичні та моральні страждання.

При незаконній госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги страждає гідність особи: цей факт визначається самим місцем, куди поміщається особа, глибоким моральним приниженням (зокрема, через вимушене перебування там із людьми, що справді страждають на тяжкі психічні розлади), «причиною» (завідомо неправдивим діагнозом), через яку вона там перебуває, усвідомленням власної безпорадності та безвихідності свого становища й невідомістю майбутнього. Не випадково тому дослідники, конкретизуючи зміст тяжких наслідків, спричинених розглядуваним діянням, майже одноголосно пишуть про самогубство, вчинене особою, яку незаконно помістили в заклад з надання психіатричної допомоги²⁹⁶. Як відзначає І.М. Тяжкова, оскільки примусове незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатрич-

²⁹⁶ Див., наприклад: Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 116; Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: Істина, 2011. С. 247; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 93; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 121; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 286; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

ної допомоги, як правило, викликає з її боку бурхливий протест, для її «заспокоєння» застосовуються психотропні засоби (галоперидол, мажептил та ін.), в яких немає необхідності, що спричиняє додаткові страждання, руйнує людську особистість і що, на думку самих же психіатрів, можна порівняти з катуванням²⁹⁷. Солідарний з такою позицією М.І. Хавронюк, який обґрунтовано вважає, що «незаконне поміщення в психіатричний заклад і подальше утримання людини у ньому можна розглядати як форму жорстокого поводження»²⁹⁸.

Існують також підстави для того, аби стверджувати, що при вчиненні розглядуваного діяння страждає й честь особи. У суспільстві, як відомо, має місце упереджене і навіть негативне ставлення до осіб, які лікувалися в психіатричних лікарнях. Колишнім пацієнтам складно відновити свою репутацію «адекватної людини», влаштуватися на достойну роботу, домогтися того, аби оточуючі, які дізналися про «темне минуле», не сахалися їх²⁹⁹. Варто погодитись з А.О. Жинкіним, який вважає, що «сам факт візиту бригади екстреної психіатричної допомоги певною мірою дискредитує особу в очах оточуючих»³⁰⁰. До-

²⁹⁷ Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 52–53.

²⁹⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. С. 385.

²⁹⁹ Див., наприклад: Коротенко А. Специфіка юридичного захисту психічно хворих / Асоціація психіатрів України. URL: <http://upa-psychiatry.org.ua/articles/ZahystPsyhichHvoryh.pdf>; Косенко Н.А., Красильников Г.Т., Косенко В.Г., Агеев М.И. Истоки психиатрической стигматизации и ее перспективы. *Кубанский научный медицинский вестник*. 2015. № 3 (152). С. 58; Лутова Н.Б., Сорокин М.Ю., Вид В.Д. Психиатрическая стигма – ее проявления и последствия. *Обзор психиатрии и медицинской психологии имени В.М. Бехтерева*. 2017. № 3. С. 41; Руженкова В.В., Руженков В.А. Проблема стигмы в психиатрии и суицидологии. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Медицина. Фармация*. 2012. № 4 (123). Вып. 17. С. 6–7; Corrigan P., Watson A. Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry*. 2002. Vol. 1 (1). P. 16. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1489832/pdf/wpa010016.pdf>

³⁰⁰ Жинкин А.А. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ): некоторые проблемы квалификации и законодательной регламентации. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 4. С. 84.

слідники зазначають, що чимало хворих, які мають відносно легкий психічний розлад, страждають від стигматизації більше, ніж від самих проявів хвороби. Внаслідок цього такі особи нерідко стають соціально відгородженими, залежними від допомоги інших, вживаються в роль інваліда, що призводить до поглиблення їхньої соціальної дезадаптації. Соціальна стигма для хворих перетворюється на другу хворобу³⁰¹.

Таким чином, на наш погляд, є всі підстави стверджувати, що *основним безпосереднім об'єктом розглядуваного діяння є свобода, честь та гідність особи, причому в їх сукупності*.

Окрім визначення основного безпосереднього об'єкта незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, деякі науковці вказують й на наявність додаткового безпосереднього об'єкта розглядуваного злочину. Так, на думку М.І. Хавронюка, додатковим факультативним об'єктом даного злочину може бути життя та здоров'я особи³⁰². Аналогічною є позиція В.І. Терентьєва³⁰³ і М.Ю. Карасьової³⁰⁴. З точки зору І.А. Вартилицької, додатковим факультативним безпосереднім об'єктом даного посягання є життя та здоров'я, гідність особи³⁰⁵. Л.В. Іногамова-Хегай вважає, що додатковим об'єктом цього злочину є життя, здоров'я, честь, гідність, відносини власності³⁰⁶. Здоров'я потерпілого в якості факультата-

³⁰¹ Косенко Н.А., Красильников Г.Т., Косенко В.Г., Агеев М.И. Истоки психиатрической стигматизации и ее перспективы. *Кубанский научный медицинский вестник*. 2015. № 3 (152). С. 58; Клименко В.І., Анісімова Ю.В. Проблема стигматизації та самостигматизації при організації психіатричної допомоги (огляд літератури). *Україна. Здоров'я нації*. 2012. № 1 (21). С. 160; Тараканова Е.А. Требования биоэтики в практической психиатрии. *Практическая медицина*. 2009. № 6 (38). С. 15.

³⁰² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455.

³⁰³ Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Николаев: Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2007. С. 97.

³⁰⁴ Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. С. 126.

³⁰⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 350.

³⁰⁶ Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рапога. Москва: ТК Велби, Изд-во

тивного об'єкта називають Ю.М. Аргунова³⁰⁷ та О.І. Рарог³⁰⁸. На думку Л.Л. Круглікова, факультативним об'єктом аналізованого злочину є життя та здоров'я, тілесна недоторканність особи³⁰⁹. Найбільш широко додатковий безпосередній об'єкт розглядуваного діяння визначає О.І. Чучаєв, на переконання якого ним є інтереси особистості³¹⁰.

Вочевидь, розглядуване діяння може посягати й на інші цінності, а не тільки на свободу, честь та гідність особи. При цьому зрозуміло, що в даному випадку може йти мова про існування лише додаткового факультативного об'єкта, тобто такого об'єкта, «який у разі вчинення певного злочину може існувати поряд з основним, а може бути відсутнім»³¹¹. Хоча злочинні дії винного спрямовані передовсім на свободу, честь та гідність особи (основний безпосередній об'єкт), в окремих випадках цілком може мати місце безпосередній додатковий факультативний об'єкт, яким, на наш погляд, може слугувати життя, здоров'я тощо.

Додатковий об'єкт злочину, як відомо, має важливе значення для встановлення тяжкості наслідків, що настали або могли настати. Виходячи з цього законодавець нерідко використовує це для виділення кваліфікованих складів. Стосується вказане і розглядуваного нами злочину: у ч. 2 ст. 151 КК

Прспект, 2007. С. 90; Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 106.

³⁰⁷ Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Независимый психиатрический журнал*. 2011. № 4. URL: <http://npar.ru/journal/2011/4/06-argunova.htm>; Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Правовые вопросы в здравоохранении*. 2010. № 6. URL: <http://www.zdrav.ru/articles/practice/detail.php?ID=77582>

³⁰⁸ Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 94.

³⁰⁹ Уголовное право России. Особенная часть: учебник / под ред. Ф.Р. Сундурова, М.В. Талан. Москва: Статут, 2012. С. 94.

³¹⁰ Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 235.

³¹¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. С. 108.

України передбачено посилену відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, що спричинило тяжкі наслідки. Основні наукові підходи до розуміння сутності тяжких наслідків даного злочину розглянемо у наступному розділі цієї праці.

Необхідно зупинитись також на особливостях **потерпілого від незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги**. У цьому контексті підкреслимо необхідність розширення ролі потерпілого в кримінально-правових відносинах, на чому неодноразово наголошували такі українські вчені як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Є.В. Лащук, В.А. Мисливий, А.А. Музика, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.В. Сенаторов, В.О. Туляков та ін.³¹²

³¹² Див., зокрема: Борисов В. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107; Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гзімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 420–428; Мисливий В.А. Учення про потерпілого в кримінальному праві України. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р.* / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Б.М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 45–46; Музика А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 87; Музика А.А. Украина-2013: объективная необходимость новой кодификации уголовного законодательства. *Проблемы кодификации уголовного закона: история, современность, будущее (посвящается 200-летию проекта Уголовного уложения 1813 года). Материалы VIII Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 30-31 мая 2013 г.* / ответ. ред. В.С. Комиссаров. Москва: Юрлитинформ, 2013. С. 609; Навроцький В.О. Захист прав потерпілого – турбота самого потерпілого. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р.* / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Б.М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 31–33; Панов М.І. Захист прав та інтересів потерпілого – конститутивна функція кримінального права та процесу. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р.* / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Б.М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 5–8; Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Харків: Кроссруд, 2008. 364 с.; Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. докт. юрид. наук, проф., акад. Академії правових наук України В.І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.; Туляков В. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикцій? *Право України*. 2010. № 9. С. 44; Туляков В.О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 261.

У ч. 1 ст. 151 КК України вказано, що кримінально караним є поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги *за-відомо психічно здорової особи*. Однак у доктрині кримінального права питання про потерпілого від незаконного поміщення до вказаного закладу вирішується неоднозначно.

Окремі дослідники, вказуючи на те, що потерпілим від розглядуваного злочину може бути лише психічно здорова особа, не акцентують увагу на тому, що вона повинна бути *за-відомо психічно здоровою*, не пишуть про доцільність визнання злочинним поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги особі, яка страждає на психічний розлад, але не потребує госпіталізації до такого закладу³¹³.

Відповідна позиція, на наш погляд, не зовсім відповідає законодавчим вимогам, закріпленим в ч. 1 ст. 151 КК України, а також в Законі України «Про психіатричну допомогу».

Аналіз положень Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. дозволяє дійти висновку, що самої лише наявності в особи психічного розладу для її госпіталізації недостатньо. У ст. 14 вказаного Закону підкреслюється, що «особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до закладу з надання психіатричної допомоги без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікуван-

³¹³ Див., наприклад: Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 431; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. С. 83; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 120; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. С. 58; Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. С. 286; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 350; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 123.

ня можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність»³¹⁴. Таким чином, виходячи з наведених положень, *потерпілою від незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги слід визнавати особу, яка: 1) не страждає на психічний розлад; 2) страждає на психічний розлад, але не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги, тобто її обстеження або лікування можливі не лише в стаціонарних умовах.*

До такого ж за своєю суттю висновку дійшли й деякі інші дослідники. Так, М.І. Хавронюк наголошує: «Не обов'язково, щоб особа була цілком психічно здоровою, тим більше, що межа між окремими психіатричними і неврологічними захворюваннями (скажімо, такими як органічне і епілептичне слабоумство, корсаковський і епілептичний психоз) є надто тонкою. Головне, щоб стан особи не вимагав поміщення її в психіатричний заклад (наприклад, за обставинами справи її обстеження та/або лікування цілком можливі були і не в стаціонарних умовах)»³¹⁵. Коментуючи ст. 151 КК України, Т.В. Варфоломеева підкреслює, що «особа може мати психічні розлади, але вона не потребує лікування в стаціонарних умовах»³¹⁶. В.К. Грищук, Т.М. Луцький, О.Ф. Пасека і М.В. Самарчук, своєю чергою, вказують, що психічно здоровою людиною у цій стат-

³¹⁴ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

³¹⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 92.

³¹⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

ті слід вважати й «людину, яка має певні психічні розлади, однак не потребує поміщення в психіатричний заклад»³¹⁷.

Зауважимо також, що з метою встановлення законності поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги душевнохворих Європейський суд з прав людини (далі – Суд) у справі *Winterwerp v. the Netherlands* встановив т. зв. «метод потрійного тесту» (the triple-test approach)³¹⁸, який був конкретизований ним у справі *Johnson v. the United Kingdom*³¹⁹. Для того, щоб особа могла бути позбавлена свободи: 1) вона повинна бути об'єктивно визнана душевнохворою; 2) психічні відхилення повинні бути такого характеру і такого ступеня, які виправдовують примусове утримання її в психіатричному стаціонарі; 3) законність продовження перебування особи в зазначеному закладі залежить від тривалості психічного захворювання. Цей тест розвинутий в подальшій практиці Суду³²⁰.

На переконання Суду, за винятком невідкладних випадків, особа не може бути позбавлена свободи, якщо не буде достовірно встановлено, що вона є психічнохворою. Наявність чи відсутність у неї психічного захворювання може бути встановлена лише завдяки об'єктивній медичній експертизі. Однак *самої по собі констатації наявності психічного захворювання недостатньо: розлад психіки повинен мати такий ха-*

³¹⁷ Грищук В.К., Луцький Т.М., Пасєка О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи: навч. посібник у схемах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 54.

³¹⁸ Решение Европейского суда по правам человека по делу Винтерверп (*Winterwerp*) против Нидерландов от 24 октября 1979 г. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_155

³¹⁹ *Johnson v. the United Kingdom* (1997) / Global Health and Human Rights Database. URL: <https://www.globalhealthrights.org/health-topics/health-care-and-health-services/johnson-v-united-kingdom-3/>

³²⁰ Див. докладно: Гудима Д. Обмеження прав психічнохворих у практиці Європейського суду з прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників ювілейного X Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12-13 грудня 2014 року): у 2-х частинах.* Львів, 2015. Частина I. С. 173–200; Гудима Д. Практика Європейського суду з прав людини щодо госпіталізації психічнохворих: уроки для України. *Право України.* 2015. № 10. С. 87–96.

рактер або такий ступінь, який би виправдовував обов'язкове позбавлення свободи; правомірність же подальшого утримання в закладі з надання психіатричної допомоги залежить від того, чи зберігається в особи відповідний психічний розлад. При цьому Суд визнав неможливість дати точне визначення поняття «психічнохворі», оскільки психіатрія є галуззю, що постійно розвивається як у медичному, так і в соціальному плані³²¹. В рішенні у справі *Rakevich v. Russia*³²² Суд, однак, підкреслив, що цей факт не означає, що хтось може бути затриманий лише тому, що його погляди чи поведінка відрізняються від встановлених у певному суспільстві норм³²³.

У той же час не можемо не звернути увагу на те, що у ч. 1 ст. 151 КК України законодавець не робить жодних відповідних уточнень, а лише вказує на те, що кримінальна відповідальність настає у разі, якщо в заклад з надання психіатричної допомоги поміщається особа, яка є завідомо психічно здоровою.

Розглядаючи питання про потерпілого від незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, доцільно звернути увагу на позицію російського законодавця, який у ст. 128 КК передбачив відповідальність за незаконну госпіталізацію до медичної організації, що надає психіатричну допомогу в стаціонарних умовах. У диспозиції ч. 1 цієї статті не сказано, що особа, яку незаконно госпіталізують до психіатричного стаціонару, повинна бути психічно здоровою (диспозиція ч. 1 ст. 128 КК РФ дослівно повторює назву вка-

³²¹ Решение Европейского суда по правам человека по делу Винтерверп (Winterwerp) против Нидерландов от 24 октября 1979 г. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_155

³²² Решение Европейского суда по правам человека по делу Rakevich v. Russia (Ракевич против России) от 28 октября 2003 г. / Stichting Justice Initiative. URL: <https://www.srji.org/resources/search/30/>

³²³ Див. докладніше: Гудима Д. Обмеження прав психічнохворих у практиці Європейського суду з прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників ювілейного X Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12-13 грудня 2014 року): у 2-х частинах.* Львів, 2015. Частина I. С. 174, 175 та ін.

заної статті – «Незаконна госпіталізація особи до медичної організації, що надає психіатричну допомогу в стаціонарних умовах»). Така позиція російського законодавця отримала схвальні відгуки науковців. Так, А.В. Наумов зазначає: «Стаття 128 КК РФ розширює та посилює кримінально-правові гарантії охорони свободи людини і пов'язує кримінально-правову заборону не тільки з поміщенням в психіатричний лікувальний заклад психічно здорової людини, але й з незаконним поміщенням туди будь-якої особи, оскільки незаконним воно може бути і для деяких категорій психічно хворих»³²⁴. Насправді ж для з'ясування змісту розглядуваного діяння доводиться звертатися до спеціального закону, який регулює питання надання психіатричної допомоги, оскільки сама по собі вказівка в кримінальному законі на незаконність госпіталізації особи до відповідного закладу не дозволяє однозначно сказати про те, яка ж госпіталізація буде незаконною.

В КК України ситуація інша: текст диспозиції ч. 1 ст. 151 КК не повторює назву вказаної статті («Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги»). Шляхом тлумачення розглядуваної норми можемо зробити висновок, що під незаконним поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги на увазі мається поміщення до вказаного закладу завідомо психічно здорової особи.

Вказівка вітчизняного законодавця на те, що кримінальна відповідальність настає за поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги *завідомо* психічно здорової особи, тобто особи, яка для суб'єкта відповідного діяння є явно, очевидно психічно здоровою, має важливе значення. Однак *серйозною прогалиною, на наше переконання, є відсутність в аналізованій статті вказівки на караність незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги осіб, які страждають на психічний розлад, але не потребують госпіталізації до такого закладу*. Тому вважаємо за доцільне доповнити диспозицію ч. 1

³²⁴ Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть. Москва: Юрид. лит., 2004. С. 118.

ст. 151 КК України вказівкою на те, що потерпілим від цього злочину є не лише завідомо психічно здорова особа, а й психічно хвора особа, яка не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги. Це дозволить привести у відповідність дану норму до положень Закону України «Про психіатричну допомогу», а також усуне її різночитання представниками юридичної науки та практики.

2.2. Об'єктивна сторона незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги

Переходячи до аналізу об'єктивної сторони розглядуваного злочину, насамперед необхідно нагадати особливості надання психіатричної допомоги особам, які страждають на психічні розлади.

Цивільний кодекс України (ч. 6 ст. 284) передбачає, що надання фізичній особі психіатричної допомоги здійснюється відповідно до закону³²⁵. Цим законом є передусім Закон України «Про психіатричну допомогу» (далі – Закон) від 22 лютого 2000 р.³²⁶, яким врегульовано підстави та порядок госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги осіб, що страждають на психічні розлади. Згідно з ч. 1 ст. 13 Закону особа, яка досягла 14 років, госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги добровільно – на її прохання або за її усвідомленою письмовою згодою. Особа віком до 14 років (малолітня особа) госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги на прохання або за письмовою згодою її батьків чи іншого законного представника. У разі незгоди одного з батьків або за відсутності батьків госпіталізація особи віком до 14 років (малолітньої особи) до закладу з на-

³²⁵ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

³²⁶ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

дання психіатричної допомоги проводиться за рішенням (згодою) органу опіки та піклування, яке ухвалюється не пізніше 24 годин з моменту звернення іншого законного представника зазначеної особи до цього органу і може бути оскаржено відповідно до закону, у тому числі до суду. Особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги добровільно – на її прохання або за її усвідомленою письмовою згодою. Законний представник особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, сповіщає орган опіки та піклування за місцем проживання підопічного про згоду його підопічного на госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги не пізніше дня, наступного за днем надання такої згоди. Особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, яка за станом свого здоров'я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду, госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги за рішенням (згодою) органу опіки та піклування, яке ухвалюється не пізніше 24 годин з моменту звернення до цього органу законного представника зазначеної особи і може бути оскаржено відповідно до закону, у тому числі до суду. Згода на госпіталізацію фіксується в медичній документації за підписом особи або її законного представника та лікаря-психіатра. Госпіталізація особи у вказаних випадках здійснюється за рішенням лікаря-психіатра³²⁷.

Крім того, Закон передбачає можливість госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. В примусовому порядку, зокрема, може бути госпіталізована до вказаного закладу особа у випадках проведення експертизи стану психічного здоров'я особи або застосування до особи, яка страждає на психічний розлад і вчинила суспільно небезпечне діяння, примусового заходу медичного характеру (ч. 3 ст. 13). Так, відповідно до ст. 93 КК України, примусові заходи медичного характеру можуть бути застосо-

³²⁷ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

вані судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини; 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання. Крім того, ст. 14 Закону передбачає, що особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до закладу з надання психіатричної допомоги без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: 1) вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих або 2) неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність³²⁸.

Законом передбачена також процедура госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Так, відповідно до його ст. 16, особа, яку було госпіталізовано до такого закладу за рішенням лікаря-психіатра на підставах, передбачених ст. 14 Закону, підлягає обов'язковому протягом 24 годин з часу госпіталізації огляду комісією лікарів-психіатрів закладу з надання психіатричної допомоги для прийняття рішення про доцільність її госпіталізації. У разі, якщо госпіталізація визнається недоцільною і особа не висловлює бажання залишитися в закладі з надання психіатричної допомоги, вона підлягає негайній виписці. У тих випадках, коли госпіталізація особи до вказаного закладу в примусовому порядку визнається доцільною, представник закладу з надання психіатричної допомоги, в якому перебуває особа, протягом 24 годин з часу госпіталізації направляє до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про госпіталізацію особи до вказаного закладу в примусовому порядку на підставах, передбачених ст. 14 цього Закону, а та-

³²⁸ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

кож висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність такої госпіталізації. До винесення судом рішення лікування особи може проводитися за рішенням лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів). Закон (ч. 5 ст. 16) зобов'язує керівника закладу з надання психіатричної допомоги негайно повідомити про госпіталізацію особи до вказаного закладу в примусовому порядку членів її сім'ї, інших родичів або її законного представника. У разі відсутності відомостей про наявність членів сім'ї, інших родичів або законного представника в особи, яку госпіталізовано, а також про їх місце проживання повідомляються органи Національної поліції за місцем проживання цієї особи³²⁹.

У ст. 15 Закону вказано, що особа віком до 14 років (малолітня особа), госпіталізована до закладу з надання психіатричної допомоги на прохання або за письмовою згодою її батьків чи іншого законного представника або за рішенням органу опіки та піклування, та особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, госпіталізована до закладу з надання психіатричної допомоги за рішенням органу опіки та піклування, підлягають обов'язковому протягом 48 годин з часу госпіталізації огляду комісією лікарів-психіатрів (за участю дитячого лікаря-психіатра для малолітньої особи) закладу з надання психіатричної допомоги для прийняття рішення щодо необхідності подальшого перебування цих осіб у закладі з надання психіатричної допомоги та надання їм стаціонарної психіатричної допомоги. При подальшому перебуванні в закладі з надання психіатричної допомоги вказані особи підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів (за участю дитячого лікаря-психіатра для малолітньої особи) не менше одного разу на місяць для вирішення питання про необхідність продовження чи припинення надання їм стаціонарної психіатричної допомоги³³⁰.

³²⁹ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

³³⁰ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

У Законі (ст. 17) також підкреслюється, що перебування особи в закладі з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку може здійснюватися лише протягом часу наявності підстав, за якими було проведено госпіталізацію. Особа, яку було госпіталізовано до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, повинна оглядатися комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на місяць з часу госпіталізації з метою встановлення наявності підстав для продовження чи припинення такої госпіталізації. У разі необхідності продовження госпіталізації в примусовому порядку понад 6 місяців представник закладу з надання психіатричної допомоги повинен направити до суду за місцем знаходження вказаного закладу заяву про продовження такої госпіталізації. До заяви, в якій повинні бути викладені підстави госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження такої госпіталізації. В подальшому продовження госпіталізації особи в закладі з надання психіатричної допомоги проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців³³¹.

Предбачені в Законі підстави та процедура госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку спрямовані на те, щоб до такого закладу не поміщались особи, які цього не потребують. Порушення законодавчих вимог, що стосуються підстав та порядку госпіталізації, в результаті чого в закладі з надання психіатричної допомоги не за своєю волею опиняється особа, яка такої госпіталізації не потребує, означає її незаконність, що має тягнути за собою кримінальну відповідальність за ст. 151 КК України. У цьому зв'язку варто погодитись з Ю.М. Аргуною, яка розрізняє кримінально каране незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги та незаконне поміщення до такого закладу

³³¹ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

у широкому сенсі. Не будь-яку «незаконну» госпіталізацію, на її справедливе переконання, слід розцінювати як злочинне діяння. Наприклад, якщо особа поміщена до закладу з надання психіатричної допомоги з порушенням встановленого Законом порядку, але за її усвідомленою³³² і добровільною згодою, скажімо, для проведення спеціальних чи лабораторних досліджень, то це є порушенням Закону, однак воно не тягне за собою кримінальної відповідальності за розглядувану статтею, оскільки не посягає на права та законні інтереси цієї особи, яка в будь-який момент може покинути заклад з надання психіатричної допомоги³³³.

³³² Зауважимо, що відповідно до Принципів захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги, прийнятих резолюцією 46/119 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1991 р., усвідомлена згода – це згода, отримувана вільно, без погроз чи невинного примушування після належного надання пацієнту у формі і зрозумілою йому мовою достатньої і ясної інформації про: а) попередній діагноз; б) цілі, методи, ймовірну тривалість та очікувані результати пропонованого лікування; с) альтернативні методи лікування, включаючи менш інвазивні; д) можливі больові відчуття та відчуття дискомфорту, можливий ризик та побічні ефекти пропонованого лікування. У Принципах також вказано, що під час процедури надання згоди пацієнт може вимагати присутності будь-якої особи або осіб за своїм вибором. Пацієнта не можна просити чи спонукати відмовитися від права на усвідомлену згоду. Якщо пацієнт висловлює бажання відмовитися від цього права, то йому має бути роз'яснено, що лікування не може проводитися без його усвідомленої згоди (Принцип 11 «Згода на лікування») (Принципы защиты психически больных лиц и улучшения психиатрической помощи. Приняты резолюцией 46/119 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1991 г. / Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/mental_health_care.shtml).

³³³ Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Независимый психиатрический журнал*. 2011. № 4. URL: <http://npar.ru/journal/2011/4/06-argunova.htm>. Див. також: Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 113; Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. С. 153; Халугина И.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево: Редакционно-издательский отдел МГОГИ, 2012. С. 180.

У розглядуваному вище контексті необхідно зауважити, що немає підстав для кваліфікації за ст. 151 КК України у разі, якщо госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги пов'язана, для прикладу, з бажанням особи ухилитися від призову на строкову військову службу чи прагненням уникнути кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин (виключати того, що знайдуться особи, котрі віддадуть перевагу визнанню їх неосудними з наступним застосуванням до них примусових заходів медичного характеру, думаємо, не варто; в умовах корумпованої медицини та судової системи це, вочевидь, цілком можливо³³⁴). Хоча таку госпіталізацію й слід визнавати незаконною, однак добровільна згода дієздатної особи на поміщення її до закладу з надання психіатричної допомоги виключає посягання на її свободу, честь та гідність, що свідчить про відсутність об'єкта розглядуваного злочину³³⁵ (утім, це не виключає складу іншого, зокрема корупційного, злочину). Разом з тим згода, надана особою під впливом фізичного насильства, погроз³³⁶ чи умовлянь на підставі завідо-

³³⁴ На поширеність випадків «купівлі діагнозів злочинцями з метою уникнути тривалого строку тюремного ув'язнення» вказує Роберт ван Ворен. Дослідник зазначає: «Система була достатньо простою. Злочинець під час досудового розслідування намагався зробити так, щоб пройти судово-психіатричну експертизу, яка визнала б його неосудним [тут, зрозуміло, автор дещо спрощує – А.А.] за відповідну плату. В результаті “замовник” опинявся в судово-психіатричному закладі, де швидко одужував і через рік-півтора комісія приходила до висновку, що він вилікувався. <...> Ціна залежала від серйозності злочину та “бажаного” строку перебування в спеціалізованому закладі. Плата могла бути достатньо високою, як відомо з конфіденційних джерел, іноді до ста тисяч доларів» (Ван Ворен Р. О диссидентах і безуми: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 261).

³³⁵ У зв'язку з цим не можемо погодитись з А.О. Байдою та І.С. Комасюк, які серед найпоширеніших мотивів поміщення завідомо психічно здорових осіб до закладів з надання психіатричної допомоги називають прагнення ухилитися від відбування покарання за вчинений злочин (Байда А.О., Комасюк І.С. Питання кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 81. С. 5).

³³⁶ А.С. Прокопенко з цього приводу зазначає: «В прийомних відділеннях психіатричних лікарень на осіб, котрі поступають через невідкладні покази, чиниться тиск (погрози, залякування) з тим, аби вони надали згоду на госпіталізацію, щоб позбавити лікарів від судової процедури» (Прокопенко А.С. Безумная пси-

мо неправдивого діагнозу, на наш погляд, утворює склад даного злочину.

Необхідно вкотре нагадати про певну невідповідність, яка має місце між назвою ст. 151 КК України та диспозицією ч. 1 цієї статті. Елементарне тлумачення даної норми приводить до висновку, що під незаконним поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги вітчизняний законодавець розуміє поміщення до вказаного закладу завідомо психічно здорової особи. Цей момент, на наш погляд, має важливе значення, оскільки незаконність поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в розумінні кримінального законодавства не повною мірою відповідає наведеним вище положенням Закону України «Про психіатричну допомогу».

Вище зазначалося, що незаконним поміщенням до закладу з надання психіатричної допомоги слід визнавати порушення законодавчих вимог, що стосуються підстав та порядку госпіталізації, в результаті чого у вказаному закладі опиняється не за своєю волею особа, яка такої госпіталізації не потребує. Так, наприклад, відсутні підстави для госпіталізації в примусовому порядку, якщо особа завідомо для лікаря-психіатра страждає на психічний розлад, однак не вчиняє і не виявляє реальних намірів вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї або оточуючих, а також спроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність. Відсутні підстави для такої госпіталізації і в разі, якщо особа хоч і є завідомо для лікаря-психіатра психічно нездоровою, однак не потребує надання їй стаціонарної психіатричної допомоги. Разом з тим необхідно ще раз підкреслити, що текст диспозиції ч. 1 ст. 151 КК України не дає змогу зробити такий однозначний висновок; буквальне тлумачення вказаної норми дозволяє стверджувати, що мова у ній йде лише про кримінально-правову заборону поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психіч-

но здорової особи, тобто такої особи, яка для лікаря-психіатра була явно психічно здоровою. *Розуміння незаконності поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги лише як поміщення туди завідомо психічно здорової особи не тільки не повною мірою відповідає наведеним вище положенням Закону, а й серйозно ускладнює застосування розглядуваної норми на практиці, необґрунтовано звужує межі її застосування.* Вважаємо, що у ч. 1 ст. 151 КК України правильніше було б передбачити, що відповідальність настає за *незаконне поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги.* З'ясування ж сутності цієї незаконності спонукатиме правозастосувача звертатися до тексту закону, який передбачає підстави та порядок госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги осіб, що страждають на психічні розлади, тобто передусім до Закону України «Про психіатричну допомогу». Йдеться, таким чином, про конструювання бланкетної диспозиції. Нагадаємо, що подібним шляхом пішли законодавці окремих держав (Вірменії, Грузії, Киргизстану, Казахстану, Латвії, Росії).

Потрібно звернути увагу також на те, що в ст. 151 КК України йдеться про *поміщення* в заклад з надання психіатричної допомоги, тоді як в Законі України «Про психіатричну допомогу» вживається інше формулювання – *«госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги»*. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «госпіталізувати» пояснюється так: «поміщати хворого в лікарню, в госпіталь для лікування»³³⁷. На наш погляд, при формулюванні назви ст. 151, а також диспозиції її ч. 1, необхідно використовувати термінологію, яка вживається у вказаному Законі і яка точніше відображає суть розглядуваного діяння.

У кримінально-правовій літературі визнається, що розглядуваний злочин є закінченим з моменту незаконного поміщення особи в стаціонарний заклад з надання психіатричної

³³⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 256.

допомоги. Водночас питання про конструкцію даного складу злочину трактується по-різному. На думку переважної більшості дослідників, склад розглядуваного злочину формальний³³⁸. Іншою є точка зору С.Д. Шапченка³³⁹ та І.М. Тяжкової³⁴⁰, на переконання яких цей склад злочину слід відносити до типу матеріальних. Так, на думку С.Д. Шапченка, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 151 КК України, включає: а) діяння; б) наслідок; в) причинний зв'язок між діянням і наслідком; г) місце вчинення злочину. Фактичне перебування психічно здорової особи в закладі з надання психіатричної допомоги, на переконання С.Д. Шапченка, слід вважати наслідком прийняття лікарем-психіатром (одноособово чи в складі комісії лікарів-психіатрів) рішення про незаконну госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги. У тих випадках, коли прийняті рішення не привели до фактичного перебування психічно здорової особи в закладі з надання психіатричної допомоги, такі рішення

³³⁸ Див., зокрема: Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 114; Джинджолия Р.С. Унификация оценочных признаков при квалификации преступлений против личности: монография / под ред. проф. А.А. Магомедова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. С. 94; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 121; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Дзужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 92; Кримінальне право України: навч.-метод. посіб. / за ред. В.О. Тулякова. Одеса: Фенікс, 2011. С. 115; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. С. 58; Энциклопедия уголовного права. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина – СПб ГКА, 2010. С. 86.

³³⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 285; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 623.

³⁴⁰ Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 52–53.

необхідно розглядати як закінчений замах на злочин³⁴¹. Варто зазначити, що відповідну позицію С.Д. Шапченко зайняв ще у 1999 р. У підручнику з Особливої частини кримінального права, підготовленому науковцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вчений зазначав, що розглядуване діяння (у КК 1960 р., який діяв на той час, відповідальність за нього була передбачена ст. 123-2) за своїм змістом полягає в прийнятті незаконного рішення про примусове направлення психічно здорової особи до психіатричної лікарні або ж про її примусове подальше у ній тримання, тоді як фактичне перебування психічно здорової людини в психіатричній лікарні є наслідком зазначених вище рішень. Таким чином, на переконання С.Д. Шапченка, початок такого перебування є тим моментом, з якого незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги слід визнавати закінченим злочином³⁴².

І.М. Тяжкова також висловила сумнів з приводу правильності віднесення розглядуваного складу злочину до типу формальних. На її думку, фактичне поміщення особи в психіатричний стаціонар є наслідком цього злочину, а не змістом діяння. Цим наслідком є позбавлення людини свободи – невід’ємного особистого блага, проголошеного Конституцією, і поміщення її в умови, що заподіюють їй моральної й фізичної шкоди, наприклад, у разі введення в організм не викликаних необхідністю психотропних засобів³⁴³. Авторка запитує: «При вчиненні викрадень втрата потерпілим хоча б частини майна визнається наслідком цього діяння, чому ж реальне позбав-

³⁴¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 285; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 623.

³⁴² Кримінальне право України: Особлива частина: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та інші; за ред. П.С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. С. 275.

³⁴³ Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 52.

лення свободи людини (цінніше благо) є не наслідком, а лише дією?»³⁴⁴.

На наш погляд, більш переконливою є точка зору, згідно з якою у розглядуваному випадку має місце формальний, а не матеріальний склад³⁴⁵. Навряд чи законодавець, формулюючи диспозицію ч. 1 ст. 151 КК України, переслідував мету вказати на позбавлення свободи як на наслідок, а не як на діяння. Інша справа, що діяння і наслідок тут фактично збігаються у часі.

Питання про те, з якого конкретно моменту можна вважати, що особу незаконно поміщено до закладу з надання психіатричної допомоги, в кримінально-правовій літературі також є дискусійним³⁴⁶. Науковцями з цього приводу висловлювались різні точки зору: 1) з моменту, коли вживаються заходи для доставки особи до закладу з надання психіатричної допомоги (наприклад, лікар-психіатр виписує направлення на госпіталізацію, санітари застосовують до особи фізичне насильство, аби доставити її до вказаного закладу, тощо); 2) з моменту, коли потерпілий буде оформлений в стаціонарному закладі з надання психіатричної допомоги як пацієнт цього закладу; 3) з моменту прийняття рішення комісією лікарів-психіатрів про обґрунтованість госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги; 4) з моменту доставки (прибуття) особи до закладу з надання психіатричної допомоги; 5) з моменту перешкоджання особі покинути вказаний заклад³⁴⁷.

³⁴⁴ Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 53.

³⁴⁵ Раніше авторів більш переконливою видавалась протилежна точка зору (Андрюшко А.В. Об'єктивна сторона незаконного поміщення в психіатричний заклад. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 4 (II). С. 131).

³⁴⁶ Зауважимо, однак, що більшість дослідників обходить дане питання увагою.

³⁴⁷ Див., зокрема: Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 114; Зайдиева Д.Я. Уголовно-правовая охрана личной свободы человека: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. С. 83; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124; Курс российского уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва: Спарк, 2002. С. 209;

На наш погляд, варто погодитись з дослідниками, які вважають, що поміщенням до закладу з надання психіатричної допомоги необхідно вважати момент закінчення оформлення документів в його приймальному відділенні, у яких особа фігурує як пацієнт цього закладу³⁴⁸. Заходи для доставки особи до закладу з надання психіатричної допомоги (наприклад, з метою незаконного поміщення до вказаного закладу до особи застосовують фізичне насильство, але їй вдається вирватись і уникнути незаконної госпіталізації) або ж доставку її до такого закладу для подальшого оформлення госпіталізації необхідно розцінювати як замах на незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги.

Точка зору О.Є. Амосова, згідно з якою цей злочин необхідно визнавати закінченим з моменту перешкоджання особі покинути заклад з надання психіатричної допомоги³⁴⁹, на нашу думку, не є достатньо переконливою. Підкреслимо, що законодавець встановлює кримінальну відповідальність за незаконне поміщення (госпіталізацію) особи саме до закладу

Марахтанова Е.А. Преступления против свободы личности: вопросы законодательной регламентации и квалификации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Самара, 2006. С. 204–205; Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. С. 150, 153; Тасаков С.В. Нравственные основы норм уголовного права о преступлениях против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. С. 190; Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 52; Энциклопедия уголовного права. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург, 2010. С. 101–102.

³⁴⁸ Евстифеева Е.В. Проблемы применения уголовной ответственности за незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 6 (101). С. 166; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124; Тасаков С.В. Нравственные основы норм уголовного права о преступлениях против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. С. 190; Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 52.

³⁴⁹ Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 114–115.

з надання психіатричної допомоги, що, на наше переконання, передбачає оформлення потерпілого як психічно хворого, такого, що потребує стаціонарної психіатричної допомоги. Крім того, зауважимо, що перешкоджання особі покинути стаціонарний заклад з надання психіатричної допомоги прямо пов'язане з її статусом пацієнта відповідного закладу, який вона отримує в результаті закінчення оформлення документів в його приймальному покої, оскільки перебування особи у закладі з надання психіатричної допомоги пов'язане з його режимом, зокрема із заборонаю покидати стаціонар без належних підстав. Вважаємо, має рацію Я.Г. Лизогуб, який зазначає, що випадки незаконного поміщення потерпілого до закладу з надання психіатричної допомоги без оформлення документів на нього як на психічно хворого мають розцінюватись як незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК), а застосування щодо такого потерпілого медичних чи інших препаратів має додатково кваліфікуватись за статтями КК України про відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи³⁵⁰.

Так само недостатньо обґрунтованою видається точка зору, згідно з якою розглядуване діяння є закінченим з моменту прийняття рішення комісією лікарів-психіатрів про обґрунтованість госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги³⁵¹. Вище зазначалося, що у разі госпіталізації особи за рішенням лікаря-психіатра до вказаного закладу в примусовому порядку, до проведення обов'язкового протягом 24 годин з часу госпіталізації огляду її комісією лікарів-психіатрів для прийняття рішення про доцільність подальшої госпіталізації, ця особа вже є госпіталізованою і протягом цього часу за рішенням лікаря-психіатра може проводитися її лікування (ст. 16 Закону України «Про психіатричну допомогу»).

³⁵⁰ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124.

³⁵¹ Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. С. 153.

На думку одних дослідників, розглядуваний злочин є триваючим³⁵². Так, В.І. Зубкова зазначає, що цей «злочин вважається закінченим з моменту поміщення людини до психіатричного стаціонару і триває доти, доки психічно здорова людина не буде звідти звільнена»³⁵³. На думку К.О. Марахтанової, розглядуване діяння триває до моменту звільнення особи, незаконно поміщеної в психіатричний стаціонар, або до моменту явки з повинною винної особи³⁵⁴. Іншу точку зору відстоює І.М. Тяжкова, на переконання якої «триваючий злочин – це, головним чином, певна поведінка винної особи, а не становище потерпілого. В розглядуваному ж злочині суб'єкт, здійснивши незаконне поміщення особи в психіатричний стаціонар, може бути навіть не в курсі подальшої долі потерпілого»³⁵⁵. Подібні аргументи наводить Д.М. Молчанов, який зазначає, що розглядуване діяння не можна відносити до триваючих злочинів, оскільки, якщо, наприклад, у разі викрадення людини або захоплення заручника злочинець повністю контролює можливість утримування потерпілого, то при незаконному поміщенні в психіатричний стаціонар такої можливості може і не бути, адже потерпілий перебуває в державній установі³⁵⁶. На переконання дослідника, небезпека цього посягання ви-

³⁵² І.О. Зінченко та В.І. Тютюгін визначають триваючий злочин як «вид простого (чи ускладненого) одиничного злочину, який характеризується безперервним здійсненням складу закінченого злочину шляхом тривалого умисного невиконання обов'язків, покладених на особу кримінальним законом (бездіяльність) або шляхом тривалого умисного порушення встановленої законом заборони (дія)» (Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. С. 66).

³⁵³ Зубкова В.І. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. Москва: Норма, 2005. С. 210.

³⁵⁴ Марахтанова Е.А. Преступления против свободы личности: вопросы законодательной регламентации и квалификации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Самара, 2006. С. 205.

³⁵⁵ Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 53.

³⁵⁶ Зауважимо, що в ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» зазначено, що заклад з надання психіатричної допомоги може бути будь-якої форми власності.

значається самим фактом вчинення незаконних дій стосовно потерпілого, незалежно від того, що можливість впливати на подальше його тримання в психіатричному стаціонарі у винного або обмежена, або відсутня³⁵⁷. Насамперед варто погодитись з тим, що триваючий злочин – це поведінка винного, а не становище потерпілого³⁵⁸, хоча, на наш погляд, певною мірою це взаємопов'язані речі. Крім того, саме по собі незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги дійсно є одноразовою дією, яка, однак, спрямована на те, що потерпілий певний час перебуватиме у зазначеному закладі³⁵⁹. У цьому зв'язку варто погодитись з О.В. Ободовським, який зазначає, що поміщення завідомо психічно здорової особи у заклад з надання психіатричної допомоги (як одноразова дія) не є самоціллю для винного, що прагне таким чином позбавити потерпілого свободи. Тобто поміщення особи до вказаного закладу є першим кроком до означеної мети. Вчиняючи цей злочин, винний апріорі розраховує на те, що особу триматимуть там протягом певного часу³⁶⁰. З іншого ж боку, той факт, що у ст. 151 КК України законодавець вказує лише на *поміщення* завідомо психічно здорової особи до закладу з надання психіатричної допомоги, але не згадує про *тримання* її у ньому, є явним недоліком, про що докладніше йтиметься

³⁵⁷ Молчанов Д.М. Длѣщиеся преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости. *Lex Russica (Научные труды МГЮА)*. 2011. № 4. С. 743.

³⁵⁸ Бурдін В.М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 120; Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Одиночні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. С. 57, 66; Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. С. 126.

³⁵⁹ І.О. Зінченко та В.І. Тютюгін вказують, що «залежно від особливостей злочинної діяльності та моменту її припинення (присічення) в конкретній ситуації один і той самий злочин іноді може набувати триваючого характеру, а іноді залишатися одним простим актом поведінки винного, так би мовити, відбутися як одноактний злочин» (Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Одиночні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. С. 60).

³⁶⁰ Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. С. 126.

нижче. Навряд чи можна погодитись і з тим, що винний може бути й не в курсі про подальшу долю потерпілого. Зважаючи на те, що суб'єктом розглядуваного злочину є лікар-психіатр, який прийняв рішення про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги, складно уявити, що він не поінформований про те, що ця особа продовжує перебувати у вказаному закладі, на що й спрямований його умисел.

Вважаємо, що розглядуваний злочин триває в часі доти, доки «злочинний стан», в якому перебуває винний, скінчиться всупереч його волі (наприклад, лікар-психіатр, який прийняв незаконне рішення про госпіталізацію особи, затриманий правоохоронними органами, а потерпіла особа звільнена з такого закладу) або ж за волею особи, яка перебувала в зазначеному стані (приміром, явка такого лікаря-психіатра з повинною).

У аналізованому контексті необхідно зупинитися на дискусії з приводу того, чи охоплює стаття про відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги випадки незаконного утримання (продовження перебування) особи в такому закладі після того, як відпали підстави для її подальшого перебування в ньому (наприклад, після одужання особи). Поширення відповідної статті на такі випадки визнають, зокрема, І.А. Вартилицька³⁶¹, М.І. Коржанський³⁶², А.С. Політова³⁶³, Є.Л. Стрельцов³⁶⁴ та інші науковці. Пояснюючи

³⁶¹ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 116, 117; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 350, 351.

³⁶² Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. С. 175; Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива. Курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. С. 103.

³⁶³ Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. С. 9.

³⁶⁴ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одісей, 2012. С. 286.

свою позицію, І.А. Вартилицька зазначає, що тримання в закладі з надання психіатричної допомоги особи, поміщеної до нього на законних підставах, якщо особа не потребує подальшої госпіталізації і підлягає обов'язковій виписці (наприклад, шляхом незаконного подовження тримання, незаконної відмови у такій виписці тощо), утворює склад цього злочину, оскільки в таких випадках особа також проти її волі утримується в зазначеному закладі, якщо відпали передбачені законодавством для цього підстави³⁶⁵. Своєю чергою, Т.М. Устінова, підтримуючи точку зору авторів, які вважають, що як незаконне поміщення в психіатричний стаціонар слід розглядати і такі випадки, коли у ньому утримується особа, що вилікувалася, підкреслює, що «в цьому випадку висновок про необхідність продовження лікування є формальною підставою для наступного тримання особи в лікувальному закладі, але фактично означає її незаконне поміщення (з цього моменту) в стаціонар»³⁶⁶.

Міркування І.А. Вартилицької та Т.М. Устінової загалом є логічними, однак при буквальному тлумаченні диспозиції ч. 1 ст. 151 КК України однозначного висновку про те, що ця норма охоплює випадки незаконного утримання (продовження перебування) особи в закладі з надання психіатричної допомоги після того, як відпали підстави для її подальшого перебування в ньому, зробити не можна. *Указаній диспозиції мова йде не про незаконне поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги чи утримання її в ньому, а лише про перше з них.* Слово «поміщати» означає «надавати місце чому-небудь, розташовувати, розміщувати щось де-небудь; надавати приміщення кому-небудь для проживання; поселяти; улаштовувати кого-не-

³⁶⁵ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 117; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351.

³⁶⁶ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТР-АКТ»: ИНФРА-М, 2008. С. 102–103.

будь у якусь установу, заклад»³⁶⁷, тоді як зміст слова «утримувати» мовознавці тлумачать як «перешкоджати чиемусь рухові, уповільнювати, гальмувати просування кого-, чого-небудь або зупиняти зовсім; просити або змушувати кого-небудь залишатися де-небудь; не відпускати»³⁶⁸. З огляду на це в кримінально-правовій літературі домінує обґрунтована, на наш погляд, точка зору, згідно з якою розглядувана стаття передбачає відповідальність не за утримання особи в закладі з надання психіатричної допомоги, а лише за поміщення (госпіталізацію) її туди. Вказану позицію займають, зокрема, Ю.М. Аргунова³⁶⁹, Т.В. Варфоломеева³⁷⁰, С.Ф. Денисов і Г.О. Зубов³⁷¹, В.О. Корнієнко³⁷², Я.Г. Лизогуб³⁷³, В.М. Підгородинський³⁷⁴, В.І. Терентьев³⁷⁵, М.І. Хавронюк^{376 377} та інші дослідники.

³⁶⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1042.

³⁶⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1521.

³⁶⁹ Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Независимый психиатрический журнал*. 2011. № 4. URL: <http://npar.ru/journal/2011/4/06-argunova.htm>

³⁷⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрюшка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

³⁷¹ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 115.

³⁷² Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. С. 58.

³⁷³ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 123.

³⁷⁴ Кримінальне право України: навч.-метод. посіб. / за ред. В.О. Тулякова. Одеса: Фенікс, 2011. С. 115.

³⁷⁵ Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Николаев: Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2007. С. 97.

³⁷⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455.

³⁷⁷ Щоправда, в підручнику з Особливої частини кримінального права України вчений висловив іншу точку зору: «Злочин є закінченим з моменту поміщення особи у психіатричний заклад або продовження утримання у ньому особи, яка завідомо для винного виликувалась» (Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 92).

У розглядуваному контексті необхідно зазначити, що Європейський суд з прав людини виходить з того, що законність продовження примусової госпіталізації особи залежить виключно від збереження у неї психічного розладу. Причому держава повноважна здійснювати утримання хворого у закладі з надання психіатричної допомоги лише протягом строку загострення такого розладу та не може продовжувати курс лікування після того, як загострення минуло, і в особі немає виражених ознак психічних відхилень³⁷⁸.

На наш погляд, було б правильно, якби законодавець змінив назву статті 151 КК України, а також диспозицію її ч. 1, вказавши, що кримінально караною є не лише незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, а й незаконне утримання її в такому закладі. Вважаємо, що зазначені зміни дозволять привести у відповідність у цій частині текст кримінального закону до наведених вище положень Закону України «Про психіатричну допомогу», сприятимуть ефективнішій кримінально-правовій протидії розглядуваним посяганням. Нагадаємо, що на незаконне утримання особи в закладі з надання психіатричної допомоги, поряд з незаконним її туди поміщенням, прямо вказується, наприклад, в ст. 184 КК Республіки Білорусь, ст. 134 КК Республіки Вірменія, ст. 149 КК Грузії, ст. 127 КК Республіки Казахстан, ст. 133 КК Республіки Таджикистан.

Питання про момент закінчення злочину у формі незаконного утримання особи в закладі з надання психіатричної допомоги, на наш погляд, потрібно вирішувати в контексті наведених вище положень Закону України «Про психіатричну допомогу». Так, моментом закінчення злочину у формі неза-

³⁷⁸ Гудима Д. Обмеження прав психічнохворих у практиці Європейського суду з прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників ювілейного X Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12-13 грудня 2014 р.): у 2-х частинах.* Львів, 2015. Частина I. С. 177.

конного утримання особи, госпіталізованої до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, необхідно вважати або момент відмови в проведенні огляду такої особи комісією лікарів-психіатрів, або момент винесення необґрунтованого висновку комісією лікарів-психіатрів при вирішенні питання про необхідність продовження госпіталізації в примусовому порядку понад 6 місяців (ст. 17).

Варто зупинитись також на питанні про способи незаконного поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги. Професор М.І. Панов слушно підкреслює, що «спосіб вчинення злочину <...> свідчить про якісну своєрідність виконання злочинного діяння, про те, як, яким чином суб'єкт здійснює передбачену кримінальним законом суспільно небезпечну дію (бездіяльність), які прийоми, методи і засоби застосовує для цього. В способі виражаються як фактичні, так і соціальні ознаки злочину, а також особи, що його вчинила»³⁷⁹.

В кримінально-правовій літературі, окрім згадування про оформлення лікарем-психіатром документів, що не відповідають справжньому стану речей (в яких завідомо психічно здорова особа фігурує як така, що страждає на психічний розлад), наводились й інші можливі способи вчинення розгляданого діяння. Так, І.М. Тяжкова вважає, що незаконне поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги може вчинятися шляхом застосування фізичного або психічного насильства, обману тощо³⁸⁰. На насильство та обман як на можливі способи незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги вказують також Ю.М. Аргунова³⁸¹,

³⁷⁹ Панов М.І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / передм. В.П. Тихого. Київ: Ін Юре, 2010. С. 301.

³⁸⁰ Тяжкова І. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 53.

³⁸¹ Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Независимый психиатрический журнал*. 2011. № 4. URL: <http://npar.ru/journal/2011/4/06-argunova.htm>

А.О. Байда³⁸², В.І. Борисов³⁸³, І.А. Вартилицька³⁸⁴, С.Ф. Денисов і Г.О. Зубов³⁸⁵, М.І. Хавронюк³⁸⁶ та інші дослідники. Справді, цілком можливими є ситуації, коли при вчиненні вказаного злочину до особи, яка всупереч її волі госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги і опирається цьому, застосовуватиметься фізичне або психічне насильство (наприклад, побої чи тілесні ушкодження або ж погроза вчинити подібні дії). Насильство може бути застосовано й для отримання від особи згоди на її госпіталізацію до вказаного закладу. Так само можна уявити ситуації, коли під виглядом госпіталізації до звичайної лікарні особу доставляють до закладу з надання психіатричної допомоги чи коли особу навмисно вводять в оману щодо стану її психічного здоров'я, потреби в психіатричному обстеженні або лікуванні в умовах психіатричного стаціонару. Варто також погодитись з дослідниками, які зазначають, що потерпілий може не усвідомлювати факту поміщення його до закладу з надання психіатричної допомоги через застосування до нього медичних, наркотичних чи інших препаратів³⁸⁷. Водночас *поміщення (госпіталіза-*

³⁸² Байда А.О. Незаконне поміщення в психіатричний заклад / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 585.

³⁸³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 120.

³⁸⁴ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 117; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351.

³⁸⁵ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 115.

³⁸⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 92.

³⁸⁷ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10

ція) *завідомо психічно здорової особи до вказаного закладу так чи інакше передбачає створення видимості підстав для такої госпіталізації*. Я.Г. Лизогуб слушно зазначає, що оформлення особи як пацієнта закладу з надання психіатричної допомоги має бути підтверджене відповідними документами про те, що потерпілою є психічно хвора людина³⁸⁸, обстеження або лікування якої можливі лише в стаціонарних умовах. Тому важливими складовими незаконної госпіталізації до вказаного закладу, на наш погляд, слід вважати фальсифікацію історії хвороби та іншої медичної документації. Отримання згоди на госпіталізацію під впливом фізичного насильства чи погроз, як видається, також передбачає складання неправдивих документів (зокрема, письмової згоди на госпіталізацію). У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що спосіб цього злочину суттєво відрізняється від способу незаконного позбавлення волі або викрадення людини, що може слугувати ще одним аргументом на користь виокремлення незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги в самостійний склад злочину. Зважаючи на викладене, зазначимо також, що насильство та обман для кваліфікації розглядуваного злочину обов'язкового значення не мають. Ситуації ж, коли потерпілому (наприклад, для того, аби подолати його опір) під час госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги умисно заподіюються, приміром, середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, утворюють реальну сукупність відповідних злочинів.

На переконання переважної більшості дослідників, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони розглядуваного складу злочину є місце його вчинення – заклад з надання психіатричної допомоги³⁸⁹. Однак у кримінально-правовій лі-

(52). С. 115; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 123.

³⁸⁸ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124.

³⁸⁹ Див., зокрема: Акоев К.Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / науч. ред. и предисл. А.В. Наумова. Ставрополь: Сер-

тературі з цього приводу висловлювались й інші точки зору. Так, на переконання Т.В. Родіонової, вказаний заклад не може визнаватись місцем вчинення цього злочину, оскільки «щодо діяння “поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи” доцільним є використання не питання (*де?*), яке є характеристикою місця вчинення діяння, а питання (*куди?*) – “в психіатричний заклад”. <...> за допомогою словосполучення “в психіатричний заклад” акцентовано лише на векторі спрямованості діяння суб'єкта злочину; у такий спо-

вишкола, 2000. С. 30, 31; Байда А.О. Незаконне поміщення в психіатричний заклад / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 585; Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гізімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 607; Борисов В.І. Злочини проти волі, честі та гідності особи. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (Лекція 6 та 7). Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. С. 7; Бычков С.Н. Уголовно-правовая характеристика незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ). *Актуальные проблемы современной науки. Секция «Право и правоприменение»: сборник материалов международной научно-практической конференции, 8 мая 2015 г.* Тамбов: Изд-во Першина Р.В., 2015. С. 256; Гришук В.К., Луцький Т.М., Пасєка О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи: навч. посібник у схемах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 54; Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 116; Зайдієва Д.Я. Уголовно-правовая охрана личной свободы человека: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. С. 84; Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 123; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. С. 58; Кримінальне право України: навч.-метод. посіб. / за ред. В.О. Тулякова. Одеса: Фенікс, 2011. С. 115; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 120; Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2012. С. 286; Мороз В.Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 132–133; Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. С. 206; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 285; *Энциклопедия уголовного права*. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина – СПб ГКА, 2010. С. 90.

сіб законодавець описує відповідне діяння, що карається за ст. 151 КК України, а не місце його вчинення»³⁹⁰. Застосований Т.В. Родіоною лінгвістичний прийом тлумачення для встановлення наявності чи відсутності місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони конкретного складу злочину за допомогою запитання «де?» хоч і спрацьовує в більшості випадків, однак абсолютизувати його, на наш погляд, не варто. Крім того, видається, що в даному випадку запитання «куди?» не виключає можливість запитання «де?», адже госпіталізація потерпілої від цього злочину особи так чи інакше відбувається *на території* закладу з надання психіатричної допомоги³⁹¹. Заперечення того, що заклад з надання психіатричної допомоги виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони розглядуваного складу злочину, фактично підважує його специфіку, з чим погодитись не можемо. Законодавець чітко вказує на конкретний заклад, у який незаконно поміщається особа; поміщення особи до іншого закладу складу цього злочину не утворює. Водночас варто погодитись з Л.П. Брич, яка вважає, що в даному випадку правильніше говорити не про місце вчинення злочину, а про його обстановку³⁹², адже *визначальними для поняття «заклад з надання психіатричної*

³⁹⁰ Родіонова Т.В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. С. 78–79.

³⁹¹ А.А. Музика та Є.В. Лашук вказують, що «місце вчинення злочину – це та територія, на якій перебував суб'єкт злочину у момент вчинення ним певного суспільно небезпечного діяння» (Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 156).

³⁹² Слушним вважаємо висновок Т.В. Родіонової про те, що «якщо місце вчинення злочину завжди є складовою обстановки, то вказівка на останню у тексті статті Особливої частини КК України буде свідченням наявності місця вчинення злочину. Якщо ж законодавець передбачає у статті лише місце вчинення злочину, то це ще не означає автоматичної наявності обстановки як ознаки об'єктивної сторони складу злочину» (Родіонова Т.В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. С. 75–76). Див. також: Акоев К.Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / науч. ред. и предисл. А.В. Наумова. Ставрополь: Сервисшкола, 2000. С. 23–24.

допомоги» є не просторові, а функціональні характеристики³⁹³. У ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» вказано, що заклад з надання психіатричної допомоги – це психіатричний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги³⁹⁴. У зв'язку з цим має рацію Л.П. Брич, коли зазначає, що «поміщення у психіатричний заклад буде мати місце тоді, коли на особу здійснюється психіатричний вплив»³⁹⁵. На цьому моменті акцентує увагу також М.І. Хавронюк, який вказує, що «поміщення в психіатричний заклад означає поміщення у відповідний стаціонар такого закладу для здійснення обстеження стану психічного здоров'я особи, діагностики, лікування і нагляду за нею³⁹⁶»³⁹⁷. Разом з тим М.І. Хавронюк здійснення відповідних засобів «психіатричного впливу» сформулював, по суті, як мету злочину. Л.П. Брич у зв'язку з цим підкреслює, що оскільки обстановка вчинення злочину є ознакою об'єктивної сторони, то для визнання злочину закінченим завідомо психічно здорова особа має бути поміщена у таку обстановку реально, а не в перспек-

³⁹³ Брич Л. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 52. С. 270; Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 488.

³⁹⁴ Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

³⁹⁵ Брич Л. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 52. С. 270; Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 488.

³⁹⁶ У ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» зазначено, що стаціонарна психіатрична допомога – це психіатрична допомога, що включає в себе обстеження стану психічного здоров'я, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години підряд.

³⁹⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455. Див. також: Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 115.

тиві. Поміщення ж потерпілої особи, скажімо, на горище чи у підвал будівлі закладу з надання психіатричної допомоги повинно оцінюватись залежно від усіх обставин справи або як незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК), або як захоплення заручників (ст. 147 КК)³⁹⁸.

У кримінально-правовій літературі одностайно зазначається, що кримінальна відповідальність настає за незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги стаціонарного типу. Примусове ж освідчування чи лікування особи у лікаря-психіатра в амбулаторних умовах за наявності відповідних підстав може бути кваліфіковане як службове зловживання чи самоправство³⁹⁹.

Виходячи із викладеного вище, назву статті 151 КК України та диспозицію її ч. 1 вважаємо за доцільне викласти у такій редакції:

Стаття 151. Незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги або незаконне утримання в такому закладі особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги

1. Незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги або незаконне утримання в такому закладі особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, – карається...

³⁹⁸ Брич Л. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 52. С. 270; Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 489.

³⁹⁹ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 115; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 455.

2.3. Суб'єкт і суб'єктивна сторона незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги

Питання про суб'єкт незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги у науці кримінального права вирішується неоднозначно. Переважна більшість дослідників визнає, що суб'єкт цього злочину спеціальний. Так, М.І. Хавронюк зазначає, що ним може бути тільки лікар-психіатр, який відповідно до встановленого законодавством України порядку, одноосібно чи у складі комісії, приймає рішення про поміщення особи у заклад з надання психіатричної допомоги⁴⁰⁰. Зазначену позицію поділяють також М.І. Бажанов⁴⁰¹, А.О. Байда⁴⁰², В.І. Борисов⁴⁰³, І.А. Вартилицька⁴⁰⁴, Т.В. Варфоломєєва⁴⁰⁵,

⁴⁰⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 456.

⁴⁰¹ Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2003. С. 79.

⁴⁰² Байда А.О. Незаконне поміщення в психіатричний заклад / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 586.

⁴⁰³ Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гізімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 607; Борисов В.І. Злочини проти волі, честі та гідності особи. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (Лекція 6 та 7). Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. С. 8; Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 121.

⁴⁰⁴ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 117; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351.

⁴⁰⁵ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

С.Ф. Денисов і Г.О. Зубов⁴⁰⁶, М.Й. Коржанський⁴⁰⁷, В.О. Корнієнко⁴⁰⁸, Я.Г. Лизогуб⁴⁰⁹, В.М. Підгородинський⁴¹⁰, Є.Л. Стрельцов⁴¹¹, В.І. Терентьев⁴¹², С.Д. Шапченко⁴¹³ та інші вітчизняні науковці. Іншу точку зору займають автори Науково-практичного коментаря до КК України, підготовленого за редакцією М.О. Потебенька та В.Г. Гончаренка. У вказаному коментарі зазначено, що суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років. Оскільки санкція обох частин ст. 151 КК України передбачає обов'язкове застосування до засудженого покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, у згаданому джерелі робиться уточнення, що суб'єктом аналізованого злочину «можуть бути, насамперед, особи, які є опікунами або піклувальниками потерпілого, а також працівники медичних закладів, члени лікарської експертної комісії тощо»⁴¹⁴.

Необхідно зазначити, що питання про суб'єкт розглядуваного злочину активно дискутується в російській криміналь-

⁴⁰⁶ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 116, 117.

⁴⁰⁷ Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. С. 175; Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива. Курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. С. 103.

⁴⁰⁸ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. С. 58.

⁴⁰⁹ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124.

⁴¹⁰ Кримінальне право України: навч.-метод. посіб. / за ред. В.О. Тулякова. Одеса: Фенікс, 2011. С. 115.

⁴¹¹ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. С. 287.

⁴¹² Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Николаев: Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2007. С. 97.

⁴¹³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 285; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 624.

⁴¹⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Коментарі до статей 109–447 Кримінального кодексу / під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Київ: Форум, 2001. С. 124.

но-правовій літературі. Значною мірою пов'язано це з наявністю в ч. 2 ст. 128 «Незаконна госпіталізація до медичної організації, яка надає психіатричну допомогу в стаціонарних умовах» КК Російської Федерації такої кваліфікуючої ознаки, як використання винним свого службового становища, а також з тим, що санкція ч. 1 вказаної статті не передбачає покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зважаючи на це, Л.Л. Кругликов пише: «Питання про суб'єкт злочину спірне. Відштовхуючись від змісту ч. 2 ст. 128, де кваліфікуючою обставиною визнано використання винним свого службового становища, слід прийти до висновку, що суб'єктом діяння, описаного в ч. 1 цієї статті, є будь-яка приватна особа. Адже незаконно помістити на лікування без використання службового становища особа, яка його займає, не може. Відповідно, суб'єктом незаконного поміщення в стаціонар може бути і близький родич, який виявляє ініціативу та наполегливість у поміщенні, скажімо, батька в психіатричний стаціонар й викривляє лікарю картину захворювання, поведінку потерпілого»⁴¹⁵. Думку про те, що суб'єктом розглядуваного діяння є будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16 років, поділяють також К.В. Авдеева⁴¹⁶, Т.М. Ануфрієва⁴¹⁷, С.В. Бородін⁴¹⁸, О.В. Волкова⁴¹⁹, Т.В. Долго-

⁴¹⁵ Уголовное право России. Особенная часть: учебник / под ред. Ф.Р. Сундурова, М.В. Талан. Москва: Статут, 2012. С. 96. Див. також: Кругликов Л.Л. Преступления против личности: текст лекций. Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1998. С. 13; Кругликов Л.Л. Уголовно-правовое регулирование прав и свобод пациента в России. *Юридическая наука*. 2015. № 3. С. 64.

⁴¹⁶ Авдеева Е.В. Механизм уголовно-правового регулирования свободы личности в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск, 2013. С. 121.

⁴¹⁷ Ануфриева Т.Н., Ходусов А.А. Уголовно-правовая защита прав и свобод личности: учебное пособие. Москва: Международный юридический институт, 2011. С. 113.

⁴¹⁸ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. С. 81.

⁴¹⁹ Волкова О.В. Уголовная политика в сфере защиты личной свободы человека: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2014. С. 118.

ленко⁴²⁰, В.І. Зубкова⁴²¹, А.І. Казаміров⁴²², С.В. Науменко⁴²³, А.В. Наумов⁴²⁴, С.І. Нікулін⁴²⁵, С.М. Потапкін⁴²⁶, І.В. Хапугіна⁴²⁷, К.Ф. Шергіна⁴²⁸ та ін. При цьому одні автори за ч. 1 ст. 128 КК РФ пропонують кваліфікувати лише дії осіб, які не є лікарями-психіатрами (наприклад, родичів чи сусідів потерпілої особи), інші ж пропонують кваліфікувати за цією частиною також дії лікарів-психіатрів, тоді як за ч. 2 ст. 128 суб'єктами визнають осіб, котрі домагаються незаконної госпіталізації потерпілого з використанням свого службового становища (наприклад, головного лікаря психіатричної лікарні). Найбільш невизначеною є точка зору С.В. Бородіна, який, з одного боку, вказує, що суб'єктом даного злочину може бути особа, яка досягла 16 років, з другого ж, зазначає таке: «З урахуванням ускладнення процедури поміщення в психіатричний стаціонар за новим законодавством коло суб'єктів злочину може бути найрізноманітнішим – від родичів та інших зацікавлених осіб до будь-яких працівників психіатричних стаціонарів, включаючи лікарів-психіатрів, а також суддів та інших службових осіб»⁴²⁹.

⁴²⁰ Долголенко Т.В. Преступления против личности: учеб. пособие. Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2011. С. 125.

⁴²¹ Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. Москва: Норма, 2005. С. 210.

⁴²² Казамиров А.И. Уголовно-правовая защита права человека на свободу: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2003. С. 114.

⁴²³ Науменко С.В. Незаконное лишение свободы: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2011. С. 109.

⁴²⁴ Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть. Москва: Юрид. лит., 2004. С. 119.

⁴²⁵ Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учеб. / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. С. 331.

⁴²⁶ Потапкин С.Н. Незаконное лишение свободы по российскому уголовному праву: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нижний Новгород, 2003. С. 199.

⁴²⁷ Хапугина И.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево, 2012. С. 186.

⁴²⁸ Учебный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. А.Э. Жалинский. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. С. 385.

⁴²⁹ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. С. 81.

До подібних висновків дійшов А.О. Жинкін, на переконання якого необхідно розмежовувати поняття «госпіталізація» і «поміщення» до закладу з надання психіатричної допомоги. З його точки зору, «помістити людину в стаціонар може набагато ширше коло осіб, аніж коло тих, хто може здійснити госпіталізацію. Так, помістити в психіатричну лікарню, тобто фактично доставити особу в приймальний покій, можуть близькі, в тому числі родичі, законні представники, сусіди, працівники правоохоронних органів тощо. Процедура ж госпіталізації є більш вузько специфічною, має фактичні та юридичні підстави. <...> за своєю правовою природою госпіталізація особи є нічим іншим, як правозастосовною процедурою, тоді як фактичне поміщення особи в медичну організацію може здійснюватись як в межах здійснення вказаної процедури, так і поза правозастосовним процесом. При цьому злочинними можуть визнаватися порушення, допущені як в ході госпіталізації, так і при поміщенні особи в медичний заклад»⁴³⁰. З огляду на наведені міркування А.О. Жинкін запропонував відмежувати у ст. 128 КК РФ відповідальність осіб, що вчинили дії, спрямовані на незаконне поміщення в медичну організацію, і осіб, які незаконно госпіталізували потерпілого⁴³¹. Суб'єкт злочину за ч. 1 пропонованої вказаним автором нової редакції статті, яка передбачає відповідальність за розглядуване діяння, загальний – будь-які особи, які не відносяться до медичного персоналу. Частина 2 ст. 128, на думку А.О. Жинкіна, має передбачати відповідальність лікарів, які приймають участь в незаконній госпіталізації і в кінцевому підсумку приймають колегіальне рішення про госпіталізацію потерпілого. За ч. 3

⁴³⁰ Жинкин А.А. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ): некоторые проблемы квалификации и законодательной регламентации. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 4. С. 83–84.

⁴³¹ Жинкин А.А. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ): некоторые проблемы квалификации и законодательной регламентации. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 4. С. 84.

ст. 128 суб'єктами слід визнавати осіб, котрі домагаються незаконної госпіталізації з використанням свого службового становища⁴³².

Необхідно зазначити, що в російській судовій практиці трапляються випадки, коли суб'єктом незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги визнається особа, що відповідає вимогам загального, а не спеціального, суб'єкта. Так, вироком Октябрського районного суду м. Краснодар В. був засуджений за викрадення людини (ч. 1 ст. 126 КК РФ). Виходячи із встановлених судом обставин, В. на прохання свого приятеля Х., попередньо домовившись з медперсоналом, забрав потерпілу М. з будинку і перевіз її на автомобілі до міського психіатричного диспансеру м. Краснодар. М. страждала на психічний розлад, що підтверджувалось медичними документами. Однак рішення лікарів-психіатрів про поміщення М. в психіатричний диспансер прийнято не було.

Рішенням судової колегії з кримінальних справ вищестоящого суду вирок суду першої інстанції був змінений. На думку судової колегії Краснодарського крайового суду, описане у вирокі злочинне діяння В. підпадає під ознаки ч. 1 ст. 128 КК РФ як поміщення особи в психіатричний стаціонар за відсутності на те законних підстав, оскільки, відповідно до законодавства, «поміщення в психіатричний стаціонар без згоди особи, яка страждає на психічний розлад, або без згоди її законного представника можливе лише у виняткових випадках: як невідкладний захід або за рішенням лікарів-психіатрів». У зв'язку з цим судовою колегією Краснодарського крайового суду дії В. були перекваліфіковані з ч. 1 ст. 126 на ч. 1 ст. 128 КК РФ⁴³³.

⁴³² Жинкин А.А. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ): некоторые проблемы квалификации и законодательной регламентации. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 4. С. 85.

⁴³³ Обзор судебной практики Краснодарского краевого суда. «Незаконное помещение в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ) ошибочно квалифицировано как похищение человека по ч. 1 ст. 126 УК РФ» / Система Гарант. URL:

На наш погляд, має рацію Ю.М. Аргунова, яка зазначає: міркування про те, що суб'єкт розглядуваного злочину загальний, ґрунтуються не на правовому, а на побутовому уявленні про процедуру «поміщення» в заклад з надання психіатричної допомоги. Дослідниця пише: «Коли люди кажуть: “Я помістив свою сестру (матір, доньку) в лікарню”, то під цим зазвичай мають на увазі, що вони виявили ініціативу. Зрозуміло, що насправді таке поміщення здійснив лікар, а не вони. Як би не старались будь-які “зацікавлені особи” “помістити” свого родича в палату психіатричного стаціонару, зробити це їм не вдасться»⁴³⁴. Ілюстрацією до сказаного може слугувати такий приклад із судової практики: Вишгородський районний суд Київської області встановив, що Особа-1, маючи на меті незаконно позбавити свободи Особу-2, шляхом обману переконав свого знайомого Особа-3 у тому, що Особа-2, яку перед тим він привів у безпорадний стан, страждає на психічний розлад, а тому згодом він *помістить її в психіатричну лікарню для лікування* (до цього ж просив Особу-3 перевезти непритомну жінку в сільську місцевість «на тимчасове проживання») ⁴³⁵. Очевидно, що Особа-1 висловив спрощене («побутове») бачення процедури поміщення Особи-2 до закладу з надання психіатричної допомоги, маючи, мабуть, на увазі, що прагне домогтися прийняття лікарями-психіатрами рішення про її госпіталізацію до такого закладу.

Вважаємо, що підстав для розмежування понять «*госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги*» і

<http://base.garant.ru/24068449/#friends>. Див. також: Решетникова Г.А. Субъект незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (часть 1 статьи 128 УК РФ). *Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право*. 2016. Т. 26, вып. 1. С. 124–125.

⁴³⁴ Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Независимый психиатрический журнал*. 2011. № 4. URL: <http://npar.ru/journal/2011/4/06-argunova.htm>

⁴³⁵ Вирок Вишгородського районного суду Київської обл. від 6 вересня 2018 р. (справа № 363/1843/18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76335901>

«поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги» немає. По суті, до такого висновку дійшов й сам А.О. Жинкін. З'ясувавши семантичне значення вказаних слів, дослідник вимушений був визнати, що *госпіталізація* – не що інше, як «поміщення в лікарню, госпіталь для лікування»⁴³⁶. Такий висновок, однак, апріорі суперечив його міркуванням, з огляду на що А.О. Жинкін відкинув його й сформулював наведене вище бачення вирішення проблеми. Госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги справді передбачає наявність відповідних підстав та спеціальну процедуру, про що детально йшлося вище, однак це не означає, що *госпіталізації* до закладу з надання психіатричної допомоги необхідно протиставляти *поміщення* до вказаного закладу, яке начебто може бути здійснене будь-якою особою й без дотримання встановленої процедури. Інакше кажучи, як би ми не називали розглядувану дію – госпіталізацією чи поміщенням – здійснити її може лише спеціальний суб'єкт – лікар-психіатр, а не будь-яка зацікавлена особа. Заміна в ст. 128 КК РФ терміна «поміщення» терміном «госпіталізація» видається виправданою і пов'язана, вочевидь, з прагненням законодавця забезпечити однаковість термінології в законодавстві. Г.А. Решетнікова також зазначає, що термін «госпіталізація», який замінив термін «поміщення» в ч. 1 ст. 128 КК РФ, не змінює сенсу, не привносить чогось нового, а значить, не є й тією визначальною ознакою, що вказує на вчинення цього злочину саме спеціальним суб'єктом⁴³⁷.

Вирішуючи питання про суб'єкт злочину, передбаченого ст. 151 КК України, на наш погляд, потрібно виходити з осо-

⁴³⁶ Жинкін А.А. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ): некоторые проблемы квалификации и законодательной регламентации. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 4. С. 83.

⁴³⁷ Решетникова Г.А. Субъект незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (часть 1 статьи 128 УК РФ). *Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право*. 2016. Т. 26, вып. 1. С. 126.

бливостей об'єктивної сторони даного складу. Аналіз наведених вище положень Закону України «Про психіатричну допомогу» спонукає до висновку, що дії з поміщення (госпіталізації) особи до закладу з надання психіатричної допомоги може вчинити лише спеціальний суб'єкт, який наділений правом прийняти рішення про госпіталізацію особи до такого закладу. Йдеться про лікаря-психіатра, який діє як одноосібно, так і в складі комісії лікарів-психіатрів.

Зазначимо, що в процедурі госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку беруть участь декілька лікарів-психіатрів: лікар, який оформляє направлення на госпіталізацію, або лікар екстреної (швидкої) психіатричної допомоги; черговий лікар приймального відділення, який, серед іншого, оформляє історію хвороби; лікуючий лікар-психіатр; члени комісії лікарів-психіатрів, які протягом 24 годин зобов'язані оглянути госпіталізовану за рішенням лікаря-психіатра особу для прийняття рішення про доцільність її госпіталізації. Нагадаємо, що у випадках, коли госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку визнається доцільною, представник закладу з надання психіатричної допомоги, в якому перебуває особа, протягом 24 годин з часу госпіталізації направляє до суду за місцем знаходження вказаного закладу заяву про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про психіатричну допомогу»).

На те, що суб'єктом розглядуваного діяння є спеціальний суб'єкт, вказують також санкції ст. 151 КК України, в яких передбачено, зокрема, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Родичі, законні представники, сусіди та інші так чи інакше зацікавлені особи, які ініціювали процес госпіталізації завідомо психічно здорової особи, іншим чином сприяли незаконній госпіталізації її до закладу з надання психіатричної допомоги, на наше переконання, мають підлягати відповідальності як спі-

вчасники даного злочину⁴³⁸. Водночас випадки примусового доставлення потерпілого зазначеними вище особами до закладу з надання психіатричної допомоги за наявності відповідних підстав мають бути кваліфіковані за ст. 146 КК України.

В юридичній літературі висловлювалась думка про те, що за статтею про незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги слід кваліфікувати не тільки дії лікарів-психіатрів, а й будь-яких працівників такого закладу (медсестер, санітарів, сторожів, технічного персоналу), «котрі на якийсь час можуть помістити людину в стаціонар і без відома лікарів»⁴³⁹. Погодитись з такими твердженнями не можемо.

⁴³⁸ Див. також: Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 119; Евстифеева Е.В. Проблемы применения уголовной ответственности за незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 6 (101). С. 167; Иванова Л.В. Субъект незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях: спорные моменты. *Юридические исследования*. 2016. № 7. С. 7–13. URL: http://author.nbpublish.com/lr/article_19595.html; Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. С. 127; Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 118; Марахтанова Е.А. Преступления против свободы личности: вопросы законодательной регламентации и квалификации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Самара, 2006. С. 207; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351; Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / под общ. ред. А.В. Баркова, В.М. Хомича. Минск: ГИУСТ БГУ, 2007. С. 377; Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. А.И. Коробеева. Т. II. Преступления против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. С. 442; Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. С. 155; Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Николаев: Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2007. С. 97.

⁴³⁹ Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. А.И. Коробеева. Т. II. Преступления против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. С. 442; Халугина И.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево: Редакционно-издательский отдел МГОГИ, 2012. С. 186–187; Энциклопедия уголовного права. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург, 2010. С. 103.

Так само, як і родичі чи інші зацікавлені особи, згадані працівники закладу з надання психіатричної допомоги не можуть госпіталізувати до вказаного закладу. Випадки, коли вказані особи «без відома лікарів помістили людину в стаціонар», на наш погляд, необхідно кваліфікувати за ст. 146 КК України.

Особи, які виконують управлінські функції в закладах з надання психіатричної допомоги (зокрема, завідувач відділення, головний лікар тощо) і використовують своє службове становище для вчинення розглядуваного злочину (наприклад, шляхом надання вказівок безпосереднім його виконавцям), на наш погляд, не госпіталізують в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорову особу, а є співучасниками цього злочину – організаторами, підбурювачами чи пособниками. Видається, має рацію О.Є. Амосов, коли зазначає, що «особа, яка виконує управлінські функції в психіатричних стаціонарах, може бути виконавцем даного злочину, але лише як лікар-психіатр, який розглядається у відриві від займаної ним адміністративної посади»⁴⁴⁰.

Суддя, що ухвалив завідомо неправосудне рішення, яким задовольнив заяву представника закладу з надання психіатричної допомоги про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, має підлягати відповідальності за ст. 375 КК України. Навряд чи можна погодитись з науковцями, які вважають, що відповідні дії судді слід кваліфікувати за статтею про незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги⁴⁴¹, адже суддя приймає рішення не про

⁴⁴⁰ Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 124.

⁴⁴¹ Див., зокрема: Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. С. 127; Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовному кодексу Туркменистана. Постатейный / под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. Ашхабад: Центр ОБСЕ в Ашхабаде, 2013. С. 253. URL: <https://www.osce.org/ru/ashgabat/117369?download=true>; Хапугина И.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево, 2012. С. 186.

поміщення (госпіталізацію) особи до зазначеного закладу, а про задоволення заяви представника вказаного закладу про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку (ст. 342 Цивільного процесуального кодексу України)⁴⁴². Так само не можемо погодитись з пропозицією кваліфікувати ухвалення суддею вказаного вище завідомо неправосудного рішення за сукупністю статей 151 та 375 КК України⁴⁴³. На наш погляд, відповідні дії судді повністю охоплюються ст. 375 КК, яка передбачає відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Кваліфікація вчиненого за сукупністю вказаних злочинів означатиме, що особа двічі притягатиметься до кримінальної відповідальності за один і той же злочин⁴⁴⁴.

Питання про суб'єктивну сторону незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги у науці кримінального права не належить до дискусійних.

Суб'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу: винний усвідомлює, що поміщає в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорову особу і бажає цього. Вказівка у диспозиції ч. 1 ст. 151 КК України на те, що в заклад з надання психіатричної допомоги поміщається *завідомо* психічно здорова особа означає, що суб'єкт даного злочину достовірно знає, що приймає рішення про госпіталізацію до зазначеного закладу психічно здорової особи. Добросовісна помилка лікаря-психіатра при постановці діагнозу і прийнятті рішення про необхідність госпіталізації особи до закладу

⁴⁴² Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

⁴⁴³ Див., зокрема: Кругликов Л.Л. Преступления против личности: текст лекций. Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1998. С. 13; Уголовное право России. Особенная часть: учебник / под ред. Ф.Р. Сундунова, М.В. Талан. Москва: Статут, 2012. С. 97.

⁴⁴⁴ Марахтанова Е.А. Преступления против свободы личности: вопросы законодательной регламентации и квалификации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Самара, 2006. С. 208–209.

з надання психіатричної допомоги складу цього злочину не утворює.

У разі викладення ч. 1 ст. 151 КК України у пропонуваній вище редакції суб'єктивна сторона розглядуваного злочину полягатиме в тому, що винний усвідомлює факт незаконності госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, або ж факт незаконності утримання такої особи в зазначеному закладі, і бажає вчинити це діяння.

Суб'єктивна сторона поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 151 КК України), характеризується змішаною виною (прямим умислом по відношенню до незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги та необережністю (злочинною самовпевненістю чи злочинною недбалістю) до тяжких наслідків, що настали внаслідок цього). Висловлена у кримінально-правовій літературі точка зору, згідно з якою ставлення винної особи до спричинених тяжких наслідків може бути як умисним, так і необережним⁴⁴⁵, на наш погляд, не є переконливою. Ситуації, коли потерпілому від цього злочину умисно заподіюються, наприклад, середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, утворюють реальну сукупність відповідних злочинів.

Мотив та мета не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони даного складу злочину і на його кваліфікацію не впливають. Разом з тим вони можуть бути враховані судом при призначенні покарання. У розглядуваному контексті варто нагадати, що в КК УСРР 1922 р. (ст. 161) і в КК УСРР 1927 р. (ст. 156) обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони аналізо-

⁴⁴⁵ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 121; Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Николаев: Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2007. С. 97.

ваного посягання визнавалось вчинення його з корисливих або інших особистих спонукань. У ст. 123-2 КК УРСР 1960 р., якою той був доповнений в 1988 р., згадки про вказані мотиви вже не містилося. На наш погляд, відповідний крок законодавця був виправданим, адже суспільно небезпечним розглядуване діяння є не тому, що воно вчинене з корисливих або інших особистих мотивів; підставою його криміналізації є не певні мотиви, а відповідне суспільно небезпечне діяння.

Розділ 3.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ В ЗАКЛАД З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

3.1. Проблемні аспекти диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги

Єдиною кваліфікуючою ознакою розглядуваного злочину є поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги за відомо психічно здорової особи, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 151 КК України).

Поняття «тяжкі наслідки», спричинені незаконним поміщенням особи в заклад з надання психіатричної допомоги, у юридичній літературі трактується по-різному.

Смерть потерпілого та/чи його самогубство до тяжких наслідків відносять М.І. Бажанов⁴⁴⁶, А.О. Байда⁴⁴⁷, Г.Є. Болдарь⁴⁴⁸,

⁴⁴⁶ Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2003. С. 80.

⁴⁴⁷ Байда А.О. Незаконне поміщення в психіатричний заклад / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 586.

⁴⁴⁸ Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: Істина, 2011. С. 247.

В.І. Борисов⁴⁴⁹, С.В. Бородин⁴⁵⁰, І.А. Вартилицька⁴⁵¹, Т.В. Варфоломеева⁴⁵², С.Ф. Денисов і Г.О. Зубов⁴⁵³, К.В. Євстифеева⁴⁵⁴, Л.В. Иногамова-Хегай⁴⁵⁵, В.О. Корнієнко⁴⁵⁶, Я.Г. Лизогоуб⁴⁵⁷, А.В. Наумов⁴⁵⁸, О.І. Рарог⁴⁵⁹, Н.К. Семернева⁴⁶⁰, Є.Л. Стрельцов⁴⁶¹,

⁴⁴⁹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 121.

⁴⁵⁰ Курс российского уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва: Спарк, 2002. С. 210.

⁴⁵¹ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джузи та А.В. Савченка. К.: Атіка, 2011. С. 118; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джузи, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351.

⁴⁵² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

⁴⁵³ Денисов С. Ф., Зубов Г. О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 116, 117.

⁴⁵⁴ Евстифеева Е.В. Проблемы применения уголовной ответственности за незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 6 (101). С. 167.

⁴⁵⁵ Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 91; Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 108.

⁴⁵⁶ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одиссей, 2009. С. 58.

⁴⁵⁷ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124.

⁴⁵⁸ Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть. Москва: Юрид. лит., 2004. С. 119.

⁴⁵⁹ Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 95.

⁴⁶⁰ Уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА - М), 2001. С. 153.

⁴⁶¹ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одиссей, 2012. С. 287.

І.М. Тяжкова⁴⁶², Т.М. Устінова⁴⁶³, М.І. Хавронюк⁴⁶⁴, І.В. Хапугіна⁴⁶⁵, О.І. Чучаєв⁴⁶⁶, С.Д. Шапченко⁴⁶⁷ та ін. При цьому варто зазначити, що у російській кримінально-правовій літературі одностайна згадка у відповідному переліку про смерть потерпілої особи зумовлена передовсім прямою вказівкою тамтешнього законодавця, який дещо конкретизував поняття «тяжкі наслідки», виокремивши смерть потерпілого як їх різновид (в ч. 2 ст. 128 КК РФ використано зворот «спричинило з необережності смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки»⁴⁶⁸). Серед українських нау-

⁴⁶² Тяжкова І. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 54.

⁴⁶³ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. С. 104.

⁴⁶⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. С. 385; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 93.

⁴⁶⁵ Хапугіна І.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево, 2012. С. 187.

⁴⁶⁶ Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 236.

⁴⁶⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 286; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 624.

⁴⁶⁸ Зауважимо, що вчені (Л.П. Брич, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан) слушно наголошують на необхідності розмежувати поняття «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки». Поняттям «тяжкі наслідки» законодавець позначає суспільно небезпечні наслідки, які є безальтернативною ознакою складу злочину. Обсяг цього поняття сам по собі є дуже широким. Крім того, він не обмежений обсягами інших понять, що мало б місце, якби вони були названі з ним в одному переліку. Зміст поняття «тяжкі наслідки» передовсім залежить від об'єкта складу злочину, а також від змісту суспільно небезпечного діяння у відповідному складі злочину. Тому зазначене поняття не може мати однакового значення у всіх складах злочинів. На відміну від поняття «тяжкі наслідки», поняття «інші тяжкі наслідки» є «залежним» від тих наслідків, альтернативою яким вони виступають (Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 232; Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія.

ковців єдності поглядів з цього питання немає. Так, наприклад, М.Й. Коржанський смерть потерпілого від розглядуваного діяння до тяжких наслідків не відносив⁴⁶⁹. З точки зору Л.П. Брич, диспозиція статті Особливої частини КК України, у якій терміном «тяжкі наслідки» позначається відповідна ознака складу злочину, що не має своєю альтернативою загибель людей, не дає підстав вважати, що тяжкими наслідками охоплюється шкода у вигляді смерті людини, бо коли законодавець вважає, що наслідками у складі того чи іншого злочину має бути смерть людини, він прямо на це вказує. Крім того, авторка звертає увагу на те, що санкції ряду статей КК України, у яких «тяжкі наслідки» визнано конститутивною або кваліфікуючою ознакою, є м'якшими, ніж санкція ч. 1 ст. 119 КК, а це має означати, що законодавець вважає смерть людини наслідком більш тяжким, аніж просто «тяжкі наслідки», і за настання смерті встановлює більш сувору відповідальність⁴⁷⁰. Разом з тим зазначені міркування не видаються достатньо переконливими з огляду на наявність в кримінальному законі значної кількості суперечностей, котрі пояснити певною логікою законодавця навряд чи можна. Підкреслимо також, що у ряді статей КК України смерть особи прямо визнана різновидом тяжких наслідків. Так, наприклад, у ч. 3 ст. 135 використано зворот «смерть особи або інші тяжкі наслідки», в ч. 2 ст. 137 – «смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки», у ч. 2 ст. 139 – «смерть хворого або інші тяжкі наслідки», у ст. 141 – «смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки».

Суперечливою видається позиція С.Ф. Денисова і Г.О. Зубова, які, з одного боку, смерть потерпілої особи зараховують до тяж-

Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 619, 622; Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 163, 169).

⁴⁶⁹ Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. С. 175.

⁴⁷⁰ Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 233; Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 626.

ких наслідків, спричинених незаконним поміщенням її до закладу з надання психіатричної допомоги, з іншого ж – пропонують викласти ч. 2 ст. 151 КК України у такій редакції: «2. Те саме діяння, що спричинило тяжкі наслідки або смерть потерпілого»⁴⁷¹.

Інтерес становить також доктринальне визначення факторів, які призвели до смерті потерпілого від незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Наприклад, Л.В. Іногамова-Хегай серед можливих причин його смерті називає напад на нього буйного хворого⁴⁷². На думку Н.К. Семерневої, смерть може настати через різні причини: від введення препаратів без перевірки їх на переносимість конкретним пацієнтом; внаслідок передозування препаратів; через відсутність належного нагляду за особою, внаслідок чого вона покінчила життя самогубством; від нападу агресивного хворого, який перебував в одній палаті з особою, незаконно поміщеною в стаціонар, тощо⁴⁷³. І.М. Тяжкова зазначає, що смерть потерпілого може настати внаслідок передозування ліків, у результаті введення ліків без перевірки на їх переносимість, внаслідок застосування насильства для подолання опору чи спроби втечі госпіталізованої особи тощо⁴⁷⁴. На подібні причини смерті потерпілого від незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги вказує також К.В. Євстифєєва⁴⁷⁵. На переконання С.Ф. Денисова і

⁴⁷¹ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 117.

⁴⁷² Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 91; Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 108.

⁴⁷³ Уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА - М), 2001. С. 153.

⁴⁷⁴ Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 54.

⁴⁷⁵ Евстифеева Е.В. Проблемы применения уголовной ответственности за незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 6 (101). С. 167.

Г.О. Зубова⁴⁷⁶, В.О. Корнієнка⁴⁷⁷, Є.Л. Стрельцова⁴⁷⁸ та І.В. Хапугіної⁴⁷⁹, смерть потерпілого може настати, наприклад, внаслідок тілесних ушкоджень, заподіяних при його опорі, спробі втекти, неправильного застосування заходів фізичного впливу, передозування лікарських засобів. З точки зору М.Р. Снахової, «складно уявити собі ситуацію, коли поміщення в стаціонар може спричинити з необережності смерть потерпілого. Чи не єдина можливість має місце у разі самогубства потерпілого»⁴⁸⁰.

Звертає на себе увагу той факт, що в якості причин смерті особи, незаконно госпіталізованої до закладу з надання психіатричної допомоги, дослідники нерідко називають умисні діяння (зокрема, застосування насильства для подолання опору чи спроби втечі госпіталізованої особи). У цьому зв'язку необхідно нагадати, що ставлення винного до спричинення тяжких наслідків може бути лише у формі необережності, а тому умисне заподіяння смерті чи тілесних ушкоджень слід кваліфікувати за сукупністю з відповідними злочинами проти життя та здоров'я особи.

Деякі дослідники (зокрема, Є.Л. Стрельцов⁴⁸¹, О.І. Рарог⁴⁸² і Н.К. Семернева⁴⁸³), окрім самогубства потерпілого, до тяжких

⁴⁷⁶ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 117.

⁴⁷⁷ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. С. 58.

⁴⁷⁸ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. С. 287.

⁴⁷⁹ Хапугина І.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево, 2012. С. 187.

⁴⁸⁰ Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. С. 156.

⁴⁸¹ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. С. 287.

⁴⁸² Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 95.

⁴⁸³ Уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА - М), 2001. С. 153.

наслідків відносять також замах на самогубство. І.М. Тяжкова⁴⁸⁴ і С.Д. Шапченко⁴⁸⁵ до таких наслідків зараховують самогубство не лише потерпілого, а й близької потерпілому людини. З точки зору А.О. Байди⁴⁸⁶, С.Ф. Денисова та Г.О. Зубова⁴⁸⁷, як тяжкі наслідки слід розцінювати не лише самогубство, а й самоскалічення особи. На переконання М.І. Хавронюка, поняттям «тяжкі наслідки» у ч. 2 ст. 151 КК України охоплюється, зокрема, самопокалічення особи, внаслідок якого їй було спричинено тяжке тілесне ушкодження⁴⁸⁸.

Ще більше різноманіття поглядів у кримінально-правовій літературі має місце стосовно інших можливих різновидів тяжких наслідків, спричинених незаконним поміщенням особи в заклад з надання психіатричної допомоги. Так, Т.В. Варфоломеева⁴⁸⁹ та Я.Г. Лизогуб⁴⁹⁰ відносять до них заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень. На думку С.Д. Шапченка, до тяжких наслідків, спричинених розглядуваним діянням, слід зараховувати заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження чи іншої істотної шкоди його здоров'ю⁴⁹¹, на

⁴⁸⁴ Тяжкова І. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 54.

⁴⁸⁵ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 286; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 624.

⁴⁸⁶ Байда А.О. Незаконное помещение в психиатрический заклад / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 586.

⁴⁸⁷ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 116.

⁴⁸⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 456.

⁴⁸⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учебной литературы, 2009. С. 389.

⁴⁹⁰ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 124.

⁴⁹¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 286; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. М.: Проспект, 2014. С. 624.

переконання Г.Є. Болдарь – заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження, тяжке захворювання⁴⁹². С.В. Бородин⁴⁹³ та Т.М. Устінова⁴⁹⁴ під тяжкими наслідками розуміють, зокрема, спричинення цим злочином тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого, а Л.В. Іногамова-Хегай⁴⁹⁵ та О.І. Рарог⁴⁹⁶ – спричинення тяжкої шкоди здоров'ю як потерпілого, так і його близьких. Н.К. Семернева переконана, що як тяжкі наслідки незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги слід розглядати спричинення здоров'ю потерпілого тяжкої шкоди у вигляді саме душевного розладу⁴⁹⁷. М.І. Хавронюк зазначає, що до тяжких наслідків вказаного діяння слід відносити спричинення особі середньої тяжкості⁴⁹⁸ чи тяжкого тілесного

⁴⁹² Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: Істина, 2011. С. 247.

⁴⁹³ Курс російського уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва: Спарк, 2002. С. 210.

⁴⁹⁴ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. С. 104.

⁴⁹⁵ Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 108.

⁴⁹⁶ Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 95.

⁴⁹⁷ Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА - М), 2001. С. 153.

⁴⁹⁸ Питання про те, чи охоплюється поняттям «тяжкі наслідки» заподіяння особі середньої тяжкості тілесного ушкодження, в кримінально-правовій літературі є дискусійним. Так, на переконання Р.І. Лемехи, середньої тяжкості тілесне ушкодження до тяжких наслідків відносити не можна (Лемеха Р.І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: монографія / за ред. В.О. Навроцького. Львів: Видавництво «Растр-7», 2017. С. 6, 35, 36). Не схильний зараховувати до тяжких наслідків середньої тяжкості тілесне ушкодження й В.О. Навроцький (Навроцький В.О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р.* / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. Київ – Харків: Юрінком Інтер, 2004. С. 47). Іншу позицію з цього приводу займає Л.П. Брич, яка зазначає: «Середньої тяжкості тілесне ушкодження за традицією, що склалася, відносять до «інших тяжких наслідків» в тому разі, коли воно заподіяне двом або більше особам. Навряд чи обґрунтовано не відносити до тяжких наслідків заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження одній особі. Однією з ознак цього виду тілесного ушкодження є спричинення

ушкодження⁴⁹⁹. Є.Л. Стрельцов зазначає, що до тяжких наслідків незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги слід відносити заподіяння потерпілому тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю, включаючи й можливе виникнення психічного розладу⁵⁰⁰. Аналогічною є точка зору В.О. Корнієнка⁵⁰¹, І.М. Тяжкової⁵⁰² та І.В. Хапугіної⁵⁰³. На думку К.В. Євстифєєвої⁵⁰⁴, тяжкими наслідками слід визнавати спричинення шкоди (дослідниця не конкретизує якої саме – А.А.) здоров'ю потерпілого, на переконання О.І. Чучаєва⁵⁰⁵ – спричинення шкоди здоров'ю потерпілого чи його близьких. Подібною є позиція І.А. Вартилицької, яка вважає, що спричинення розглядуваним діянням тяжких наслідків може, зокрема, виража-

значної стійкої втрати працездатності менш як на одну третину. Для конкретного потерпілого це означає погіршення якості його життя, позиттєве обмеження його професійних та особистісних можливостей» (Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 612).

⁴⁹⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. С. 385; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. С. 93. Зауважимо, що згодом вчений змінив свою точку зору. Коментуючи дану статтю в 2018 р., М.І. Хавронюк прибрав згадку про середньої тяжкості тілесне ушкодження, а спричинення потерпілій особі тяжкого тілесного ушкодження «прив'язав» до її самопокалічення (Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 456).

⁵⁰⁰ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. С. 287.

⁵⁰¹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. С. 58.

⁵⁰² Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 54.

⁵⁰³ Хапугина И.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево, 2012. С. 187.

⁵⁰⁴ Евстифеева Е.В. Проблемы применения уголовной ответственности за незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 6 (101). С. 167.

⁵⁰⁵ Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 236.

тися у розладі здоров'я потерпілого, його психічній хворобі⁵⁰⁶. На тяжку хворобу як прояв тяжких наслідків вказують М.І. Бажанов⁵⁰⁷, А.О. Байда⁵⁰⁸, В.І. Борисов⁵⁰⁹ та Т.В. Варфоломєєва⁵¹⁰. На переконання М.Й. Коржанського, тяжкими наслідками досліджуваного злочину можуть бути визнані втрата здоров'я, захворювання на тяжку хворобу, втрата працездатності⁵¹¹. На думку А.В. Наумова, до тяжких наслідків слід відносити психічний розлад або інше тяжке захворювання (як у потерпілого, так і в близьких йому осіб)⁵¹². Л.В. Іногамова-Хегай вважає, що тяжкі наслідки можуть полягати у розвитку психічної хвороби у здорового потерпілого або його близьких⁵¹³. О.І. Чучаєв переконаний, що до тяжких наслідків слід відносити випадки ускладнення перебігу психічного захворювання⁵¹⁴.

⁵⁰⁶ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. С. 118; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 351.

⁵⁰⁷ Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2003. С. 80.

⁵⁰⁸ Байда А.О. Незаконне поміщення в психіатричний заклад / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 586.

⁵⁰⁹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. С. 92; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. С. 121.

⁵¹⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

⁵¹¹ Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. С. 175.

⁵¹² Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть. Москва: Юрид. лит., 2004. С. 119.

⁵¹³ Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 91; Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 108.

⁵¹⁴ Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 236.

Крім того, до тяжких наслідків, на думку окремих науковців, слід зараховувати втрату потерпілим роботи (С.В. Бородин⁵¹⁵) чи свого майна (О.І. Рарог⁵¹⁶, Т.М. Устінова⁵¹⁷), припинення сімейних відносин (М.Й. Коржанський⁵¹⁸, О.І. Рарог⁵¹⁹, Т.М. Устінова⁵²⁰), тривале перебування психічно здорової особи в закладі з надання психіатричної допомоги (М.Р. Снахова⁵²¹), особливо значущі непоправні втрати⁵²², спричинення матеріальної шкоди у великих чи особливо великих розмірах потерпілому (Г.Є. Болдарь⁵²³, Т.В. Варфоломєєва⁵²⁴, М.І. Хавронюк⁵²⁵) або ж спричинення такої шкоди не лише потерпілому, а і його близьким родичам (С.Д. Шапченко⁵²⁶).

⁵¹⁵ Курс российского уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва: Спарк, 2002. С. 210.

⁵¹⁶ Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 95.

⁵¹⁷ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. С. 104.

⁵¹⁸ Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. С. 175.

⁵¹⁹ Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. С. 95.

⁵²⁰ Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. С. 104.

⁵²¹ Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. С. 156.

⁵²² Энциклопедия уголовного права. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина – СПб ГКА, 2010. С. 108.

⁵²³ Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: Істина, 2011. С. 247.

⁵²⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 389.

⁵²⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 456.

⁵²⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. С. 286; Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. С. 624.

Науковці здебільшого визнають той факт, що тяжкі наслідки, спричинені розглядуваним злочином, можуть виражатися і в інших проявах, оскільки, наводячи відповідний перелік, як правило, закінчують його словом «тощо».

Таким чином, трактування поняття «тяжкі наслідки» у контексті ч. 2 ст. 151 КК України серед науковців викликає суттєві розбіжності. Вочевидь, таке різноманіття поглядів на розуміння сутності тяжких наслідків як обставини, що обтяжує відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, не може сприяти однаковій правозастосовній практиці. При цьому варто наголосити, що проблема інтерпретації тяжких наслідків стосується значної кількості норм чинного кримінального закону, а тому потребує свого адекватного вирішення. Навряд чи доцільною є повна відмова від поняття «тяжкі наслідки». Вважаємо, варто погодитись з О.О. Дудоровим і Р.О. Мовчаном, які слушно підкреслюють, що «звертаючись до оціночних понять, законодавець надає кримінально-правовим нормам гнучкість, яка розширює можливості їх застосування до максимальної кількості життєвих ситуацій. Повністю відмовитися від використання оціночних понять при законодавчій фіксації суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони неможливо»⁵²⁷. З іншого боку, проблема полягає в тому, що «законодавець, не зробивши спроби надати чіткості та зрозумілості тексту кримінального закону, використовує одне поняття для позначення різних за характером і ступенем суспільної небезпечності наслідків, чим уможливило сваволю судових органів.

⁵²⁷ Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 168. Див. також: Векленко В., Бавсун М. Проблемы толкования оценочных категорий уголовного закона. *Уголовное право*. 2003. № 3. С. 15; Кобзева Е.В. Теория оценочных признаков в уголовном законе / науч. ред. Н.А. Лопашенко. Москва: Юрлитинформ, 2009. С. 105; Панов М.І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / передм. В.П. Тихого. Київ: Ін Юре, 2010. С. 222; Панов М.І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. / уклад.: Г.М. Анісімов, В.В. Гальцова; передм. О.В. Петришина, В.І. Борисова. Харків: Право, 2018. С. 253–254.

Висловлюючись простіше, законодавець починає використовувати поняття тяжких наслідків де треба і де не треба»⁵²⁸.

Зауважимо, що в науці кримінального права неодноразово висловлювалися пропозиції, спрямовані на вирішення окресленої проблеми. Так, В.О. Навроцький запропонував відмовитись від вказівки на наслідки, що полягають у заподіянні смерті одній чи кільком особам, в диспозиціях статей КК України, які передбачені іншими розділами Особливої частини КК (за винятком розділу «Злочини проти життя і здоров'я особи»). У такому разі заподіяння смерті завжди буде кваліфікуватися за сукупністю з відповідними статтями розділу II Особливої частини КК України⁵²⁹. Точку зору В.О. Навроцького розвинула Л.П. Брич, на переконання якої для позначення наслідків, що полягають у фізичній шкоді людині, необхідно відмовитись від використання таких багатозначних понять як «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», зміст яких потрібно визначати по-іншому щодо кожного складу злочину, враховуючи зміст і структуру безпосереднього об'єкта злочину. Зокрема, наслідки, що полягають у шкоді здоров'ю, потрібно уточнювати, наприклад, позначивши їх термінами, що мають чітко визначений і відомий зміст: тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження⁵³⁰. До подібних висновків дійшов також Р.І. Лемеха. На думку науковця, необхідно відмовитись від віднесення фізичної шкоди потерпілому (смерть особи, загибель кількох осіб, доведення до самогубства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) до поняття «тяжкі наслідки» у відповідній диспозиції статті КК України. У разі вчинення посягання, яке призвело до одного з перелічених наслідків, дії винного слід кваліфікувати за су-

⁵²⁸ Лемеха Р.І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: монографія / за ред. В.О. Навроцького. Львів: Видавництво «Растр-7», 2017. С. 21.

⁵²⁹ Навроцький В.О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р.* / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. Київ – Харків: Юрінком Інтер, 2004. С. 47.

⁵³⁰ Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 623–624.

купністю зі статтями, які передбачають відповідальність за спричинення відповідних наслідків. При цьому поняття «тяжкі наслідки» потрібно вилучити із диспозиції відповідної статті лише у тому разі, якщо воно охоплює заподіяння тільки фізичної шкоди. Крім того, Р.І. Лемеха пропонує у примітці до статті відповідного розділу Особливої частини КК України передбачити положення, в якому визначити обсяг поняття «тяжкі наслідки» відповідно до родового об'єкта посягання⁵³¹.

Наведені міркування, на наш погляд, є цілком переконливими. Разом з тим, навіть відмовившись від віднесення фізичної шкоди потерпілому до поняття «тяжкі наслідки», доведеться визначити інші різновиди суспільно небезпечних наслідків, котрі у кожному конкретному випадку охоплюватимуться вказаним поняттям і які слід відобразити у примітці до тієї чи іншої статті Особливої частини КК України. При цьому зрозуміло, що перелік наслідків, які законодавцем визнаватимуться тяжкими, у такій примітці має бути вичерпним, інакше відповідна ідея не матиме сенсу.

У юридичній літературі критичні міркування висловлювалися й стосовно використання оціночного поняття «тяжкі наслідки» у статті, що передбачає відповідальність за розглядуване діяння. Так, на думку О.Є. Амосова, в якості обставини, що обтяжує відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, слід передбачити лише спричинення з необережності смерті потерпілого, оскільки, по-перше, поняття «тяжкі наслідки» є надто невизначеним; по-друге, щодо деяких з таких наслідків неможливо встановити причинний зв'язок та необережну форму вини з боку винного; по-третє, навіть тяжке захворювання є неспівставним з рівнозначним йому за текстом закону наслідком у виді смерті потерпілого та цілком може бути враховане при призначенні покарання⁵³².

⁵³¹ Лемеха Р.І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: монографія / за ред. В.О. Навроцького. Львів: Видавництво «Растр-7», 2017. С. 110, 114, 153.

⁵³² Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 126–127.

Вище зазначалося, що спричинення потерпілому фізичної шкоди навряд чи доцільно включати до поняття «тяжкі наслідки». У разі, якщо вчинене діяння призвело до таких наслідків, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю зі статтями, які передбачають відповідальність за їх спричинення. Водночас на увагу заслуговує аргумент О.Є. Амосова, що стосовно деяких з таких наслідків неможливо встановити причинний зв'язок та необережну форму вини з боку винного.

Оскільки склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 151 КК України, є матеріальним, необхідно встановлювати причинний зв'язок між незаконним поміщенням особи в заклад з надання психіатричної допомоги та тяжкими наслідками, що настали. Інакше кажучи, тяжкі наслідки мають бути результатом поміщення особи до вказаного закладу. У цьому зв'язку варто зазначити, що окремі прояви «тяжких наслідків», спричинених розглядуваним діянням, на які вказують деякі науковці, викликають серйозні сумніви. Так, наприклад, навряд чи до таких наслідків можна віднести припинення сімейних відносин, адже, як слушно у контексті іншої статті КК України зазначає Л.П. Брич, розпад шлюбу потерпілої особи не перебуває в прямому причинному зв'язку із суспільно небезпечним діянням, а є результатом волевиявлення або самої потерпілої особи, або ж іншого подружжя⁵³³. Причинний зв'язок, вочевидь, неможливо встановити й у разі втрати потерпілим свого майна: у такому випадку або не буде вини суб'єкта досліджуваного злочину стосовно цього факту, або ж він буде діяти винно і за наявності відповідних підстав відповідатиме ще й за співучасть у вказаному злочині⁵³⁴. Те саме стосується й віднесення до тяжких наслідків розглядуваного злочину тяжкої шкоди здоров'ю, завданої родичам потерпілої особи, а також

⁵³³ Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 620.

⁵³⁴ Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. С. 126.

спричинення їм матеріальної шкоди у великих чи особливо великих розмірах. На наш погляд, немає підстав для віднесення до тяжких наслідків й тривалого перебування психічно здорової особи в закладі з надання психіатричної допомоги, оскільки в цьому разі навряд чи правильно вважати відповідну тривалість наслідком незаконного поміщення особи до вказаного закладу.

На думку Л.П. Брич, суперечить теорії необхідного причинного зв'язку також віднесення до тяжких наслідків будь-якого злочину, ознаки спеціального суб'єкта якого не включають певних повноважень і відповідальності за потерпілу особу, її самогубства. Такі випадки, на переконання вченої, є проявом того, як в науці кримінального права не надають значення принципівій відмінності між причинами та умовами⁵³⁵. Н.М. Ярмиш з цього приводу зазначає, що наполягання на наявності причинного зв'язку у всіх випадках, коли виявляється бодай якийсь, навіть дуже віддалений зв'язок між діянням та існуючою ймовірністю, приховує в собі загрозу створення можливості притягнення до відповідальності за вчинки, які зовсім не слугували причиною певної шкоди, а тільки цій шкоді сприяли, стали її умовою⁵³⁶. Водночас Л.П. Брич слушно підкреслює, що навряд чи правильно заперечувати проти віднесення до змісту поняття «тяжкі наслідки» самогубства потерпілої особи, якщо правовий статус спеціального суб'єкта відповідного злочину передбачав певні повноваження і відповідальність за потерпілу особу⁵³⁷. Чи є розглядуваний нами випадок прикладом такої ситуації – однозначно сказати складно. Навряд

⁵³⁵ Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 620.

⁵³⁶ Ярмиш Н.М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. С. 18. Див. також: Музыка А.А., Багіров С.Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницький: Изд-во Хмельницького университета управления и права, 2009. С. 47–48.

⁵³⁷ Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 620–621.

чи лікар-психіатр, який прийняв рішення про госпіталізацію завідомо психічно здорової особи до закладу з надання психіатричної допомоги, відповідальний за поведінку (в тому числі аутодеструктивну) цієї особи (тим більше, якщо самогубство вчинено нею, скажімо, у вихідний день, коли цей лікар-психіатр не перебував на роботі). Якщо погодитись з такою позицією, то складно пояснити, чому лікар-психіатр не повинен нести відповідальність за самогубство психічно хворої особи, стосовно законності госпіталізації якої не виникає сумнівів. З іншого боку, суб'єкт розглядуваного злочину, вочевидь, не може не розуміти можливість душевних страждань незаконно госпіталізованої особи від перебування у такому закладі в якості пацієнта (зокрема, поряд з особами, які справді страждають на тяжкий психічний розлад), що, своєю чергою, може спонукати її до суїциду. Однак, за наявності відповідних підстав, самогубство чи спроба самогубства потерпілої від розглядуваного діяння особи, на наш погляд, мають бути кваліфіковані як доведення до самогубства або до замаху на самогубство, що, зокрема, може стати наслідком жорстокого з нею поводження, систематичного приниження людської гідності, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства. З огляду на це вважаємо, що доцільності у вказівці на самогубство потерпілого, як на тяжкі наслідки розглядуваного діяння, немає. Разом з тим самокалічення потерпілого, якщо воно не є замахом на самогубство (наприклад, потерпілий заподіяв собі тяжке тілесне ушкодження, протестуючи проти незаконної госпіталізації його до закладу з надання психіатричної допомоги і намагаючись таким чином привернути до себе увагу), не дозволяє кваліфікувати його за жодною із статей Особливої частини КК України. Вочевидь, є підстави для того, щоб відносити такі наслідки до тяжких.

Оскільки тяжкі наслідки за ч. 2 ст. 151 КК України характеризує лише цей їх різновид, інші ж можуть бути кваліфіковані за сукупністю з іншими статтями кримінального закону або ж є такими, стосовно яких навряд чи можливо встанови-

ти причинний зв'язок та вину у формі необережності, постає питання про доцільність такої кваліфікуючої ознаки як тяжкі наслідки. На нього, на наш погляд, слід дати негативну відповідь, адже навряд чи є сенс вказувати у відповідній примітці, що тяжкі наслідки, спричинені незаконним поміщенням особи в заклад з надання психіатричної допомоги, полягають лише в її самокаліченні.

У зв'язку з цим виникає також питання про доцільність заміни кваліфікуючої ознаки «спричинило тяжкі наслідки» на «спричинило заподіяння потерпілим собі тяжкого тілесного ушкодження». Вважаємо, що потреби у такій кваліфікуючій ознаці немає, оскільки, по-перше, навряд чи є підстави говорити про поширеність таких ситуацій в об'єктивній дійсності⁵³⁸, по-друге, як видається, факт самокалічення особи цілком можна врахувати при призначенні покарання (відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 67).

Разом з тим потрібно зауважити, що зроблений висновок про доцільність відмови від кваліфікуючої ознаки «спричинило тяжкі наслідки» стосується сучасного стану речей. В подальшому судова практика може довести необхідність повернення до цієї кваліфікуючої ознаки, якщо будуть реальні підстави для віднесення тих чи інших наслідків до таких, які варто позначати терміном «тяжкі наслідки». У такому разі в примітці до даної статті необхідно буде визначити вичерпний перелік таких наслідків.

На наш погляд, необхідно ставити питання про доповнення ч. 2 ст. 151 КК України іншими кваліфікуючими ознаками. Так, на увагу заслуговує така кваліфікуюча ознака, як вчинення розгля-

⁵³⁸ Т.О. Леснієвські-Костарева підкреслює, що обставина, яка претендує на включення до кола кваліфікуючих ознак, має бути відносно поширеною (тобто не повинна мати одиничного характеру): «немає сенсу закріплювати у законі в якості ознаки складу злочину одиничні обставини навіть у випадках, якщо вони істотно впливають на суспільну небезпеку вчиненого» (Леснієвски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. Москва: Издательство НОРМА, 2000. С. 263).

дуваного діяння з корисливих мотивів⁵³⁹. Нагадаємо, що вказівка на неї міститься в п. 1 ч. 2 ст. 134 КК Республіки Вірменія, п. 1 ч. 2 ст. 127 КК Республіки Казахстан, п. «а» ч. 2 ст. 133 КК Республіки Таджикистан. Разом з тим вважаємо, що доцільність доповнення ч. 2 ст. 151 КК України вказаною кваліфікуючою ознакою є сумнівною. Маємо підстави стверджувати, що в сучасних умовах розглядуване діяння здебільшого вчиняється з корисливих мотивів (про це йшлося вище), у зв'язку з чим, видається, було б неправильно посилювати відповідальність за те, що для цього посягання є характерним⁵⁴⁰. На наш погляд, має рацію Т.О. Леснієвські-Костарева, яка підкреслює, що обставина, яка претендує на включення до кола кваліфікуючих ознак, не може супроводжувати більшість злочинів певного виду. До того ж надання таким обставинам статусу кваліфікуючих ознак апріорі зводить до мінімуму застосування основного складу злочину⁵⁴¹.

Натомість вважаємо, що ч. 2 ст. 151 КК України варто доповнити такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення досліджуваного злочину щодо двох чи більше осіб. На наш погляд, множинність потерпілих об'єктивно підвищує суспільну небезпеку досліджуваного злочину і у зв'язку з цим має тягти посилену відповідальність. Нагадаємо, що така кваліфікуюча ознака передбачена ч. 2 ст. 146 КК України, яка встановлює відповідаль-

⁵³⁹ Зауважимо, що пропозиція доповнити відповідну статтю такою кваліфікуючою ознакою висловлювалась в науковій літературі: Маркарян С.А. Мотивы как основание дифференциации уголовной ответственности за преступления против личности (проблемы конструирования квалифицирующих признаков): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Махачкала, 2012. С. 10, 25; Тютюнник И.Г. Корыстный мотив в структуре преступлений против свободы личности: уголовно-правовой и криминологический анализ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2015. С. 8, 20.

⁵⁴⁰ Раніше авторів переконаливо видавалась протилежна точка зору (Андрушко А.В. Дифференціація кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2015. Вип. 35. Частина II. Том 3. С. 54).

⁵⁴¹ Леснієвські-Костарева Т.А. Дифференціація уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. Москва: Издательство НОРМА, 2000. С. 263–264. Див. також: Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. С. 183; Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Київ: Атіка, 2003. С. 101.

ність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. З огляду на це варто погодитись з дослідниками, які вважають, що кваліфікуючі ознаки в злочинах з єдиним родовим об'єктом мають регламентуватися більш-менш одноманітно, наголошують на необхідності конструювання типового набору кваліфікуючих ознак⁵⁴². Л.Л. Кругликов та Л.Є. Смирнова слушно зазначають, що якщо в складах, об'єднаних родовим об'єктом, спостерігаються значні відмінності в кваліфікуючих ознаках, то це може свідчити про те, що останні встановлювались законодавцем необдуманно, «довільно», без урахування того, що дані склади стосуються близьких, подібних суспільних відносин і, відповідно, повинні мати єдиний «блок» кваліфікуючих ознак⁵⁴³.

Є підстави також для доповнення ч. 2 ст. 151 КК України такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення розглядуваного злочину щодо неповнолітньої особи. Загальновідомо, що дитяча психіка дуже вразлива, тому незаконне поміщення такої особи до закладу з надання психіатричної допомоги та подальше утримання її в ньому, на наше переконання, характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки. У зв'язку з цим зазначимо, що Закон України «Про психіатричну допомогу» (ст. ст. 13, 15), вочевидь, не випадково передбачає суттєві особливості госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги осіб, які не досягли 14 років (малолітніх)⁵⁴⁴. Нагадаємо також,

⁵⁴² Див., зокрема: Кругликов Л.Л., Смирнова Л.Є. Унифікація в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. С. 249; Лесниевский-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. Москва: Издательство НОРМА, 2000. С. 244, 261; Рогова Е.В. Учение о дифференциации уголовной ответственности: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 207.

⁵⁴³ Кругликов Л.Л., Смирнова Л.Є. Унифікація в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. С. 249.

⁵⁴⁴ Зауважимо, що в проекті Інструкції про порядок госпіталізації дітей у віці до 18 років, які страждають від психічних та поведінкових розладів, у стаціонарні психіатричні заклади йдеться про особливості госпіталізації до вказаних закладів не лише малолітніх дітей, а й дітей у віці до 18 років (Марценковський І.А., Коваль Н.В. Інструкція про порядок госпіталізації дітей у віці до 18 років, які страждають від психічних та поведінкових розладів, у стаціонарні психіатричні заклади (проект). *Вісник Асоціації психіатрів України*. 2012. № 1. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/30986>).

що незаконне позбавлення волі або викрадення малолітнього законодавець визнав кваліфікованим видом даного злочину (ч. 2 ст. 146 КК України). При цьому в кримінально-правовій літературі висловлювалась переконлива, на наш погляд, точка зору про доцільність посилення відповідальності за вказане діяння, вчинене не тільки щодо малолітнього, а й щодо завідомо неповнолітньої особи⁵⁴⁵. Вважаємо, було б правильно, якби законодавець доповнив аналогічною кваліфікуючою ознакою й ч. 2 ст. 151 КК України. У розглядуваному контексті зауважимо, що відповідна кваліфікуюча ознака міститься в чинному КК Республіки Казахстан (п. 3 ч. 2 ст. 127).

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що диспозицію ч. 2 ст. 151 КК України слід викласти у такій редакції:

2. Те саме діяння, вчинене щодо двох чи більше осіб або щодо неповнолітньої особи, – карається...

3.2. Покарання за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги

У юридичній літературі слушно зазначається, що визначення у кримінальному законі видів і розмірів покарань (пеналізація злочинів) є важливим напрямом кримінально-правової політики держави⁵⁴⁶.

⁵⁴⁵ Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. С. 148–152.

⁵⁴⁶ Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 32, 41; Пономаренко Ю.А. Основні проблеми пеналізації злочинів у законотворчій практиці. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 211; Пономаренко Ю.А. Пеналізація / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 667; Фріс П.Л. Кри-

Як і будь-який інший напрям кримінально-правової політики, пеналізація має відповідати певним правилам (вимогам, критеріям), відповідно до яких законодавець повинен її здійснювати. Йдеться, зокрема, про відповідність суворості покарань ступеню суспільної небезпечності злочину; визначення взаємно адекватних альтернативних основних покарань в межах однієї санкції; визначення оптимальної різниці між мінімальним та максимальним розміром певного виду покарання; дотримання вимог статей Загальної частини КК при конструюванні санкцій в його Особливій частині⁵⁴⁷.

Аналіз санкцій ст. 151 КК України дає підстави для висновку, що законодавцем не дотримана перша із вказаних вище вимог: суворість покарань, закріплених у санкціях частин 1 і 2 даної статті, не відповідає фактичному ступеню суспільної небезпечності розглядуваного злочину⁵⁴⁸.

мінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. С. 32.

⁵⁴⁷ Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 48; Пономаренко Ю.А. Основні правила пеналізації окремих злочинів за чинним КК України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 47–52; Пономаренко Ю.А. Основні проблеми пеналізації злочинів у законотворчій практиці. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 211–216.

⁵⁴⁸ У цьому зв'язку слід погодитись з Ю.А. Пономаренком, який зазначає, що пошук відповідності між злочином і покаранням за нього – одна з одвічних проблем кримінального права, яка навряд чи буде розв'язана найближчим часом (Пономаренко Ю.А. Основні проблеми пеналізації злочинів у законотворчій практиці. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 211. Див. також: Денисова Т.А. Санкції та покарання: збалансованість проти репресії. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2012. С. 230–231; Музика А.А., Горюх О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здо-

Нагадаємо, що санкція ч. 1 ст. 151 КК передбачає покарання у виді арешту на строк від трьох до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (злочин невеликої тяжкості).

Санкція ч. 2 ст. 151 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (злочин середньої тяжкості).

У розглядуваному контексті необхідно звернути увагу на те, що покарання за незаконне позбавлення волі (загальна норма) у чинному КК України є більш суворими. Санкція ч. 1 ст. 146 КК, яка встановлює відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини, передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк. Санкція ч. 2 вказаної статті передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, санкція ч. 3 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Як бачимо, різниця у суворості санкцій ст. 151 і ст. 146 є разючою. Чим зумовлена така позиція законодавця – пояснити складно, адже, як зазначалося вище, є усі підстави для того, аби стверджувати, що фактична суспільна небезпека незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги є вищою, аніж суспільна небезпека «звичайного» незаконного

ров'я населення: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2012. С. 84–85; Орловская Н.А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации и функционального анализа: монография. Одесса: Юридична література, 2010. С. 3–4). Варто, однак, зазначити, що останнім часом пропонуються інноваційні методики оцінки суспільної небезпечності кримінально караних діянь (див., зокрема: Карчевський М.В. Метод контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 3. С. 51–64; Карчевський М.В., Одинцова О.В. Автоматизована система для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння «In Context». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 92–101).

позбавлення волі. Звертає на це увагу також Ю.А. Пономаренко⁵⁴⁹.

Тут варто нагадати, що КК УСРР 1922 р. визнавав розглядуване діяння (ст. 161) найтяжчим порівняно з іншими злочинами проти свободи особи – за його вчинення суд міг призначити покарання у виді позбавлення волі на строк не менше п'яти років. Однак у подальшому радянський законодавець кардинально змінив свою позицію. У КК 1927 р. санкція статті, яка передбачала відповідальність за поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової людини з корисливих або інших особистих спонукань (ст. 156), була пом'якшена – винному у вчиненні даного злочину загрожувало позбавлення волі на строк до трьох років. У 1988 р., коли КК УРСР 1960 р. був доповнений ст. 123-2 «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню», покарання за цей злочин пом'якшено вдруге: передбачений у санкції вказаної статті максимальний строк покарання у виді позбавлення волі становив всього два роки.

Таким чином, погляди законодавця на питання пеналізації розглядуваного злочину зазнали суттєвої еволюції: від визнання його найтяжчим порівняно з іншими злочинами проти свободи особи до різкого й необґрунтованого пом'якшення покарання за нього. Вважаємо, що жодних об'єктивних причин для зазначеної зміни поглядів не було, а тому, на наш погляд, санкції ст. 151 КК України потребують перегляду.

Аргументом на користь посилення кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги може слугувати й відповідний зарубіжний досвід. Здійснений вище аналіз зарубіжного законодавства засвідчив, що більшість законодавців передбачає

⁵⁴⁹ Пономаренко Ю.А. Основні проблеми пеналізації злочинів у законотворчій практиці. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 212.

суворіші покарання за вказаний злочин. Нагадаємо: якщо максимальний строк покарання у виді позбавлення волі за ч. 1 ст. 151 КК України становить два роки, то в КК Республіки Таджикистан він сягає п'яти років, а в КК Грузії – шість років. При цьому більшість законодавців передбачає за цей злочин максимальний строк покарання у виді позбавлення волі у три роки (КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Вірменія, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Молдова, КК Російської Федерації, КК Туркменістану).

Ще разючішою виглядає різниця, якщо порівняти санкції кваліфікованих складів розглядуваного злочину. Якщо максимальний строк позбавлення волі в санкції ч. 2 ст. 151 КК України сягає п'яти років, то за кримінальним законодавством Республіки Молдова (ч. 2 ст. 169), Російської Федерації (ч. 2 ст. 128) і Туркменістану (ч. 2 ст. 131) – семи років, за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки (ч. 3 ст. 146), Республіки Вірменія (ч. 2 ст. 134), Республіки Казахстан (ч. 2 ст. 127) та Республіки Таджикистан (ч. 2 ст. 133) – восьми років, за КК Грузії (ч. 2 ст. 149) – дев'яти років. Однак найбільший строк покарання у виді позбавлення волі за вчинення досліджуваного злочину передбачений у ч. 2 § 261 КК Королівства Данія – до 12 років ув'язнення.

Як бачимо, проаналізоване кримінальне законодавство вбачає у розглядуваному діянні наявність більшого ступеня суспільної небезпеки.

Зауважимо, що в юридичній літературі вже висловлювалася думка про необхідність встановлення більш суворих покарань за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Так, С.Ф. Денисов та Г.О. Зубов вважають за необхідне посилити санкцію ч. 2 ст. 151 КК України, тоді як санкцію ч. 1 цієї статті пропонують залишити незмінною. На думку науковців, санкція ч. 2 ст. 151 має передбачати покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися

певною діяльністю на строк до трьох років⁵⁵⁰. Зазначимо, що верхня межа покарання у виді позбавлення волі за кваліфікований вид даного злочину відповідає позиції ряду зарубіжних законодавців. Водночас навряд чи можна погодитись з тим, що санкція ч. 1 ст. 151 не потребує корегування.

Виходячи із викладеного, доцільно, на наш погляд, ставити питання про перегляд санкцій статті про відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Видається, основний склад вказаного злочину слід визнати злочином середньої тяжкості, а кваліфікований – тяжким злочином. Такий підхід відповідає, зокрема, наведеному зарубіжному досвіду. Крім того, вважаємо, що необхідно орієнтуватися на санкції ст. 146 КК України, яка по відношенню до ст. 151 є загальною нормою. На наш погляд, санкція ч. 1 ст. 151 має передбачати альтернативні покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, санкція ч. 2 ст. 151 – покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

На переконання автора, передбачення у законодавстві суворіших покарань за вчинення розглядуваного діяння сприятиме встановленню адекватного реальному ступеню його суспільної небезпеки покарання, дозволить привести у відповідність санкції загальної норми про незаконне позбавлення волі та спеціальної про незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги.

⁵⁵⁰ Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 117.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження проблемних питань кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги дозволило дійти висновку, що *вказане діяння характеризується яскравою специфікою порівняно з іншими злочинами, відповідальність за які передбачена в розділі III Особливої частини КК України.*

З'ясовано, що необхідність протидії використанню психіатрії в немедичних цілях кримінально-правовими засобами законодавець усвідомив ще на початку минулого століття. Уперше відповідальність за поміщення в психіатричну лікарню завідомо здорової людини була передбачена в главі 26 «Про злочинні діяння проти особистої свободи» Кримінального уложення 1903 р. (п. 1 ст. 500). Тривалий час не відмовлялась від кримінально-правової протидії таким посяганням і радянська влада: у кримінальних кодексах УСРР 1922 та 1927 рр. існувала окрема стаття про відповідальність за поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової людини з корисливих або інших особистих спонукань. Однак якщо ст. 161 КК 1922 р. за вчинення вказаного діяння передбачала покарання у виді позбавлення волі на строк не нижче п'яти років (найтяжчий злочин порівняно з іншими злочинами проти свободи особи), то санкція ст. 156 КК 1927 р. була пом'якшена і винному у вчиненні розглядуваного злочину загрозувало позбавлення волі на строк до трьох років.

Наявність кримінально-правової заборони незаконного поміщення в психіатричну лікарню у перших радянських кодексах була декларативною. Згодом же радянський законодавець взагалі відмовився від статті про кримінальну відпо-

відальність за вказане діяння, а використання психіатрії в каральних цілях з метою знищення політичного інакомислення набуло масового характеру. Повернення законодавцем відповідної статті до КК УРСР у 1988 р. ознаменувало собою й відхід від практики каральної психіатрії.

Зроблено висновок, що встановлення та існування кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги є цілком обґрунтованим. Основними факторами, які обумовили криміналізацію вказаного діяння, є історичні, соціальні, нормативні та кримінологічні. Навіть попри свої недоліки, чинна на сьогодні ст. 151 КК України має чимале превентивне значення.

З'ясовано, що самостійний склад незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги передбачений в кримінальних кодексах Азербайджанської Республіки (ст. 146), Республіки Білорусь (ст. 184), Республіки Вірменія (ст. 134), Грузії (ст. 149), Республіки Казахстан (ст. 127), Киргизької Республіки (ст. 174), Латвійської Республіки (ст. 155), Республіки Молдова (ст. 169), Республіки Таджикистан (ст. 133), Російської Федерації (ст. 128), Туркменістану (ст. 131). При цьому КК Туркменістану у ст. 131 передбачає відповідальність за поміщення особи, котра не потребує відповідної форми лікування, не тільки до психіатричного стаціонару, а й до іншого лікувального закладу закритого типу. Кримінальні кодекси Королівства Данія (ч. 2 § 261), Литовської Республіки (ч. 3 ст. 146) та Республіки Болгарія (ч. 6 ст. 142а) розглядають незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги в якості кваліфікованого (КК Королівства Данія) або ж особливо кваліфікованого (КК Литовської Республіки та КК Республіки Болгарія) складу незаконного позбавлення свободи. Таким чином, самостійна стаття про відповідальність за незаконне поміщення до вказаного закладу наявна в кримінальному законодавстві тих держав, які свого часу були республіками Радянського Союзу, і де вчинення відповідних посягань й на сьогодні не є чимось неймовірним.

Доведено, що безпосередній об'єкт незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги не можна зводити лише до фізичної свободи людини. На наш погляд, є всі підстави стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом розглядуваного діяння є свобода, честь та гідність особи, причому в їх сукупності. При цьому обґрунтовано, що під свободою людини, як основного безпосереднього об'єкта незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, слід розуміти не тільки свободу пересування, а й свободу особи приймати вольові рішення, робити вибір та розпоряджатися собою (конкретно – вільно приймати рішення про перебування у стаціонарному закладі з надання психіатричної допомоги); це також й свобода від тиску зовні з метою зміни поведінки особи. Крім того, доведено, що розуміння гідності конкретної людини слід виводити з категорії людської гідності, як це має місце в низці міжнародно-правових актів, тобто необхідно виходити з об'єктивної, а не суб'єктивної, сторони гідності. Додатковим факультативним об'єктом даного злочину визнано життя, здоров'я особи тощо.

Встановлено, що потерпілою від незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги слід визнавати особу, яка: 1) не страждає на психічний розлад; 2) страждає на психічний розлад, але не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги, тобто її обстеження або лікування можливі не лише в стаціонарних умовах. У зв'язку з цим серйозною прогалиною ст. 151 КК України визнано відсутність в аналізованій статті вказівки на караність незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги осіб, які страждають на психічний розлад, але не потребують госпіталізації до такого закладу.

Здійснене дослідження дозволило дійти висновку, що під незаконним поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги потрібно розуміти не будь-яке недотримання лікарем-психіатром вимог Закону України «Про психіатричну допомогу», а істотне їх порушення, в результаті якого до такого

закладу всупереч її волі поміщено особу, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги.

Буквальне тлумачення ч. 1 ст. 151 КК України дозволяє стверджувати, що у ній йдеться лише про кримінально-правову заборону поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здоровій особі, тобто такої особи, яка для лікаря-психіатра була явно психічно здоровою. Водночас розуміння незаконності поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги лише як поміщення туди завідомо психічно здоровій особі не тільки не повною мірою відповідає положенням Закону України «Про психіатричну допомогу», а й серйозно ускладнює застосування цієї норми на практиці, не обґрунтовано звужує межі її застосування. Зроблено висновок, що у ч. 1 ст. 151 КК України правильніше було б передбачити, що відповідальність настає за незаконне поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги.

Звернуто увагу на те, що у ст. 151 КК України йдеться про *поміщення* в заклад з надання психіатричної допомоги, тоді як в Законі України «Про психіатричну допомогу» вживається інше формулювання – *«госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги»*. Зроблено висновок, що при формулюванні назви ст. 151, а також диспозиції її ч. 1, необхідно використовувати термінологію, яка вживається у вказаному Законі і яка точніше відображає суть розглядуваного діяння.

Доведено, що поміщенням до закладу з надання психіатричної допомоги необхідно вважати момент закінчення оформлення документів в його приймальному відділенні, у яких особа фігурує як пацієнт цього закладу. Заходи для доставки особи до закладу з надання психіатричної допомоги або ж доставку її до такого закладу для подальшого оформлення госпіталізації необхідно розцінювати як замах на незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги.

При буквальному тлумаченні диспозиції ч. 1 ст. 151 КК України однозначного висновку про те, що ця норма охоплює

випадки незаконного утримання (продовження перебування) особи в закладі з надання психіатричної допомоги після того, як відпали підстави для її подальшого перебування в ньому, зробити не можна. У вказаній диспозиції мова йде не про незаконне поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги чи утримання її в ньому, а лише про перше з них. На наш погляд, було б правильно, якби законодавець змінив назву статті 151 КК України, а також диспозицію її ч. 1, вказавши, що кримінально караною є не лише незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, а й незаконне утримання її в такому закладі. Вважаємо, що зазначені зміни дозволять привести у відповідність у цій частині текст кримінального закону до положень Закону України «Про психіатричну допомогу», сприятимуть ефективнішій кримінально-правовій протидії розглядуваним посяганням.

Обґрунтовано, що госпіталізація завідомо психічно здорової особи до закладу з надання психіатричної допомоги передбачає створення видимості підстав для такої госпіталізації. Тому важливими складовими незаконної госпіталізації до вказаного закладу, на наш погляд, слід вважати фальсифікацію історії хвороби та іншої медичної документації.

З'ясовано, що на переконання переважної більшості дослідників, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони розглядуваного складу злочину є місце його вчинення – заклад з надання психіатричної допомоги. Водночас варто погодитись з Л.П. Брич, яка вважає, що в даному випадку правильніше говорити не про місце вчинення злочину, а про його обстановку, адже визначальними для поняття «заклад з надання психіатричної допомоги» є не просторові, а функціональні характеристики.

Доведено, що суб'єкт незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги спеціальний; ним слід визнавати тільки лікаря-психіатра, який одноосібно чи у складі комісії лікарів-психіатрів прийняв рішення про госпіталізацію до

вказаного закладу завідомо психічно здорової особи. Родичі, законні представники, сусіди та інші так чи інакше зацікавлені особи, які ініціювали процес госпіталізації завідомо психічно здорової особи, іншим чином сприяли незаконній госпіталізації її до закладу з надання психіатричної допомоги, підлягають відповідальності як співучасники даного злочину. Водночас випадки примусового доставлення потерпілого зазначеними особами до вказаного закладу за наявності відповідних підстав мають бути кваліфіковані за ст. 146 КК України. Суддя, що ухвалив завідомо неправосудне рішення, яким задовольнив заяву представника закладу з надання психіатричної допомоги про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, має підлягати відповідальності за ст. 375 КК України.

Суб'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу: винний усвідомлює, що поміщає в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорову особу і бажає цього. Суб'єктивна сторона поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 151 КК України), характеризується змішаною виною (прямим умислом по відношенню до незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги та необережністю до тяжких наслідків, що настали внаслідок цього). Мотив та мета не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони розглядуваного складу злочину і на його кваліфікацію не впливають.

Здійснене дослідження засвідчило, що трактування поняття «тяжкі наслідки», спричинені незаконним поміщенням особи в заклад з надання психіатричної допомоги, викликає чималі труднощі. Можливим варіантом вирішення проблеми, котра стосується не тільки розглядуваного складу злочину, є висловлена у кримінально-правовій науці пропозиція відмовитись від віднесення фізичної шкоди потерпілому до поняття «тяжкі наслідки», а спричинення таких наслідків кваліфікувати за сукупністю з відповідними статтями розділу II

Особливої частини КК України. Разом з тим, навіть відмовившись від віднесення фізичної шкоди потерпілому до поняття «тяжкі наслідки», потрібно визначати інші різновиди суспільно небезпечних наслідків, котрі у кожному конкретному випадку охоплюватимуться вказаним поняттям і які слід відобразити у примітці до тієї чи іншої статті Особливої частини КК України.

Здійснений аналіз засвідчив, що єдиним можливим наслідком даного злочину, який не може бути кваліфікований за сукупністю з іншими статтями кримінального закону і стосовно якого можливо встановити причинний зв'язок та вину у формі необережності, є самокалічення потерпілого (наприклад, особа заподіяла собі тяжке тілесне ушкодження, протестуючи проти незаконної госпіталізації її до закладу з надання психіатричної допомоги і намагаючись таким чином повернути до себе увагу). У зв'язку з цим запропоновано відмовитись від кваліфікуючої ознаки «спричинило тяжкі наслідки», оскільки навряд чи є сенс вказувати у відповідній примітці, що тяжкі наслідки, спричинені незаконним поміщенням особи в заклад з надання психіатричної допомоги, полягають лише в її самокаліченні. Зроблено висновок, що потреби у кваліфікуючій ознаці «спричинило заподіяння потерпілим собі тяжкого тілесного ушкодження» немає, оскільки, по-перше, навряд чи є підстави говорити про поширеність таких ситуацій в об'єктивній дійсності, по-друге, як видається, факт самокалічення особи цілком можна врахувати при призначенні покарання (відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 67). Водночас обґрунтована доцільність доповнення ч. 2 ст. 151 такими кваліфікуючими ознаками як вчинення розглядуваного злочину щодо двох чи більше осіб, а також щодо неповнолітньої особи.

З урахуванням зарубіжного досвіду обґрунтовано, що основний склад даного злочину слід визнати злочином середньої тяжкості, а кваліфікований – тяжким злочином. На наш погляд, санкція ч. 1 ст. 151 КК України має передбачати альтернативні покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти

років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, санкція ч. 2 ст. 151 – покарання у виді позбавлення волі на строк від п’яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

На підставі проведеного дослідження статтю 151 КК України пропонуємо викласти у такій редакції:

Стаття 151. Незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги або незаконне утримання в такому закладі особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги

1. Незаконна госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги або незаконне утримання в такому закладі особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, –

карається обмеженням волі на строк до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, вчинене щодо двох чи більше осіб або щодо неповнолітньої особи, –

карається позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеева Е.В. Механизм уголовно-правового регулирования свободы личности в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск, 2013. 240 с.
2. Авдеева Е.В. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях: ретроспективный анализ законодательной регламентации и правоприменения. *Юридический мир*. 2015. № 5. С. 37–41. URL: <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=5002>
3. Авдеева Е.В. Эволюция законодательства, регламентирующего незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 21 січня 2015 р.). Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. С. 148–150.
4. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): монографія. Київ: Атіка, 2007. 304 с.
5. Акимова С.Ю. Латентная преступность в сфере психиатрии. *Организованная преступность, терроризм, коррупция в их проявлениях и борьба с ними*. Москва: Российская криминологическая ассоциация; Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка, 2005. С. 194–200.
6. Акоев К.Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / науч. ред. и предисл. А.В. Наумова. Ставрополь: Сервисшкола, 2000. 176 с.
7. Алпаут Р. Казанские традиции карательной психиатрической медицины. *Idel.Realiu*. 24 мая 2019 г. URL: <https://www.idelreal.org/a/29961177.html>
8. Альтшуллер М.Г., Лотман Ю.М. М.А. Дмитриев-Мамонов. Биографическая справка / Поэты 1790–1810-х годов. Ленинград: Советский писатель, 1971. С. 719–720. URL: https://rvb.ru/18vek/poety/1790_1810/03bio/40dmitriev-mamonov.htm
9. Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2008. 199 с.

10. Андрушко А. Проблеми кримінально-правової охорони честі та гідності особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 268–272.
11. Андрушко А.В. Диференціація кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2015. Вип. 35. Частина II. Том 3. С. 52–55.
12. Андрушко А.В. Злочини проти волі, честі та гідності особи в проекті Кримінального кодексу України, підготовленому під керівництвом професора В.М. Смітінка. *Право та державне управління*. 2018. № 1 (30). Том 1. С. 176–182.
13. Андрушко А.В. История уголовно-правового противодействия использованию психиатрии в немедицинских целях. *Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы: междунар. науч.-практ. конф. (28-29 марта 2014 г., Кишинэу) / орг. ком.: Бужор В. и др. Кишинев: Iulian, 2014. С. 235–237.*
14. Андрушко А.В. Каральна психіатрія та проблеми кримінально-правової протидії її використанню в Радянському Союзі. *Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції (28-31 травня 2015 року, м. Полтава)*. Київ – Полтава: ПУЕТ, 2015. С. 327–331.
15. Андрушко А.В. Кримінально-правова протидія використанню психіатрії в немедичних цілях: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 14. Том 2. С. 71–74.
16. Андрушко А.В. Кримінально-правова характеристика суб'єктивних ознак незаконного поміщення в психіатричний заклад. *Право і суспільство*. 2014. № 5. С. 189–194.
17. Андрушко А.В. Недоліки ст. 151 КК України у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18-19 листопада 2016 р.)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 6–10.
18. Андрушко А.В. Незаконне поміщення у психіатричний заклад: основні детермінанти та напрями запобігання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6 (15). С. 148–152.
19. Андрушко А.В. Об'єкт незаконного поміщення в психіатричний заклад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 7. С. 171–175.
20. Андрушко А.В. Об'єктивна сторона незаконного поміщення в психіатричний заклад. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 4 (II). С. 128–136.

21. Андрушко А.В. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. Випуск 5. Том 2. С. 67–70.
22. Андрушко А.В. Потерпевший от незаконного помещения в психиатрическое учреждение. *Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов: международная научно-практическая конференция (7-8 нояб. 2014 г., Кишинев)* / орг. ком.: Бужор В. [и др.]. Кишинев: Б.и. (Tipogr. "Cetatea de Sus"), 2014. Ч. 2. С. 124–126.
23. Андрушко А.В. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Особенности формирования законодательства Украины: философско-правові, історичні та прикладні аспекти*: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (11-12 березня 2016 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 201–204.
24. Андрушко А.В. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 6. Том 3. С. 48–52.
25. Андрушко П.П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. № 11 (134). С. 5–11; № 12 (135). С. 3–10.
26. Ануфриева Т.Н., Ходусов А.А. Уголовно-правовая защита прав и свобод личности: учебное пособие. Москва: Международный юридический институт, 2011. 216 с.
27. Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Независимый психиатрический журнал*. 2011. № 4. URL: <http://npar.ru/journal/2011/4/06-argunova.htm>
28. Аргунова Ю.Н. Уголовная ответственность за незаконное помещение в психиатрический стационар. *Правовые вопросы в здравоохранении*. 2010. № 6. URL: <http://www.zdrav.ru/articles/practice/detail.php?ID=77582>
29. Арямов А.А., Пономаренко В.С. Механизм уголовно-правовой защиты чести и достоинства личности. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 376 с.
30. Байда А.О. Незаконне поміщення в психіатричний заклад / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 585–586.

31. Байда А.О., Комасюк І.С. Питання кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 81. С. 3–8.
32. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 208 с.
33. Басмат О. Каральна психіатрія знову повертається в Україну? *Українська правда*. 26 червня 2012 р. URL: <http://www.prawda.com.ua/columns/2012/06/26/6967468/>
34. Баулін Ю.В. Сучасне кримінальне право України: підсумки, тенденції, перспективи розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 23. С. 29–42.
35. Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: монографія. Київ: Атіка, 2005. 316 с.
36. Берлин И. Две концепции свободы. URL: <http://kant.narod.ru/berlin.htm>
37. Блох С., Рэддауэй П. Диагноз: инакомыслие. *Карта. Российский независимый исторический и правозащитный журнал*. 1996. № 13-14. С. 56–67.
38. Богомолец О. Аби не збожеволіти... *Українська правда. Блоги*. 19 вересня 2016 р. URL: <https://blogs.prawda.com.ua/authors/bogomolec/57dff8b8c8bd5/>
39. Борисов В. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107.
40. Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гізімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Харків: Право, 2018. 784 с.
41. Борисов В.І. Злочини проти волі, честі та гідності особи. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: (Лекція 6 та 7). Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. 32 с.
42. Брич Л. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 52. С. 267–280.
43. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 225–240.
44. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
45. Буковский В., Глузман С. Краткое пособие по психиатрии для инакомыслящих / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е.

- Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 584–604.
46. Бурдін В. Осудність та неосудність у кримінальному праві: історичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 241–254.
 47. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 780 с.
 48. Бурдін В.М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 304 с.
 49. Бурлакова В. Над гніздом зозулі. Чому в українських психіатричних лікарнях не надають адекватної допомоги. *Український тиждень*. 8-14 березня 2013 р. № 10 (278). С. 20–21.
 50. Бычков С.Н. Уголовно-правовая характеристика незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ). *Актуальные проблемы современной науки. Секция «Право и правоприменение»*: сборник материалов международной научно-практической конференции, 8 мая 2015 г. Тамбов: Изд-во Першина Р.В., 2015. С. 253–259.
 51. В окупованому Криму кримськотатарського активіста помістили до психлікарні. *ТСН*. 30 червня 2018 р. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-okupovanomu-krimu-krimskotatarskogo-aktivista-pomistili-do-psihtikarni-1179333.html>
 52. В окупованому Криму п'ятеро політв'язнів знаходяться у психіатричній лікарні. *ZIK*. 23 вересня 2019 р. URL: https://zik.ua/news/2019/09/23/v-okupovanomu-krymu-pyatero-politvyazniv-znahodyatsya_u-psyhiatrychniy_1652553
 53. В Україні діє каральна психіатрія, яка знищує незручних владі людей? *UkrPress.info*. 21 грудня 2016 р. URL: <http://www.ukrpress.info/2016/12/21/v-ukrayini-die-karalna-psihiatriya-yaka-znischue-nezruchnih-vladi-lyudey/>
 54. Ван Ворен Р. О диссидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина / пер. с англ. К. Мужановского; предисл. И. Марценковского. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. 332 с.
 55. Ван Ворен Р. Психиатрия как средство репрессий в постсоветских странах. *Вестник Ассоциации психиатров Украины*. 2013. № 5. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/37543#prettyPhoto/0/>
 56. Ван Ворен Р. Психіатрія як інструмент приборкання у пострадянських країнах. *Архів психіатрії*. 2015. № 2 (81). С. 54–60.
 57. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 55–62.

58. Векленко В., Бавсун М. Проблемы толкования оценочных категорий уголовного закона. *Уголовное право*. 2003. № 3. С. 15–17.
59. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
60. Вирок Вишгородського районного суду Київської обл. від 6 вересня 2018 р. (справа № 363/1843/18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76335901>
61. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
62. Волкова О.В. Уголовная политика в сфере защиты личной свободы человека: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2014. 259 с.
63. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 229 с.
64. Волошин А.В. Незаконное помещение в психиатрический стационар: историко-правовой анализ. *Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация. Научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора А.Н. Красикова (20-21 марта 2003 года)* / под ред. д-ра юрид. наук, профессора Б.Т. Разгильдиева. Саратов: Издательство Саратовской государственной академии права, 2003. С. 121–124.
65. Вострышев М.И. Потомок Мономаха. Граф Матвей Александрович Дмитриев-Мамонов (1788–1863). *ВикиЧтение*. URL: <https://history.wikireading.ru/78007>
66. Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / за ред. та з передм. Е.К. Мосснера. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2003. 552 с.
67. Гавайская декларация II (Одобрена Генеральной ассамблеей ВПА, Вена. Австрия, 10 июля 1983 г.) / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_872
68. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. 635 с.
69. Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–15.
70. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. Харьков: Основа, 1994. 640 с.
71. Герасимчук В. Карательная психиатрия в 21-ом веке. *LB.ua*. 19 апреля 2011 г. URL: http://lb.ua/society/2011/04/19/93288_karatelnaya_psihiatriya_v_21om_v.html

72. Глузман С. Вялотекущая шизофрения. *LB.ua*. URL: http://society.lb.ua/position/2013/10/28/236286_vyalotekushchaya_shizofreniya.html
73. Глузман С. Епідемія ліжко-місць. Радянська психіатрія досі живе в Україні. *Український тиждень*. 6 серпня 2010 р. № 32 (145). URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/794>
74. Глузман С. Политика и психиатрия. *LB.ua*. 5 августа 2013 г. URL: http://lb.ua/society/2013/08/05/217058_politika_psihiatriya.html
75. Глузман С. Психиатрическая земля. *LB.ua*. 26 сентября 2016 г. URL: http://lb.ua/society/2016/09/26/346186_psihiatricheskaya_zemlya.html
76. Глузман С. Психиатрические рефлексии. *LB.ua*. URL: http://society.lb.ua/position/2013/02/04/187934_psihiatricheskie_refleksii.html
77. Глузман С. Сколько стоит плохое лечение? *LB.ua*. 25 ноября 2011 г. URL: http://lb.ua/society/2011/11/25/125547_skolko_stoit_plohoie_lechenie.html
78. Голина В.В., Батыргареева В.С. Проблемы борьбы с преступлениями против личной свободы человека в Украине. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2001. Вип. 49. С. 131–141.
79. Голина В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3 (82). С. 107–116.
80. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. і–xxiv+760 с.
81. Грищук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 98–108.
82. Грищук В.К., Луцький Т.М., Пасєка О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи: навч. посібник у схемах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 64 с.
83. Грищук В.К., Ортинський В.Л. До питання про поняття об'єкта злочину в сучасній науці кримінального права. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2004. № 1. С. 30–37.
84. Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 14–28.
85. Грищук О.В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 164–166.
86. Гробова В.П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97–101.
87. Гудима Д. Обмеження прав психічнохворих у практиці Європейського суду з прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників ювілейного X Міжнародного круглого столу (м. Львів, 12-13 грудня 2014 року): у 2-х частинах*. Львів, 2015. Частина I. С. 173–200.

88. Гудима Д. Практика Європейського суду з прав людини щодо госпіталізації психічнохворих: уроки для України. *Право України*. 2015. № 10. С. 87–96.
89. Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Львів: Край, 2009. 292 с.
90. Гурович И.Я., Палсуев О.О., Висневская Л.Я. О показателях стационарной психиатрической помощи европейских стран в результате деинституционализации. *Социальная и клиническая психиатрия*. 2016. Т. 26. № 3. С. 87–91.
91. Гуророва Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ України, 2001. 384 с.
92. Гуророва Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 32–49.
93. Декларація про права розумово відсталих осіб від 20 грудня 1971 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_119
94. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: монографія. Харків: Право, 2013. 752 с.
95. Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. № 10 (52). С. 109–120.
96. Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Розуміння «свободи» і «волі» в сучасному національному праві та законодавстві. *Юридична наука*. 2016. № 10 (64). С. 4–15.
97. Денисова Т.А. Санкції та покарання: збалансованість проти репресії. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2012. С. 230–234.
98. Джанполадова Н. «Судье удобно сказать: он невменяемый». *Радио Свобода*. 12 октября 2016 г. URL: <http://www.svoboda.org/a/28048272.html>
99. Джанполадова Н. Чи повертається каральна психіатрія в Росію? *Радіо Свобода*. 13 жовтня 2016 р. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/28051281.html>

100. Джинджолия Р.С. Унификация оценочных признаков при квалификации преступлений против личности: монография / под ред. проф. А.А. Магомедова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. 271 с.
101. Джунь В.В. Соціологія конституційного права: монографія. Кн. 1: Теоретико-методологічні основи. Київ: Ін Юре, 2015. 384 с.
102. Долголенко Т.В. Преступления против личности: учеб. пособие. Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2011. 228 с.
103. Дудоров О.О., Каменський Д.В. Порівняльне кримінальне право та феномен глобалізації: у пошуках точок дотику. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2017 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2017. С. 117–122.
104. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170.
105. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
106. Евстифеева Е.В. Проблемы применения уголовной ответственности за незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 6 (101). С. 164–167.
107. Емельянов В.П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступления. *Право и политика*. 2002. № 10. С. 61–72.
108. Емельянов В.П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 7–11.
109. Ермолова О.Н. Нематериальные блага и их защита: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Саратов, 1998. 150 с.
110. Жинкин А.А. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (ст. 128 УК РФ): некоторые проблемы квалификации и законодательной регламентации. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 4. С. 82–85.
111. Жирнов Е. «Не знаю, как я все это перенес». *Коммерсантъ. Власть*. 12 февраля 2007 г. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/741690>
112. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
113. Зайдиева Д.Я. Уголовно-правовая охрана личной свободы человека: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. 181 с.
114. Зайцев Ю. Каральна психіатрія – брутальний інструмент розправи з опонентами комуністичного режиму (1970–1980): На прикладі Ган-

- ни Михайленко. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2017. Вип. 30. С. 316–334.
115. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» від 14 листопада 2017 р. № 2205-VIII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2205-19#n81>
 116. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>
 117. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
 118. Зелінський А.Ф., Куц В.М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 148–154.
 119. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. 256 с.
 120. Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. Москва: Норма, 2005. 256 с.
 121. Иванова Л.В. Субъект незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях: спорные моменты. *Юридические исследования*. 2016. № 7. С. 7–13. URL: http://author.nbpublish.com/lr/article_19595.html
 122. Инструкция Министерства здравоохранения СССР от 26.VIII.1971 г. № 06-14-43 (Согласована с Прокуратурой СССР и МВД СССР) / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 177–179.
 123. Инструкция о порядке применения принудительного лечения и других мер медицинского характера в отношении психически больных, совершивших общественно опасные деяния от 14 февраля 1967 г. / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 187–192.
 124. Инструкция о производстве судебно-психиатрической экспертизы в СССР от 27 октября 1970 г. / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 182–186.
 125. Инструкция по неотложной госпитализации психически больных, представляющих общественную опасность от 10 октября 1961 г. № 04-14-32 / Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. С. 180–181.
 126. Ільмі Умеров на волі після психлікарні: Це було одне велике катування. *Главком*. 8 вересня 2016 р. URL: <http://glavcom.ua/digest/ilmi-umerov-na-voli-pislya-psihlikarni-ce-bulo-odne-velike-katuvannya-371408.html>

127. Казамиров А.И. Уголовно-правовая защита права человека на свободу: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2003. 179 с.
128. Каральна психіатрія в Україні? Справа Раїси Радченко. *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. 16 липня 2013 р. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1373972717>
129. Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 186 с.
130. «Каральну психіатрію» застосували вже до дев'яťох кримських татар. *Укрінформ*. 30 грудня 2016 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-krim/2149081-karalnu-psihiatriu-zastosovali-vze-do-devyatoh-krimskih-tatar.html>
131. Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. Москва: Международная Хельсинская Федерация по правам человека, 2004. 496 с.
132. Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. 608 с.
133. Карчевський М.В. Метод контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 3. С. 51–64.
134. Карчевський М.В., Одинцова О.В. Автоматизована система для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння «In Context». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 92–101.
135. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. 648 с.
136. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: Істина, 2011. 430 с.
137. Кириллова К. Карательная психиатрия: как в России борются с инакомыслием. *Крым. Реалии*. 12 сентября 2016 г. URL: <http://ru.krymr.com/a/27981326.html>
138. Кириллюк І.В. Злочинність у сфері психіатрії: особливості, детермінанти та шляхи запобігання. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3 (22). С. 140–148.
139. Клименко В.І., Анісімова Ю.В. Проблема стигматизації та самостигматизації при організації психіатричної допомоги (огляд літератури). *Україна. Здоров'я нації*. 2012. № 1 (21). С. 160–163.
140. Кобзева Е.В. Теория оценочных признаков в уголовном законе / науч. ред. Н.А. Лопашенко. Москва: Юрлитинформ, 2009. 264 с.
141. Коваленко Н., Шерстюк Н. У психоневрологічних інтернатах порушують права людини. *Радіо Свобода*. 25 серпня 2010 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2137282.html>

142. Ковтун Н.Н. Стационарная судебно-психиатрическая экспертиза по уголовным делам и гарантии прав граждан при оказании психиатрической помощи. *Государство и право*. 1997. № 3. С. 64–71.
143. Колесникова Н. Психлікарні та психоневрологічні інтернати: тортури замість допомоги. *Центр інформації про права людини*. 22 жовтня 2015 р. URL: https://humanrights.org.ua/material/psihlikarni_ta_pshhonevrologichni_internati_torturi_zamist_dopomogi
144. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.
145. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. / Законодавство України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
146. Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування від 28 березня 1997 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_028
147. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
148. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
149. Коржанський М., Коржанська О. Цінність суспільних відносин. *Право України*. 2006. № 12. С. 20–22.
150. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 592 с.
151. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
152. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива. Курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
153. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.
154. Коротенко А. Специфіка юридичного захисту психічно хворих / Асоціація психіатрів України. URL: <http://upa-psychiatry.org.ua/articles/ZahystPsychichNvoryh.pdf>
155. Коротич Е.А. Уголовно-правовая охрана личной свободы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Минск, 2016. 24 с.
156. Косенко Н.А., Красильников Г.Т., Косенко В.Г., Агеев М.И. Истоки психиатрической стигматизации и ее перспективы. *Кубанский научный медицинский вестник*. 2015. № 3 (152). С. 58–61.
157. Костенко О., Ландіна-Виговська А. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.

158. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
159. Красницький І.В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 232 с.
160. Краснов В.Н. [Рец. на:] Александровский Ю.А. История отечественной психиатрии. М.: «ГЭОТАР-Медиа», 2013. Т. 1-3. *Социальная и клиническая психиатрия*. 2014. Т. 24. Вып. 2. С. 107–109.
161. Кривуля О.М., Куц В.М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 70–75.
162. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.
163. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2009. 744 с.
164. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. 456 с.
165. Кримінальне право України: навч.-метод. посіб. / за ред. В.О. Тулякова. Одеса: Фенікс, 2011. 450 с.
166. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2003. 496 с.
167. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. 496 с.
168. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. 608 с.
169. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 680 с.
170. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та інші; за редакцією П.С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
171. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
172. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. 1040 с.
173. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. 904 с.

174. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 1208 с.
175. Кримінальний кодекс Української РСР. Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 грудня 1962 року. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. 138 с.
176. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
177. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
178. Круглий стіл на тему «Українська психіатрія: із XIX століття в XXI». Вступне слово Л.Л. Денисової / Новини медицини та фармації. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/11014>
179. Кругликов Л.Л. Преступления против личности: текст лекций. Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1998. 120 с.
180. Кругликов Л.Л. Уголовно-правовое регулирование прав и свобод пациента в России. *Юридическая наука*. 2015. № 3. С. 60–64.
181. Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 300 с.
182. Кругликов Л.Л., Смирнова Л.Е. Унификация в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. 312 с.
183. Крупним планом: Чи існує в Україні каральна психіатрія? *Телеканал новин «24»*. 22 липня 2013 р. URL: http://24tv.ua/kрупnim_planom_chi_isnuye_v_ukrayini_karalna_psihiatriya_n354696
184. Кузнецова Н.Ф. Значение общественной опасности деяний для их криминализации и декриминализации. *Государство и право*. 2010. № 6. С. 67–75.
185. Кузьо Т. Повернення до радянської каральної психіатрії? *Українська правда. Блоги*. 11 листопада 2010 р. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4cdc0db627631/>
186. Курманова Т. «Страх породив це чудовисько». Що буде з психлікарнею суворого режиму в Дніпрі. *Дзеркало тижня*. 7 грудня 2018 р. URL: https://dt.ua/SOCIUM/strah-porodiv-ce-chudovisko-296413_.html
187. Курс российского уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва: Спарк, 2002. 1040 с.
188. Куфрик Б. У вас – марення реформаторства і маніакальний синдром! Як в часи СРСР лікували інакодумство. *Експрес*. 27 березня 2019 р. URL: <https://expres.online/history/u-vas-marenyya-reformatorstva-i-maniakalnyy-sindrom-yak-v-chasi-srsr-likovali-inakodumstvo>
189. Лашук Є.В. Поняття і структура об'єкта злочину. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл.* / за заг. ред. А.А. Музики. Київ: КЮІ КНУВС, 2005. Вип. 10. С. 197–207.

190. Лемеха Р.І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: монографія / за ред. В.О. Навроцького. Львів: Видавництво «Растр-7», 2017. 180 с.
191. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. Москва: Издательство НОРМА, 2000. 400 с.
192. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.
193. Лихова С.Я. Порівняльні дослідження в кримінальному праві України (аналіз та перспективи). *Порівняльно-правові дослідження*. 2011. № 1. С. 247–253.
194. Лутова Н.Б., Сорокин М.Ю., Вид В.Д. Психиатрическая стигма – ее проявления и последствия. *Обозрение психиатрии и медицинской психологии имени В.М. Бехтерева*. 2017. № 3. С. 41–45.
195. Лысодед А.В. Актуальные криминологические проблемы преступлений против свободы, чести и достоинства личности. *Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб.* Харків, 2006. Вип. 81. С. 127–136.
196. Марахтанова Е.А. Преступления против свободы личности: вопросы законодательной регламентации и квалификации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Самара, 2006. 246 с.
197. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Монографія. Київ: Атіка, 2003. 224 с.
198. Маркарян С.А. Мотивы как основание дифференциации уголовной ответственности за преступления против личности (проблемы конструирования квалифицирующих признаков): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Махачкала, 2012. 27 с.
199. Марценковський І.А., Коваль Н.В. Інструкція про порядок госпіталізації дітей у віці до 18 років, які страждають від психічних та поведінкових розладів, у стаціонарні психіатричні заклади (проект). *Вісник Асоціації психіатрів України*. 2012. № 1. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/30986>
200. Масюк Е. Укол «Мадам Депо». В учреждения ФСИН вернулась карательная психиатрия. *Новая газета*. 18 августа 2018 г. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/08/18/77533-ukol-madam-depo>
201. Матвійчук В.К. Загальнотеоретичні підходи до з'ясування об'єкта злочину. *Юридична наука*. 2012. № 8. С. 89–103.
202. Мисливий В.А. Учення про потерпілого в кримінальному праві України. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р.* / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Б.М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 45–46.

203. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
204. Міл Дж.С. Про свободу: Есе / пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
205. Мовчан В.С. Історія і теорія етики. Курс лекцій. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2003. 512 с.
206. Молчанов Д.М. Длящиеся преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости. *Lex Russica (Научные труды МГЮА)*. 2011. № 4. С. 741–752.
207. Мороз В.Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 122–136.
208. Мороз Д. Влада хоче закрити мені рота, запроторивши до психушки – Раїса Радченко. *Радіо Свобода*. 15 липня 2013 р. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/25047080.html>
209. Музика А.А. Порівняльні кримінально-правові дослідження в Україні (сучасний етап). *Юридичний вісник України*. 26 квітня – 2 травня 2008 р. № 17.
210. Музика А.А., Горох О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2012. 404 с.
211. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.
212. Музыка А.А. Украина-2013: объективная необходимость новой кодификации уголовного законодательства. *Проблемы кодификации уголовного закона: история, современность, будущее (посвящается 200-летию проекта Уголовного уложения 1813 года)*. Материалы VIII Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 30-31 мая 2013 г. / ответ. ред. В.С. Комиссаров. Москва: Юрлитинформ, 2013. С. 607–610.
213. Музыка А.А., Багиров С.Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. 112 с.
214. На психіатричному обліку перебуває понад 1,6 мільйона українців, 700 тисяч – через алкоголь. *Укрінформ*. 25 червня 2019 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2727725-na-psihiatricnomu-obliku-perebuvaе-ponad-16-miljona-ukrainciv-700-tisac-cerez-alkogol.html>
215. Навроцький В.О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р.* / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. Київ – Харків: Юрінком Інтер, 2004. С. 44–47.

216. Навроцький В.О. Захист прав потерпілого – турбота самого потерпілого. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу»*, 25 квіт. 2013 р. / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Б.М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 31–33.
217. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.
218. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
219. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ: Атіка, 1999. 464 с.
220. Наказателен кодекс (Кримінальний кодекс Республіки Болгарія станом на 22 жовтня 2019 р.) / Lex.bg. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529>
221. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. 848 с.
222. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Коментарі до статей 109–447 Кримінального кодексу / під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Київ: Форум, 2001. 942 с.
223. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
224. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
225. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
226. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.
227. Науменко С.В. Незаконное лишение свободы: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2011. 274 с.
228. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть. Москва: Юрид. лит., 2004. 832 с.
229. Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 245 с.
230. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / под общ. ред. А.В. Баркова, В.М. Хомича. Минск: ГИ-УСТ БГУ, 2007. 1007 с.
231. Незаконне утримання пацієнтів та умови перебування, що мають ознаки приниження гідності та тортур, – що викрила реорганізація Дніпровської психіатричної лікарні / Міністерство охорони здоров'я

- України. 20 вересня 2018 р. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/nezakonno-utrimannja-pacientiv-ta-umovi-perebuwannja-scho-majut-oznaki--prinzhennja-gidnosti-ta-tortur---scho-vikrila-reorganizacija-dniprovskoi-psihiatrichnoi-likarni>
232. Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 254 с.
233. Обзор судебной практики Краснодарского краевого суда. «Незаконное помещение в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ) ошибочно квалифицировано как похищение человека по ч. 1 ст. 126 УК РФ» / Система Гарант. URL: <http://base.garant.ru/24068449/#friends>
234. Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 256 с.
235. Олійник В. Конституційне право на свободу та особисту недоторканність: поняття та характерні риси. *Право України*. 2000. № 12. С. 33–36.
236. Орловская Н.А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации и функционального анализа: монография. Одесса: Юридична література, 2010. 296 с.
237. Ортинський В.Л., Марисюк К.Б., Ступник Я.В. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 424 с.
238. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 468 с.
239. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. 304 с.
240. Осядла М.В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 202 с.
241. Панов М. Кримінальна відповідальність: поняття, принципи, підстава. *Право України*. 2012. № 8. С. 249–260.
242. Панов М.І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / передм. В.П. Тихого. Київ: Ін Юре, 2010. 812 с.
243. Панов М.І. Захист прав та інтересів потерпілого – конститутивна функція кримінального права та процесу. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р.* / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Б.М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 5–8.
244. Панов М.І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. / уклад.: Г.М. Анісімов, В.В. Гальцова; передм. О.В. Петришина, В.І. Борисова. Харків: Право, 2018. 472 с.

245. Панов М.І., Гуторова Н.О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 291–304.
246. Пархомчук Т. Відродження каральної психіатрії? *Дзеркало тижня*. 29 грудня 2010 р. № 49. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vidrozhennya_karalnoyi_psihiatriyi.html
247. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.
248. Пекло по той бік паркану: що коїться в психіатричних лікарнях. *Znaj.ua*. 7 вересня 2017 р. URL: <https://znaj.ua/investigation/peklo-po-toj-bik-parkanu-sho-koitysa-v-psyhiatrychnyh-likarnyah>
249. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 6 июня 2001 (по состоянию на 01.07.2019) / Jurist aitab. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/>
250. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 728 с.
251. Подрабинек А. Карательная медицина / под. ред. Л. Алексеевой. Нью-Йорк: Хроника, 1979. 193 с.
252. Політичний «безум». Нідерландський советолог Роберт ван Ворен про репресивну психіатрію в СРСР та її видозміни, що дожили до нашого часу [спілкувалася Ганна Трегуб]. *Український тиждень*. 8-14 березня 2013 р. № 10 (278). С. 22–23.
253. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
254. Полный курс уголовного права: В 5 т. / под ред. А.И. Коробеева. Т. II: Преступления против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. 682 с.
255. Пономаренко Ю.А. Основні правила пеналізації окремих злочинів за чинним КК України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 47–52.
256. Пономаренко Ю.А. Основні проблеми пеналізації злочинів у законотворчій практиці. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 211–216.
257. Пономаренко Ю.А. Пеналізація / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 667–670.

258. Постановление Наркомюста РСФСР от 08.06.1918 «Об освидетельствовании душевно-больных (Инструкция)» / *КонсультантПлюс*. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=17278#014211111566300738>
259. Постановление Наркомюста РСФСР от 23.07.1918 «О лишении свободы, как о мере наказания, и о порядке отбывания такового (Временная Инструкция)» / *КонсультантПлюс*. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=18561#029624133137527164>
260. Постановление Народного Комиссариата Здравоохранения и Народного Комиссариата Юстиции «О судебно-медицинских экспертах (Положение)» от 24.10.1921 / Исторические материалы. URL: <http://istmat.info/node/46945>
261. Поталкин С.Н. Незаконное лишение свободы по российскому уголовному праву: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нижний Новгород, 2003. 219 с.
262. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Харків: Кроссруд, 2008. 364 с.
263. Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. Львів: Світ, 2006. 280 с.
264. Права человека. Учебник для вузов / отв. ред. – член-корр. РАН, докт. юрид. наук Е.А. Лукашева. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА·М), 2001. 573 с.
265. Прес-реліз до Всесвітнього дня психічного здоров'я 2018 р. / Асоціація психіатрів України. URL: <http://www.ukrpsychiatry.org/index.php/allcategories-uk-ua/2-uncategorised/105-01-10-2018-vsesvitnij-den-psikhichnogo-zdorov-ya-world-mental-health-day-u-2018-r>
266. Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.; отв. ред. А.И. Чучаев. Москва: Проспект, 2014. 680 с.
267. Принципы защиты психически больных лиц и улучшения психиатрической помощи. Приняты резолюцией 46/119 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1991 г. / Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/mental_health_care.shtml
268. Проект Кримінального кодексу України № 1029-1, зареєстрований 15 травня 1998 р. / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3885

269. Прокопенко А.С. Безумная психиатрия / Карательная психиатрия: сборник / под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва: ООО «Издательство АСТ», Минск: Харвест, 2005. С. 33–204.
270. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: монографія. Хмельницький – Київ: Видавництво Сергія Пантюка, 2005. 436 с.
271. Рабінович П.М. Правовість антропосоціальних явищ: філософські засади ідентифікації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 32–40.
272. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
273. Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. 496 с.
274. Резунков В. Карательная психиатрия современной России. *Крым. Реалии*. 5 января 2017 г. URL: <https://ru.krymr.com/a/28214079.html>
275. Реформа психіатрії від Скалецької: Що треба змінити в Україні, і чим допоможе нам досвід Литви. *Depo.ua*. 19 листопада 2019 р. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/psikhatriya-201911191065954>
276. Решение Европейского суда по правам человека по делу Rakevich v. Russia (Ракевич против России) от 28 октября 2003 г. / Stichting Justice Initiative. URL: <https://www.srji.org/resources/search/30/>
277. Решение Европейского суда по правам человека по делу Винтерверп (Winterwerp) против Нидерландов от 24 октября 1979 г. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_155
278. Решетникова Г.А. Субъект незаконной госпитализации в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях (часть 1 статьи 128 УК РФ). *Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право*. 2016. Т. 26, вып. 1. С. 124–128.
279. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>
280. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня

- 2016 р. № 2-рп/2016 / Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>
281. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 20 грудня 2018 р. № 13-р/18 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#n37>
282. Рогова Е.В. Учение о дифференциации уголовной ответственности: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. 344 с.
283. Родіонова Т.В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 247 с.
284. Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 720 с.
285. Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рагога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. 664 с.
286. Рощина І. Проблема термінології у кримінальному праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 213–219.
287. Руженкова В.В., Руженков В.А. Проблема стигмы в психиатрии и суицидологии. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Медицина. Фармация*. 2012. № 4 (123). Вып. 17. С. 5–13.
288. Рябчинська О.П. Значення порівняльно-правового методу в кримінально-правових дослідженнях. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р.* / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 243–247.
289. Савенко Ю. Психиатрия и государственная безопасность. *КГБ: вчера, сегодня, завтра. V Международная конференция (11-13 февраля 1995 г.)*. Москва, 1996. С. 227–232. URL: <http://grigoryants.ru/kgb-vchera-segodnya-zavtra/v-konferenciya/>
290. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 596 с.
291. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 636 с.
292. Свендсен Л.Фр.Г. Філософія свободи / пер. з норвезьк. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. 336 с.
293. Сенаторов М.В. Потенційний від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. докт. юрид. наук, проф., акад. Академії правових наук України В.І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.

294. Сенюта І. Правове регулювання надання психіатричної допомоги в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 45. С. 24–31.
295. Сказко І. Судовий розгляд справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 213–221.
296. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовному кодексу Туркменистана. Постатейный / под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. Ашхабад: Центр ОБСЕ в Ашхабаде, 2013. 663 с. URL: <https://www.osce.org/ru/ashgabat/117369?download=true>
297. Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. 197 с.
298. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2019 рр. / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
299. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. 626 с.
300. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 102–109.
301. Стрельцов Є.Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 131–134.
302. Тараканова Е.А. Требования биоэтики в практической психиатрии. *Практическая медицина*. 2009. № 6 (38). С. 13–15.
303. Тарасов Б.Н. Чаадаев. Москва: Молодая гвардия, 1986. 448 с.
304. Тасаков С.В. Нравственные основы норм уголовного права о преступлениях против личности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. 318 с.
305. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа, 1988. 198 с.
306. Тацій В.Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126–143.
307. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
308. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности: монография / под ред. С.М. Иншакова. Москва: ЮНИТИ-ДА-НА: Закон и право, 2011. 839 с.
309. Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Николаев: Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2007. 564 с.
310. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Київ: Атіка, 2003. 144 с.

311. Трубников В.М. Нове універсальне поняття об'єкта злочину. *Наука і правоохорона*. 2009. № 1-2 (3-4). С. 85–89.
312. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 80–88.
313. Туляков В. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикцій? *Право України*. 2010. № 9. С. 40–46.
314. Туляков В.О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 257–261.
315. Туляков В.О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.
316. Тютюнник И.Г. Корыстный мотив в структуре преступлений против свободы личности: уголовно-правовой и криминологический анализ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2015. 22 с.
317. Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 52–54.
318. Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. Москва: Эксмо, 2009. 704 с.
319. Уголовное право России. Особенная часть: учебник / под ред. Ф.Р. Сундурова, М.В. Талан. Москва: Статут, 2012. 943 с.
320. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учеб. / под ред. А.И. Рарога. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 704 с.
321. Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. 800 с.
322. Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. 704 с.
323. Уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА - М), 2001. 960 с.
324. Уголовное уложение. Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. Санктъ-Петербургъ: Сенатская типографія, 1903. VII+144 с.
325. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353
326. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс (с последующими изменениями и дополнениями) / Законодательный вестник Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
327. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 г. № 19 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34350840

328. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова и канд. юрид. наук Э.А. Саркисовой; перевод с латышского канд. юрид. наук А.И. Лукашова. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 313 с.
329. Уголовный кодекс Республики Армения от 18 апреля 2003 г. (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальное Собрание Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>
330. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=Hk9900275>
331. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252
332. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985-XV (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационная система «Континент». URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923
333. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 574 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325
334. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (с последующими изменениями и дополнениями) / Консультант-Плюс. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
335. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 г. № 222-I (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286
336. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. Харьков: Изд. Наркомюста УССР, 1922. 100 с.
337. Уголовный кодекс УССР. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1942. 104 с.
338. Уголовный кодекс Эстонской Республики / науч. ред. и перевод с эстонского В.В. Запелалова, вступ. статья канд. юрид. наук, доц. СПбГУ Н.И. Мацнева. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 262 с.
339. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 5 января 1988 г. «Об утверждении положения об условиях и порядке оказания психиатрической помощи» / Библиотека нормативно-правовых актов СССР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14517.htm

340. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1988. № 8. Ст. 212.
341. Україна посідає перше місце у Європі щодо захворюваності на психічні розлади. *УНІАН*. 10 жовтня 2017 р. URL: <https://www.unian.ua/health/country/2179904-ukrajina-posidae-pershe-mistse-u-evropi-zapokaznikami-psihichnih-rozladiv-minsotspolitiki.html>
342. Учебный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. А.Э. Жалинский. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. 1088 с.
343. Фесенко Е. Объект преступления с точки зрения ценностной теории. *Уголовное право*. 2003. № 3. С. 71–73.
344. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78.
345. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Монографія. Київ: Атіка, 2004. 280 с.
346. Фесенко Є.В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. *Адвокат*. 2003. № 6. С. 9–12.
347. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. Київ: Ніка-Центр, 2008. 320 с.
348. Фомина В.Н. Актуальные вопросы уголовно-правовой оценки незаконного помещения в психиатрический стационар. *Актуальные вопросы российского права и проблемы правоприменения в условиях современности. Сборник научных статей по материалам межвузовской научно-практической конференции (Саратов, 16 декабря 2009 г.)*. Саратов: СГАП, 2009. С. 131–134.
349. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 332 с.
350. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія / за заг. ред. М.В. Костицького. Київ: Атіка, 2005. 124 с.
351. Фуко М. Психиатрическая власть: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1973–1974 учебном году / пер. с фр. А.В. Шестакова. Санкт-Петербург: Наука, 2007. 450 с.
352. Хавронюк М.І. Компаративний метод у сучасному кримінально-правовому дослідженні: мета застосування. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 5–9.
353. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
354. Хавронюк Н.И. Поводы, причины, условия и способы криминализации общественно опасных деяний. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Международной научно-практической конференции (29-30 января 2004 г.)*. Москва, 2004. С. 447–453.

355. Хапугина И.В. Объективные и субъективные признаки состава незаконного помещения в психиатрический стационар (ст. 128 УК РФ). *Право евразийских государств: опыт и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, 16-17 апреля 2012 г.* Орехово-Зуево: Ред.-изд. отдел МГОГИ, 2012. С. 180–188.
356. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
357. Хотин Р. Проти незгодних в окупованому Криму застосовують каральну психіатрію (світова преса). *Радіо Свобода*. 28 березня 2017 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28395925.html>
358. Храмов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. 472 с.
359. Церковна А.О. Гідність і честь у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. 194 с.
360. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
361. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
362. Черноусов А., Кобзін Д., Щербань С., Мартиненко О. Національний превентивний механізм проти катувань та жорстокого поводження (НПМ) в Україні. Оцінка діяльності. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2018. 76 с.
363. Чернушенко Д.А. Стандарти ООН щодо забезпечення прав користувачів психіатричної допомоги. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 173–181.
364. Чиков П., Гайнутдинов Д. Политическая психиатрия в России. Доклад группы «Агора». *Медиазона*. 11 октября 2016 г. URL: <https://zona.media/article/2016/11/10/agora-psychiatry-report>
365. Чому в Україні важко перестати бути «психом». *ZIK*. 16 червня 2009 р. URL: http://zik.ua/news/2009/06/16/chomu_v_ukraini_vazhko_perestaty_buty_psyhom_184635
366. Чугуников И.И. Объект преступления в современной уголовно-правовой науке: традиции и новации. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 17. С. 314–347.
367. Шакун В.І. Соціальна роль кримінального права. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р.* / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2016. С. 6–13.
368. Шаповал Ю.І. Глузман Семен Фішелевич / Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30476

369. Шевчук С. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. № 9. С. 29–40.
370. Широкова І.В. Каральна психіатрія у СРСР: наука на службі у держави (1960–1980). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2012. Т. 130. С. 33–36.
371. Широкова І.В. Позиція західної медичної спільноти щодо каральної психіатрії в СРСР (1960–1980-ті рр.). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2013. Т. 143. С. 36–42.
372. Шишкін В. Абсолютність права людської гідності (позиції Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччина). *Право України*. 2018. № 9. С. 57–75.
373. Энциклопедия уголовного права. Т. 14. Преступления против свободы, чести и достоинства личности. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина – СПб ГКА, 2010. 630 с.
374. Як позбутися людини, яка Вам заважає? Чи існує в Україні «каральна психіатрія»? *Телеканал ZIK*. 5 жовтня 2016 р. URL: <http://zik.ua/tv/video/59092>
375. Як порушують права людини у психіатричній лікарні? Юрист УГСПЛ здійснила моніторинговий візит до психіатричної лікарні з суворим наглядом / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 25 жовтня 2018 р. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/yak-porushuyut-pravalyudyny-u-psyhiatrychnij-likarni/>
376. Ярмиш Н.М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 40 с.
377. Яшков С.А. О субъекте преступления, предусмотренного ст. 128 УК РФ. *Расследование преступлений: проблемы и пути их решения: сборник научно-практических трудов. Выпуск 4*. Москва, 2014. С. 90–94.
378. Corrigan P., Watson A. Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry*. 2002. Vol. 1 (1). P. 16–20. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1489832/pdf/wpa010016.pdf>
379. Johnson v. the United Kingdom (1997) / Global Health and Human Rights Database. URL: <https://www.globalhealthrights.org/health-topics/health-care-and-health-services/johnson-v-united-kingdom-3/>
380. Kriminālikums (Кримінальний кодекс Латвійської Республіки станом на 20.06.2019 р.) / LIKUMI.LV. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>
381. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Кримінальний кодекс Литовської Республіки станом на 28 листопада 2019 р.). URL: http://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150
382. Straffeloven (Кримінальний кодекс Королівства Данія станом на 17 вересня 2019 р.) / Retsinformation.dk. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209398>

Наукове видання

АНДРУШКО Андрій Васильович

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ В ЗАКЛАД
З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Монографія

*Друкується в авторській редакції
Комп'ютерна верстка Кокіної Ренати
Дизайн обкладинки Шанти Катерини*

Підписано до друку 27.12.2019 р. Гарнітура PT Serif.
Ум.друк.арк. 13,3. Формат 60x84/16. Тираж 300 прим. Зам. №3167.

Оригінал-макет виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36, e-mail: print@rik.com.ua
Свідоцтво Серія ДК № 5040 від 21 січня 2016 року

Андрушко А.В.

А66 Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги : монографія. Ужгород : РІК-У, 2019. 228 с.

ISBN 978-617-7692-72-9

Монографія присвячена проблемним питанням кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК України). Прослідковано еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність за вказане посягання. Висвітлено основні фактори, які обумовили встановлення кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Розглянуто зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за даний злочин. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 151 КК України. Досліджено проблемні аспекти диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, а також питання встановлення покарання за цей злочин. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення ст. 151 КК України.

Видання може бути корисним для науковців, викладачів юридичних вищих навчальних закладів та факультетів, студентів, аспірантів, працівників правоохоронних і судових органів, усіх, кого цікавлять проблеми кримінального права.

УДК 343.43